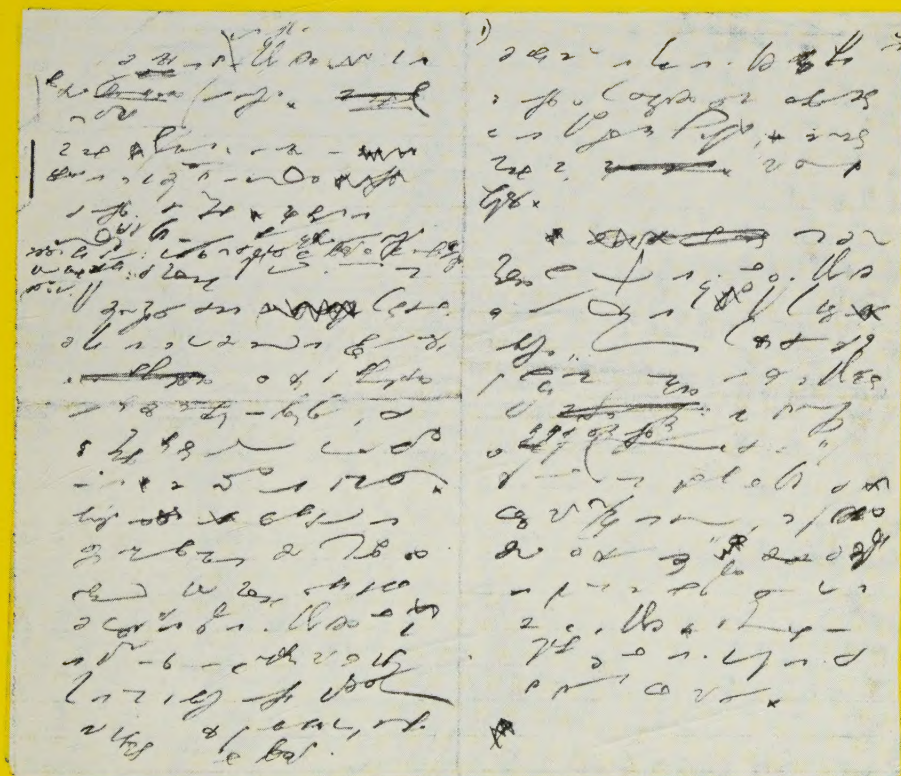

PREDIKTION, OSÄKERHET OCH RISK I INTERNATIONELLA FÖRHANDLINGAR

Thomas Hörberg

Lund 1983

Digitized by the Internet Archive
in 2026

PREDIKTION, OSÄKERHET OCH RISK I INTERNATIONELLA FÖRHANDLINGAR

En studie av svenskt förhandlingsbeteende vid
förhandlingarna med Sovjetunionen 1940–1941
om ett handelsavtal

Thomas Hörberg

Distribution
STUDENTLITTERATUR

OMSLAGETS FRAMSIDA: Stenografisk anteckning av statsrådet Herman Eriksson från tiden för den studerade förhandlingen. (Utrikesdepartementets arkiv Herman Erikssons samling, vol 1.)

OMSLAGETS BAKSIDA: Prudentia, framställd av Hendrik Goltzius (1558-1617). Prudentia, den måttfulla statskloketen (i motsats till Calliditas, illis-tigheten), var den av de sju dygderna som representerade det klassiska receptet för politisk framgång: man skulle känna sig själv (ansiktet i spe-geln), genomskåda motståndaren (utforska hans arcanum = ratio status, stats-hemligheter) och dölja sina avsikter (masken) för att bedraga honom (jfr Gustafsson 1956 s 28 och Schmitt 1928 s 13 f). Den prediktiva medvetenheten framgår av bildens text, som i fri översättning lyder: "Jag, Prudentia, utforskar tingens hemligheter, och jag ser med tvehövdad uppsyn åt såväl det förflutna som åt det framtida."

Printed in Sweden
Studentlitteratur
Lund 1983
ISBN 91-44-20951-7

Inlaga: Munken allround 85 g
Omslag: Colorit 225 g
Utskrivet på IBM 96, courier

Till
Berit och Niklas

INNEHALLSFÖRTECKNING

FÖRORD

0	SYFTE OCH PERSPEKTIV	1
0.1	Syfte	1
0.2	Motiv	4
0.3	Relationer till annan forskning	6
0.3.1	Relationstyper: Integration och kumulering	6
0.3.2	Forskningsprocessen i ett integrations- och kumuleringsperspektiv	8
0.4	Relation till undersökningsobjektet	10
0.4.1	Grundläggande synsätt	10
0.4.1.1	Perspektiv på begrepp och språk	14
0.4.1.2	Om aktörsbegreppet	17
0.4.2	Principer för utnyttjande av det empiriska materialet	21
1	OM PREDIKTIONER	26
1.1	Inledning	26
1.2	Om prediktioner i framtidsstudielitteraturen	30
1.2.1	Prediktionsbegreppet	31
1.2.2	Prediktioners funktioner	34
1.2.3	Baser för prediktioner	38
1.3	Prediktiva utsagor	41
1.3.1	Definition av begreppet prediktion	41
1.3.2	Andra prediktiva utsagor	43
1.3.3	Indelning av prediktiva utsagor	45
1.3.4	Prediktionsbegreppet hos Stenelo och i denna studie	52
1.4	Om operationalisering och om tolkning	54
1.4.1	Operationalisering av begreppen prediktion, preskription, expressiv framtidsutsaga och performativ framtidsutsaga	56
1.4.1.1	Inledning	56
1.4.1.2	Formulering på parameterform	57
1.4.1.3	Parametrar för olika typer av prediktiva utsagor	58
1.4.1.4	Prediktionens logiska struktur och formulering på parameterform	62
1.4.2	Om tolkning	65
1.4.2.1	Inledning	65
1.4.2.2	Om innebördsbestämning	67

2	FÖRHANDLINGARNA 1940-41 MELLAN SVERIGE OCH SOVJET- UNIONEN OM ETT HANDELSAVTAL - EN ÖVERSIKT	75
2.1	Motiv för valet av undersökningsobjekt	75
2.2	Källor, bearbetningar och deras utnyttjande	78
2.2.1	Källor och bearbetningar	78
2.2.2	Utnyttjande av källor och bearbetningar	79
2.2.3	Aktörer, källor och bearbetningar	80
2.3	Beskrivning av förhandlingarna	81
2.3.1	Periodisering och uppläggning av beskrivningen	81
2.3.2	Bakgrund	83
2.3.3	Förberedelser: mars till maj 1940	85
2.3.4	Första fasen: 15 maj - 5 juni 1940	91
2.3.5	Andra fasen: 6 - 30 juni 1940	95
2.3.6	Tredje fasen: 1 juli - 5 augusti 1940	98
2.3.7	Slutfasen: 6 augusti - 7 september 1940	102
2.3.8	Uppföljningsförhandlingar: 8 september 1940 - 21 juni 1941	106
2.3.9	Avvecklingsförhandlingarna: 22 juni - 4 november 1941	109
3	OM PREDIKTIONERS FUNKTIONER OCH OM PREDIKTIONSBASER	114
3.1	Om prediktioners funktioner	114
3.1.1	Inledning	114
3.1.2	Prediktioner och kunskap om sakförhållanden	118
3.1.2.1	Diagnosticering	118
3.1.2.2	Formulering av mål	119
3.1.2.3	Informationssökande	121
3.1.3	Prediktioner och kunskap om sannolikhet	126
3.1.3.1	Begreppen säkerhet, risk, osäkerhet och sannolikhet	127
3.1.3.2	Förhållanden av betydelse vid utformningen av prediktioner rörande sannolikheter	132
3.1.3.3	Exempel på prediktioner rörande sannolikheter och på utnyttjandet av dessa	138
3.1.4	Prediktioners persuasiva funktion	151
3.1.4.1	Begreppet persuasion	151
3.1.4.2	Persuasivt utnyttjande av prediktioner	153
3.2	Om prediktionsbaser	162
4	SYNPUNKTER PÅ DE UPPNÅDDA ÖVERENSKOMMELSERNA	170
4.1	Problemformulering	170
4.2	Avgränsningar	171

4.3	Hypoteser	172
4.4	Prövning av hypoteserna H_0 och H_1	174
4.4.1	Något om den sovjetiska ståndpunkten	175
4.4.2	Prövning av existensen av t_1	177
4.5	Synpunkter på artikel 3 i huvudavtalet och prövning av hypotesen $H_{1.1}$	184
4.6	Om prediktiva utsagor i huvudavtalet	186

Parerga I:	Källvärdet av Böök (1976) och Assarsson (1963)	189
------------	--	-----

Parerga II:	Överväganden rörande periodisering	193
-------------	------------------------------------	-----

RÉSUMÉ		195
--------	--	-----

KÄLLOR OCH LITTERATUR		201
-----------------------	--	-----

LUND POLITICAL STUDIES		219
------------------------	--	-----

FÖRORD

En bok är alltid en produkt av den miljö i vilken den tillkommit. Författaren är naturligtvis ensam ansvarig för innehåll, formuleringar och svagheter, men utan impulser och kritik från omgivningen, utan tillgång till arkiv och bibliotek och utan assistens med utskrift och teknisk framställning klarar han sig inte. Till alla dem, som på olika sätt hjälpt mig i samband med tillkomsten av denna bok, riktar jag ett varmt tack!

Många kollegor i Utrikesdepartementet har bistått mig på skilda sätt. Under arbetets gång har jag med docent Krister Wahlbäck fört en rad givande samtal, vilka bl a varit avgörande för valet av empiriskt studieobjekt. Professor Wilhelm M Carlgren har välvilligt låtit mig taga del av handlingar i Utrikesdepartementets arkiv och dessutom påpekat förekomsten av material, som jag tidigare inte känt till. Ambassadör Bo Johnson Theutenberg har granskat en preliminär version av kapitel 4 och därvid föreslagit en rad förbättringar. Mina önskemål om tjänstledighet för att utföra denna studie har rönt stor förståelse från departementets sida.

Professor Nils Stjernquist och professor H F Petersson var mina första lärare i statskunskap och de som gjorde, att jag fortsatte studierna i ämnet. Inflytandet från H F Petersson har också varit avgörande för mitt val att på olika sätt ägna mig åt internationell politik. Under arbetet på denna bok har jag många gånger uppsökt honom för råd och synpunkter i skilda frågor.

Störst tack är jag skyldig min handledare, docent Lars-Göran Stenelo. Han har ägnat mitt arbete mer tid och mer intresse än man någonsin kan begära. Utan de långa och stimulerande diskussioner vi haft, utan hans inspirerande synpunkter och utan hans engagemang hade denna bok aldrig blivit skriven.

Docent Tom Bryder, fil kand Magnus Jerneck och docent Christer Jönsson har bidragit med en rad värdefulla synpunkter och uppslag.

Jeanette Stenelo har renskrivit mitt inte alltid helt lättlästa manuskript och i samband därmed föreslagit en rad förbättringar samt fäst min uppmärksamhet på åtskilliga felaktigheter och inkonsekvenser i framställningen. Hon har också sammanställt litteraturförteckningen.

Min familj och mina föräldrar har på alla upptänkliga sätt givit mig uppmuntran, stöd och praktisk hjälp.

Rabat i mars 1983

Thomas Hörberg

0 SYFTE OCH PERSPEKTIV

0.1 SYFTE

Föreliggande studie avser belysa vissa aspekter på Sveriges förhandlingsbeteende vid förhandlingarna 1940-41 om ett handelsavtal mellan Sverige och Sovjetunionen. Det specifika syftet är härvidlag att studera användandet av prediktiva utsagor, främst prediktioner, i samband med en förhandling.

Med prediktion (lat. praedictio, utsaga om någonting framtida¹⁾) förstås en utsaga som identifierar, beskriver eller förklarar handlingar, händelser, förhållanden eller processer i framtiden. I kapitel 1 diskuteras olika aspekter på begreppet prediktion och på andra prediktiva utsagor.

Förhandling innebär i denna studie en formaliserad, explicit process för gemensamt beslutsfattande av aktörer med delvis motstridiga, delvis sammanfallande intressen.²⁾

Användande syftar i detta fall främst på funktioner,³⁾ som prediktioner kan ha. Stenelo⁴⁾ synes mena, att de viktigaste prediktionsfunktionerna (t ex i ett utrikespolitiskt sammanhang) är följande:

- I planeringshjälpmedel;
- II hjälpmedel vid fattande av beslut i samband med
 - a) definition av situationen;
 - b) målformulering;
 - c) sökande efter och utvärdering av alternativ;
- III persuasivt medel (övertalningsmedel).

1) Johnson 1785 och Svensk uppslagsbok 1948-55.

2) Jfr Jönsson 1975 s 3 f och Stenelo 1972 s 14.

3) Med en prediktions funktion förstås det syfte prediktören vid utsagotillfället primärt synes ha haft med prediktionen. Jfr Zetterberg 1971 s 87. Det bör påpekas, att denna definition inte överensstämmer med den definition, som är den vanliga inom struktur-funktionalismen. Enligt Young (1968 s 29) definieras begreppet funktion inom struktur-funktionalismen som "... the objective consequence(s) of a pattern of action for the system (in this case social or political) in which it occurs." Jfr även Almond-Powell 1966 ss 14 och 27 ff. Rörande användandet av termen funktion se också Merton 1967 s 74 ff. För en vidare diskussion av prediktioners funktioner se avsnitt 3.1.1.

4) Stenelo 1980 ss 27 och 66 samt kap 3 passim.

Stenelos klassifikation utgår från antagandet, att prediktioner har olika funktioner i olika stadier av en beslutsprocess. En förhandling är, med det perspektiv som anlägges i denna studie, en process, som kan innefatta element av såväl planering som enskilt och gemensamt beslutsfattande. För att undvika de låsningar till en viss uppfattning om den utrikespolitiska beslutsprocessen och för att undvika de analytiskt besvärliga problem, som en identifikation av de olika faserna i en dylik process medför, klassificeras prediktionens funktioner i denna studie med hjälp av mera generella kriterier. Prediktionens funktioner antages härvid vara:¹⁾

- I att giva ökad kunskap om det framtida utfallet av handlingar, händelser och förlopp av processer samt om existens av förhållanden;
- II att giva ökad kunskap om sannolikheterna för dylika utfall respektive dylik existens;
- III att verka persuasivt.

Den tredje funktionen är identisk med Stenelos tredje funktion. De två första funktionerna torde vara förenliga med Stenelos funktioner II och I a-c.

I kapitel 3 diskuteras prediktionens funktioner ytterligare, varvid funktionen II främst uttryckes i termer av osäkerhets- och riskreducering.²⁾ Genomgående kommer i studien frågor rörande aktörers hanterande av osäkerhet och risk att betonas.

Användningen av termen studerar i formuleringen av studiens syfte indikerar, att det rör sig om en tematisk undersökning, vilken också till en del har en expositorisk ambition. Studien utgår från de set av definitioner, de begreppskärnor, som finnes inom prediktions- respektive förhandlingslitteraturen. Dessa användes sedan för generering av teoretiska uppslag och av frågor, som successivt men i olika omfattning konfronteras med det empiriska materialet.³⁾ Den här formulerade forskningsstrategien möjliggör

1) Denna uppdelning, som ansluter till Stenelos resonemang om prediktioner och kunskap som primärt respektive sekundärt intresse för prediktören (Stenelo 1980 s 65 ff), synes, åtminstone inledningsvis, analytiskt fruktbar. Den kan också förmodas avspegla de för aktören viktigaste funktionerna. Se vidare kapitel 3.

2) Med reduktion av osäkerhet och risk förstås antingen att en högre grad av säkerhet uppnås inom det givna tillståndet (exv att de möjliga utfallen kan beskrivas med högre precision) eller en övergång till ett mera säkert tillstånd (exv från osäkerhet till risk).

3) Samspelet mellan de teoretiska konstruktionerna och det empiriska materialet diskuteras i avsnitt 0.4.2.

res, som nämnts, av förekomsten av en prediktionslitteratur och en relativt välutvecklad förhandlingsteori.¹⁾

Studiens syfte, som det formulerats ovan, är tematiskt. Hellevik menar, att syftet med en studie kan formuleras som ett tema, en fråga eller en hypotes. Vilket man väljer beror på vilken referensram man har:²⁾

Referensram:

Forskaren har lösa eller oprecisa föreställningar om undersökningsobjektet och dess egenskaper

Ett för problemställningen relevant set av begrepp kan definieras (begreppsschema)

Utöver ett begreppsschema har forskaren föreställningar om vilka empiriska förbindelser, som existerar mellan de olika begreppen

Formulering av syfte:

Tema - en beskrivning av ämnet för undersökningen, vad man önskar få belyst eller något liknande

Fråga - en fråga om ett faktiskt förhållande, som undersökningen tar sikte på att besvara

Hypotes - ett påstående om ett faktiskt förhållande, som undersökningen tar sikte på att klargöra riktigheten av

Referensram och motsvarande formulering av syftet korresponderar ibland mot uppläggningsen av undersökningen. Så kan exempelvis en tematisk undersökning göras explorativ och en hypotesstyrd undersökning förklarande.³⁾ En undersökning med omväxlande beskrivande och förklarande ambition inom ramen för en sammanhållen analys benämnes vanligen expositorisk.⁴⁾

Trots att såväl prediktions- som förhandlingslitteraturen var för sig är relativt välutvecklade har syftet för föreliggande undersökning formulerats tematiskt. Skälet till detta är, att området "prediktioner i samband med förhandlingar" är i det närmaste utforskat. Det torde emellertid vara görligt att i begränsad utsträckning generera frågor och eventuellt också hypoteser inom delar av det område temat anger.⁵⁾ Studien har därför i vissa delar en expositorisk ambition.

-
- 1) Jfr Rosengrens (1972 s 4) karakteristik: "... ord som modell och teori är honnörsord och följaktligen används lite hur som helst för att förgylla en vetenskaplig framställning som kanske inte är så lysande i och för sig."
 - 2) Hellevik 1977 s 31 f. Observera, att alternativen ej är ömsesidigt utslutande.
 - 3) Ibid s 32.
 - 4) Petersson 1964 s 32, Stenelo 1972 ss 10 och 18 ff, Bryder 1975 s 30 och Laswell 1950 s 150.
 - 5) Jfr Hellevik 1977 s 32.

0.2 MOTIV

I princip skall varje steg i en forskningsprocess kunna härledas ur och motiveras av studiens syfte och av karaktären hos de studerade fenomenen. Ytterst bör man därför ställa kravet, att valet av syfte och undersökningsobjekt motiveras explicit. Att så skulle vara fallet synes emellertid tillhöra sällsyntheterna i svensk statsvetenskaplig forskning.¹⁾ Skälen till detta är säkert många och komplexa. Ett kan vara, att motiv hänger nära samman med ambition och personlig värdestruktur, något som av tradition inte redovisas.²⁾

I detta avsnitt skall, utan krav på fullständighet, visas, att denna studies syfte och undersökningsobjekt kan motiveras från en rad olika utgångspunkter. Med motiv förstås härvid argument, som sätter studien i en värderelation till dess omgivning.³⁾ Söker man identifiera olika typer av motiv kan man dels betrakta olika intressenter i omgivningen, dels identifiera olika värderelationer. Som intressenter i en vetenskaplig studie kan man bl a tänka sig samhället i vid bemärkelse (administration, näringsliv, organisationer etc), disciplinen (tolkat som den existerande kunskaps- och metodmängden) och författaren. En möjlig värdering rör den omedelbara nyttan av studien. Man kan därvid skilja mellan grundforskning (nyttan av ny kunskap eller metod) och tillämpad forskning (nyttan som kommer av tillämpandet av kunskap eller metod).⁴⁾

En möjlig klassifikation av motiv är således följande:

Värderelation:	Delomgivning		
	Författaren	Disciplinen	Samhället
Nytta för grundforskningen	Typ I	Typ II	Typ III
Nytta för tillämpning	Typ IV	Typ V	Typ VI

1), Jfr Jerneck-Lundell 1976 s 8.

2) Dahl 1968 s 154. Beträffande redovisning av grundläggande ställningstaganden i värdefrågor råder det inom de samhällsvetenskaperna närstående framtidsstudierna en helt annorlunda inställning; jfr Sverige i världen 1978 kapitel 3. Jfr även Ruin 1978 s 9. Undantag finnes dock, se exv Goldmann 1971 s 1 ff.

3) Jfr Brodys parafras "... a motive is an end wich justifies the means, within socially defined limits." Snyder-Bruck-Sapin 1962 s 268.

4) Distinktionen efter Hellevik 1977 s 71.

Exempel på motiv för föreliggande studie är bl a följande:

motiv av typ I: intellektuell nyfikenhet¹⁾

motiv av typ II: den tematiska uppläggningsen (prediktionsaspekten i ett förhandlingssammanhang) innebär ett test av hur fruktbar en dylik, aspektbestämd forskningsstrategi är.²⁾ Det specifika temat är också intressant genom att prediktionskomponenten är relativt förbisedd inom den i övrigt tämligen väl utvecklade förhandlingsteorien

motiv av typ III: saknas

motiv av typ IV: stort intresse för tillämpning av prediktions- och förhandlingsteori. Detta intresse präglar också den forskningsmiljö i vilken studien tillkommit

motiv av typ V: saknas

motiv av typ VI: eventuell ny kunskap om prediktionsanvändning i internationella förhandlingar³⁾ torde vara av visst intresse bl a för utrikesförvaltningen. Ökad kunskap om prediktionsroll i förhandlingar torde också vara användbar för en vidare krets av beslutsfattare och handläggare runt om i samhället. Utrikesförvaltningen skiljer sig vad gäller prediktioner från större delen av den övriga statsapparaten dels genom att den endast i begränsad utsträckning kan använda existerande prediktionsorganisationer (konjunkturinstitutet, SOU och liknande), dels genom att den kontrollerar färre variabler i sin miljö och sålunda har mindre möjlighet att åstadkomma självvalterande (självuppfyllande/förnekande) prediktioner.

Ovanstående redovisning omfattar endast några av de direkta motiven. Man kan lätt urskilja kopplingar mellan de olika motivtyperna (exv kan grundforskningsresultat inom disciplinen omvandlas till tillämpbar kunskap), och därmed skulle man också kunna formulera en rad indirekta motiv.

1) Jfr Hellevik 1977 s 71.

2) "Aspektseendet är ett moment i vetenskapligheten. Och aspektseendet tycks hänga samman med acklamation, inte med skeptiska överväganden och inte med prövning. ... Rutinvetenskapen, med sina belägg och kvitton, är nödvändig. Men i begynnelsen var aspektseendet." (Asplund 1970 ss 73 och 128.)

3) Motivet för valet av den specifika förhandling det här är fråga om redovisas i avsnitt 2.1.

0.3 RELATIONER TILL ANNAN FORSKNING

En ambition vid anläggandet av studiens grundläggande synsätt har varit dels att anknyta till angränsande teoribildning, dels att utgå från och söka bygga vidare på existerande teoribildning inom det egentliga studieområdet. Den förstnämnda ambitionen kan kallas integration, den andra kumulering.

Studien anknyter till och bygger på forskning främst inom prediktionsområdet (inkl framtidsstudier), förhandlingsteorin och - i viss utsträckning - psykologien.

0.3.1 RELATIONSTYPER: INTEGRATION OCH KUMULERING

Integration (lat integratio, av integer, hel¹⁾) har främst inneburit en strävan efter begreppsmässig överensstämmelse mellan föreliggande studie och angränsande teoribildning.²⁾ Strävan har också varit att utnyttja sammanhängande teorifragment och empiriskt fastlagda resultat från angränsande forskning.

Kumulera (lat cumuläre, hopa på vart annat¹⁾) kan bl a innebära "ständig tillväxt" genom test av existerande kunskap och/eller tillförande av ny kunskap (teoretisk och/eller empirisk). Denna tillväxt kan vara kvantitativ och/eller kvalitativ.³⁾ I motsats till integration, som huvudsakligen uppfattas som en breddning av kunskapsbasen och en anknytning till andra teorispråk,⁴⁾ anses kumulering här innebära en fördjupning och vidareutveckling.

Sjöblom har, utgående från mer utvecklade vetenskaper än statskunskapen, bl a nationalekonomin, gjort upp en tentativ förteckning över karakteristika för en kumulativ disciplin:⁵⁾

1) Svensk uppslagsbok 1948-55.

2) Detta kan sägas vara en svagare form av extern konsistens; jfr Sjöblom 1976 s 18. Det här redovisade integrationsbegreppet anknyter till Friberg 1970 s 41 ff.

3) Sjöblom 1976 s 1.

4) Jfr Hörberg 1975 s 24, Sjöblom 1968 s 8 och Sjöblom 1971 s 11.

5) Sjöblom 1976 s 2.

- I konsensus råder om vad som utgör disciplinens/studieområdets bas och underliggande principer
- II vetenskapliga diskussioner inom disciplinen/studieområdet rör specifika problem, vilka vanligen ej reduceras till fundamentala, vetenskapsteoretiska problem
- III vissa problem anses "lösta" och därmed ointressanta. "one does not start from scratch over and over again"¹⁾
- IV konsensus råder om vad som utgör de aktuella problemområdena
- V i de fall motsättningar råder, är man medveten om vilken grund de har
- VI disciplinens/studieområdets framsteg är redovisade i ett antal mer eller mindre relaterade teorier. Problem formuleras vanligen i termer av dessa teorier²⁾
- VII forskare med kumulativa ambitioner avskyr onödigt arbete och kräver därför god och lättåtkomlig redovisning av existerande kunskap

Enligt Sjöbloms uppfattning³⁾ har statskunskapen få eller inga av dessa karakteristika. Man torde dock finna, att delområden inom disciplinen (t ex den del som rör politiska förhandlingar) i högre grad uppvisar den kumulativa vetenskapens karakteristika.

I ett ännu snävare perspektiv finner man, att förutsättningarna för kumulering inom det för denna studie aktuella området - prediktioner som utrikespolitiskt medel - bör vara goda. Flertalet punkter i Sjöbloms förteckning synes vara uppfyllda.

-
- 1) Sjöblom 1977 s 3. Sjöblom säger även: "If two scholars study the same problem, there is a fairly good chance that they reach roughly the same results." (Jfr citat av Bernadotte E.Schmitt, återgivet i avsnitt 2.1). Det kan i anslutning här till påpekas, att Hörberg (1975) och Stenelo (1980) utifrån helt olika frågeställningar (konstruktion av globala scenarier resp analys av USA:s vietnampolitik) och i olika forskningsmiljöer kommit fram till mycket likartade föreställningar om begreppet prediktion.
 - 2) "Det främsta hjälpmedlet för att uppnå kumulativitet är teorin." Rosengren 1972 s 9.
 - 3) Sjöblom 1976 s 2.

Vid en principiell beskrivning av tillvägagångssättet i denna studie i termer av integration och kumulering kan följande steg urskiljas:

Steg I. I samband med formulering av syfte, definiering av grundläggande begrepp mm integreras de egna föreställningarna om prediktioner begreppsmässigt med existerande teoribildning.

Steg II. Utgående från steg I göres ett försök till kumulering vad avser teoribildningen för prediktioner.

Steg III. Resultaten från de tidigare stegen tillämpas empiriskt på ett förhandlingsmaterial. Detta kan betecknas som en integration mellan teori och empiri.

Steg IV. Vissa av de resultat, som framkommer genom steg III, gives en teoretisk formulering, vilken kan sägas innebära en kumulering.

Studien kan alltså sägas ha den övergripande ambitionen att verka kumulerande genom att addera prediktionsaspekten till förhandlingsteorien.

De ovan redovisade stegen indikerar endast vilket som varit det dominerande elementet - integration eller kumulering. Integration innehåller, i den mån det innebär något annat än en översättning mellan olika begreppsspråk, vanligen element av kumulering. Även rena översättningar mellan olika begreppsspråk innebär dessutom ofta en form av kumulering i det att nya aspekter tillföres. Kumulering å sin sida förutsätter en begreppsmässig integration:¹⁾

Kumulativitet förutsätter uppfyllandet av ett annat grundläggande krav på vetenskap: att resultaten skall vara jämförbara.

Impulser till studien har hämtats från skilda källor. Integration i steg I har inneburit, att begrepp, tankegångar och synsätt hämtats från en rad olika områden, framförallt från existerande litteratur om politiska prediktioner, från den vetenskapligt baserade framtidsstudielitteraturen, från allmän statsvetenskaplig litteratur och från förhandlingslitteraturen.

1) Rosengren 1977 s 10.

Den kumulering, som nämnes i steg II, utgår i mycket stor utsträckning från Stenelo.¹⁾ Skälen härtill är flera. Tidigare redovisade resultat av Stenelo och av författaren till denna studie²⁾ indikerar, att vad avser dessa båda forskare samtliga av Sjöblom redovisade krav kan anses uppfyllda, och att det därför är meningsfullt och lämpligt³⁾ att i föreliggande studie ha en kumulativ ansats med framförallt Stenelos resultat som grund. De mest påtagliga vinsterna med den kumulering, som består i att denna studie i så stor utsträckning tager sin utgångspunkt i av Stenelo redovisade resultat, torde vara, dels att analysen kan utgå från definitioner och distinktioner, som redan visat sig fruktbara, dels att Stenelos resultat testas på ett annat material än det han själv använt.

Ej sällan har det visat sig, att fenomen, som upptäckts i psykologernas laboratorier, sedan kunnat iakttagas i verkliga beslutssituationer.⁴⁾ I vissa fall utnyttjas dylika resultat i föreliggande studie. Grunden för generaliseringar antages därmed bli bättre. Bakom detta antagande ligger uppfattningen, att en möjlig grund för systematiska generaliseringar om mänskligt beteende och samhällsliga förhållanden ligger i det mänskliga psyket. Detta innebär inte ett antagande om att människor alltid reagerar likadant när identiska förhållanden föreligger;⁵⁾ det innebär inte heller ett antagande om att det finns universella preferenser, som är naturligt mänskliga.⁶⁾

1) Stenelo 1980.

2) Främst Stenelo 1972 och 1980 samt Hörberg 1975 och 1976. Se även s 7 not 1 ovan.

3) Värderingen härledd ur ett nomotetiskt vetenskapsideal.

4) Sjöberg 1978 s 63.

5) Tanken, att människan skulle bete sig likadant under identiska förutsättningar, och att man därför skulle kunna formulera naturlagar för mänskligt beteende, är ingalunda ny. Den dyker tidigast upp hos Machiavelli, men den hade länge svårt att vinna budskap, och den anamades först på allvar av upplysningens filosofer (Odén 1974 s 8, jfr Lerner 1950 s xxxix ff). Machiavelli konstaterade exempelvis i Liviuskommentaren: "... for human events ever resemble those of preceding times. This arises from the fact that they are produced by men who have been, and ever will be, animated by the same passions, and thus they must necessarily have the same results." (Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio, bok III, kap 43, återgivet efter Machiavelli 1950 s 530 (jfr även ss 216 och 257). Även citerat i Schmandt 1965 s 187. Jfr Jones 1947 s 24 och Huovinen 1951 s 38 f.

Drygt 400 år senare gör Morgenthau ett liknande antagande, när han säger (1967 s 4): "Political realism believes that politics, like society in general, is governed by objective laws that have their roots in human nature."

6) Se exv Brecht 1967 s 389 f. Jfr Dahl 1968 s 152.

G.4 RELATION TILL UNDERSÖKNINGSOBJEKTET

0.4.1 GRUNDLÄGGANDE SYNSÄTT¹⁾

Att i den begreppsförvirrade djungeln av approacher, analysinriktningar, paradigmer mm entydigt söka angiva vilket synsätt denna studie står för är ogörligt. Syftet med detta avsnitt är enbart att ytterst skissartat redovisa några av de utgångspunkter och den av eklekticism²⁾ präglade tanke-mässiga bakgrund, som varit av betydelse vid studiens tillkomst. En redovisning av grundläggande synsätt innebär också, åtminstone implicit, en redovisning av vissa antaganden om hur verkligheten är beskaffad.

Grundläggande här har varit det s k analytiska synsättet,³⁾ eftersom det anknyter väl till existerande teoribyggnad. Detta synsätt har bl a följande för studien intressanta karakteristika:⁴⁾

- I befintlig teori möjliggör uppställandet av hypoteser, vilka därefter kan falsifieras eller verifieras;
- II förklaringar sker huvudsakligen genom angivande av kausala samband;⁵⁾
- III man kan använda resonemang av ceteris paribus-typ;
- IV analysen syftar till att som slutresultat erhålla en logisk modell.

-
- 1) Detta avsnitt behandlar metateoretiska överväganden, och det skulle med Tägils term (Tägil 1977 s 23) kunna kallas "extrateoretiska premisser".
 - 2) Jfr Reynold 1975 s vii: "... unlike other social sciences ... and history ... the study of politics is peculiarly eclectic."
 - 3) Uppdelningen i analytiskt synsätt och aktörssynsätt efter Arbnor-Bjerke (1977), vilka också ger en utförlig beskrivning av de båda synsätten (1977 passim). Aktörssynsättet är mest bekant inom samhällsvetenskaperna genom Berger-Luckman (1973). Reynolds (1975) diskuterar också dessa synsätt, men han uppfattar dem något annorlunda, till synes främst beroende på att hans resonemang renodlat behandlar relationen teori-förklaring, och på att han intager ett utträrat analytiskt synsätt. Se särskilt Reynolds kapp 2 och 3. McClelland redovisar (1967 s 7 ff), utan den filosofiska bakgrunden och utan den speciella terminologien, några av aktörssynsättets huvudtankar i inledningen av sin bok om teori och det internationella systemet.
 - 4) Arbnor-Bjerke 1977 s 9.
 - 5) Jfr dock Carrs uppfattning (1965 s 105 ff), att historikerns (och samhällsvetarens) användning av kausala förklaringar innefattar nödvändigtvis värdeomdömen, och att den vanligen är baserad på någon bakomliggande teleologisk uppfattning.

Av de ovan nämnda karakteristika är framförallt nrr I, III och IV av stor betydelse. Nrr I och IV betonar, att undersökningen utgår från existerande teoribyggnad och syftar till teoretiska konstruktioner; nr III utgör en väsentlig grund för generaliseringar.

Det analytiska synsättet användes emellertid inte renodlat i studien. Också enskildheter ur aktörssynsättet kommer till användning dels för att beskriva sambandet mellan teori och det empiriska studieobjektet, dels för att beskriva studieobjektet självt.¹⁾ Ett i grunden analytiskt synsätt kombineras sålunda med aktörssynsättet.

En utgångspunkt för aktörssynsättet illustreras genom följande citat:

Den verklighet aktörssynsättet antar, existerar som en social konstruktion, vilket innebär att den icke är av oss oberoende. Genom detta ställningstagande kommer verkligheten att betraktas som bestående av ett flertal olika verklighetsbilder, som delas av en större eller mindre grupp människor. ... verklighetsbilderna kan mer eller mindre överlappa varandra. De delar som är överlappande utgör gemensamma delar av verkligheten för en mera omfattande grupp av människor Dessa gemensamma delar kan sägas vara den för gruppen ... objektiverade verkligheten, men ej objektiv i de övriga två synsättens bemärkelse. ... Dessa objektiverade delar av verkligheten eller deras innebörder påverkar i sin tur människan själv.²⁾

... olika aktörers verklighetsbilder och deras innebörder och tolkningar ³⁾ utvecklas i en ständig växelverkan aktörerna emellan ...

Enligt aktörssynsättet innebär detta att samhällsvetenskapen, till skillnad från naturvetenskapen, studerar fenomen ⁴⁾ som utgörs av begrepp, dvs aktörers begrepp om det upplevda.

Aktörssynsättet sådant det presenteras i Arbnor-Bjerke har sitt ursprung i den nyrealistiska skolan, främst i Husserls fenomenologi. Ett huvudtema inom denna inriktning är relationen mellan det uppfattande subjektet och det, som skall uppfattas.⁵⁾ Fenomenologien, som av Brecht anses höra hemma i gränsområdet mot metafysiken,⁶⁾ bör dock främst uppfattas som en metodlära.⁷⁾ Den har tidigare utan framgång använts inom den politiska teorien

1) Jfr avsnitt 1.4.2.2 nedan.

2) Arbnor-Bjerke 1977 s 25 f. Jfr McClelland 1967 s 7 ff.

3) Arbnor-Bjerke 1977 s 29. Jfr McClelland 1967 s 8 f och resonemanget om tolkning i avsnitt 1.4.2 nedan.

4) Arbnor-Bjerke 1977 s 28.

5) Arbnor-Bjerke 1977 s 133 ff, Aspelin-Bejerholm-Forell 1971 s 92 f och Andersson 1979 s 56.

6) Brecht 1967 s 365 ff.

7) Brecht 1967 s 377 ff och Schjelderup-Winsnes 1965 s 213.

i försök att överbrygga klyftan mellan "varat" och "börat".¹⁾ Aktörssynsättet, som Arbnor-Bjerke beskriver det, har sin moderna utgångspunkt i den kritik Silverman under slutet av 1960-talet riktade mot det analytiska synsättet och mot systemsynsättet.²⁾

Med avståndstagande från aktörssynsättets metafysiska utgångspunkter och utan att dela detta synsätts uppfattning om verkligheten tar denna studie fasta på att aktörerna i de utnyttjade kvarlevorna redovisar sin egen begreppsvärld.³⁾

Aktörens verklighetsuppfattning, sådan den avspeglas i hans begreppsvärld, utvecklas, vilket påpekas av Arbnor-Bjerke, genom ständig växelverkan med hans omgivning. Niléhn menar, att aktörens värderingar är av stor betydelse i denna process.⁴⁾

1) Brecht 1967 s 384 ff.

2) Arbnor-Bjerke 1977 s 135 f. Silverman, som främst diskuterar systemsynsättet contra aktörssynsättet, synes mena, att dessa synsätt i viss utsträckning är komplementära. Silverman 1977 ss 38 ff och 141 ff.

3) Ett liknande förfaringssätt redovisas av Clausen (1963 s 53). Historikern studerar, enligt honom, ej den historiska verkligheten, utan den begreppsvärld källorna tillhandahåller. Rosen-Jones (1974 s 126) synes mena, att aktören från en objektiv verklighet bygger upp en subjektiv verklighet, som han sedan handlar efter.

En mycket speciell uppfattning om innebörden av ett fenomenologiskt synsätt redovisas av Goldmann-Hart-Sjöstedt (1976 s 2:2 ff, särskilt s 2:8 f), som knyter det fenomenologiska synsättet till hur politiska fenomen kan förklaras. Deras diskussion leder bl a till slutsatsen, att "ett icke-fenomenologiskt synsätt innebär determinism" (s 2:8).

Genom det här valda förfaringssättet undviks problem, som rör "objektiva förhållanden", och även konstruktioner av ideala aktörstyper mm, jfr Petersson 1964 s 22 ff och Bryder 1975 kap 1. En liknande reservation, som den här gjorda, bildar utgångspunkt för Normanns studie (Normann 1975 s 244). Sprout-Sprout (1965 s 100) konstaterar: "That is to say, what matters in shaping human attitudes and decisions (and in explaining and predicting these) is not how the 'real world' actually is, but rather how it is perceived and reacted to by the individual in question."

Medan "cognitive-mapping" och liknande inriktningar främst studerar begreppsvärlden för en given aktör betraktas i denna studie enskildheter ur olika aktörers begreppsvärldar. ("Cognitive mapping" skiljer sig även på andra sätt från denna studie, bl a genom att uppställa ambitionen att kunna predicera aktörers handlande.)

4) Niléhn 1976 s 30 ff.

Människan närmar sig inte "verkligheten" utan att styras av förutfattade meningar och utan att på förhand ha en viss uppfattning om hur den egentligen ser ut.

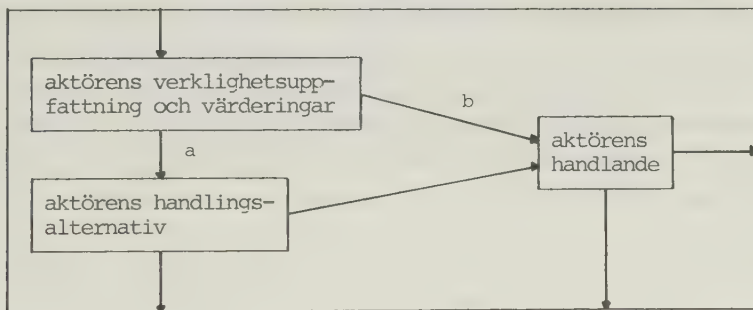
En sådan styrfaktor är värderingarna.¹⁾ Om en värdering innebär en bedömning av "verkligheten" är det också så att det är en bedömning av "verkligheten" sådan människan uppfattar den. Någon objektiv eller neutral bild av "verkligheten" strömmar inte mot människan, hennes tidigare värderingar inverkar på den selektionsprocess som betraktandet av "verkligheten" innebär, ...

Men de tidigare värderingar som alltså anger riktningen för verklighetsuppfattningen kan såväl bekräftas (och därmed förstärkas) som "falsifieras". På så sätt styr verklighetsuppfattningen i sin tur värderingarna. ...

Viktigt är att ha klart för sig att verklighetsuppfattningen av människan nästan alltid upplevs som objektiv, att hon ser den som en ren perception av tillvaron. I värderingsbegreppet ingår också en bild av "verkligheten". Frågan är om dessa egentligen kan anses skilda. Nära förknippade med båda instanserna är en uppfattning om det möjliga och om vad som kan göras i situationen. ...

Medan strukturen²⁾ ger de faktiskt tillgängliga handlingsalternativen, eventuellt i form av en negation, bestämmer verklighetsuppfattningen vilka alternativ människan tror att strukturen tillåter.

I anslutning till Niléhn³⁾ skulle utnyttjandet av aktörssynsättet i föreliggande studie kunna illustreras sålunda:

- 1) Med värdering förstår Niléhn "själva föreställningen om det önskvärda (och icke-önskvärda)" (s 4). Niléhn skiljer ej mellan värden och värderingar (s 12).
- 2) Med struktur förstår Niléhn (1976 s 5): "... samhällets icke-specifikt mänskliga totalitet." "... totaliteten av det mänskliga såväl som det icke-specifikt mänskliga inom ramen för samhället kallas det sociala systemet." (Niléhn 1976 s 9).
- 3) Jfr Niléhns figur 1 (1976 s 6). Jfr Bryders diskussion av ett snarlikt problem i vilken han utgår från cognitive mapping (Bryder u å s 9 f, särskilt fig på s 10). Jfr även Goldmann 1971 s 15 f. Såväl Bryder som Goldmann diskuterar frågor rörande möjligheten att predicera aktörers handlande, dvs ett något annorlunda problem än det här behandlade.

Den yttre ramen symboliserar det sociala systemet, vilket alltså i denna studie även inkluderar förhandlingsmotparten. Pilarna anger påverkansriktningar. Aktörens begreppsvärld, sådan den framgår av källorna, antages till en del utgöra uttrycket för hans verklighetsuppfattning och hans värderingar.¹⁾ Studien avser att genom en granskning av aktörens begreppsvärld belysa prediktionens roll vid formulerande och val av handlingsalternativ (pilarna a och b). En stor del av denna studie kommer således att ägnas åt att undersöka aktörernas begrepp, relationer mellan begrepp samt den kontext och den situation²⁾ dessa begrepp och begreppsrelationer uppträder i.³⁾ Begreppsvärlden avspeglas i och kan iakttagas genom ett studium av språket. Ett väsentligt moment i forskningsprocessen blir därför att relatera aktörernas språk till teoriens språk.⁴⁾

Studien avser emellertid inte endast en undersökning av aktörernas begrepp och begreppsanvändning, utan den syftar även till att belysa den möjliga förekomsten av vissa psykologiska mekanismer vid utsagor om framtiden.⁵⁾ Detta innebär, att såväl begrepp som aktör blir analysenheter i olika delar av studien.

0.4.1.1 Perspektiv på begrepp och språk

Material från en internationell förhandling synes vara ovanligt väl lämpat för en analys, där aktörens begreppsvärld utgör analysobjektet. Språket spelar en dominerande roll i en internationell förhandling. Det är förhandlarens verktyg, men också hans mål. Diplomatiens språk kan vara vagt och mångtydigt, men det kan även - när så kräves - vara ytterst exakt. Språklig medvetenhet är en dygd för diplomaten.⁶⁾ Förhandlingen är en beslutsprocess, där utbytet av argument utgör ett av de väsentligaste inslagen. Förhandlarnas språk och begreppsvärld skapar förhandlingens struktur.⁷⁾

-
- 1) Detta innebär inte ett antagande om att han med nödvändighet uttrycker det han "innerst inne" känner, tycker eller tänker. Uttryckta uppfattningar kan ju mycket väl vara försök att medvetet vilseleda. (Jfr Torstendahl 1966 s 84).
 - 2) Med kontext förstås språkligt sammanhang, med situation icke-språkligt sammanhang. Naess 1970 s 1 f.
 - 3) För en diskussion av olika uppfattningar om relationen mellan "verklighet" och "uppfattad verklighet" se McClelland 1967 s 7 ff.
 - 4) Jfr Normann 1975 s 241. Se även avsnitt 1.4.2.
 - 5) I den mån psykologiska mekanismer diskuteras i det följande är dessa diskussioner knutna till individuella aktörer; se avsnitt 0.4.1.2.
 - 6) Jfr Ds UD 1975:3 s 130, Feltham 1970 s 33 f, Krekeler 1965 s 122, Nicolson 1950 ss 112 ff och 219 ff, Numelin 1954 s 124 samt Wahlbäck 1978 (a) s 27 f.
 - 7) Jfr Normann 1975 s 243.

Under förhandlingarna utgör argumenten realiteterna. Förhandlingarna är över, när parterna enat sig om den formulering slutdokumentet utgör.¹⁾

Aktörssynsättets uppfattning om en socialt konstruerad verklighet, där aktörernas begrepp spelar en framträdande roll, anknyter nära till vissa av de uppfattningar om språket, som framfördes inom den filosofiska inriktning under fyrtio-, femtio- och det tidiga sextiotalet i England, som vanligen benämnes oxfordfilosofi. Grunduppfattningen inom denna filosofi har av Johansson beskrivits på följande vis:²⁾

Det finns en säker vardagskunskap och ett i grund och botten problemfritt vardagsspråk; filosofins uppgift är att klarlägga missförstånd av vardagsspråket.

Toulmin, som kan räknas till oxfordfilosoferna, pekar på möjligheterna till översättningar mellan vetenskapliga och icke-vetenskapliga språk:³⁾

Det är alltid möjligt att återge en vetenskaplig teoris innehåll utan att använda de tekniska termer som vetenskapsmän introducerar för att tjäna teoris syfte, men man måste då använda betydligt fler ord.

Det vetenskapliga språket å sin sida är konstruerat ur vardagsspråket, och en vetenskaplig teori är knuten till sitt bestämda språk:⁴⁾

När en teori har framställts ges fraser, som i vardagsspråket är utan mening, en funktion, många välkända termer får nya betydelser och ett flertal nya termer införs för att tjäna teoris syfte.

... acceptandet av en ny teori omfattar ett språkskifte, och man kan skilja mellan en framställning av teorin i den nya terminologin - på "deltagarnas språk" - och en framställning i vilken den nya terminologin inte används utan beskrivs - en framställning på "åskådarens språk".

Kan man översätta mellan teorispråk och vardagsspråk samt vice versa,⁵⁾ kan man också principiellt översätta mellan olika teorispråk. Om teorispråken inte kan översättas direkt till varandra, kan de åtminstone relateras via vardagsspråket. Översättningar mellan teorispråk innebär integration, ibland också kumulering. Mycket av dagens samhällsvetenskapliga forskning kan ses som ett dylikt översättningsarbete.

1) Resonemanget förutsätter att överenskommelse nås.

2) Johansson-Kalleberg-Liedman 1974 s 54.

3) Toulmin 1964 s 16.

4) Ibid s 13 f.

5) Se exv Lundquist (1972 s 21), som anger att första syftet med att applicera den av honom konstruerade modellen är: "... to show that empirical actors really argue in terms that are translatable in the model's variables; ..."

McClelland pekar på de likheter, som föreligger mellan teoribyggna och aktörens konstruktion av sin uppfattning om omvärlden.¹⁾ Samtidigt betonar han de problem och felkällor, som båda processerna kan ge upphov till.²⁾

Den uppläggning föreliggande studie har givits förutsätter möjligheter av översättningar mellan teoriens språk och det språk förhandlarna använder, samt mellan förhandlingsteoriens språk och prediktionsteoriens språk.

Peter Winch uttrycker i sin bok "The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy" (1958) tankegångar, som väl överensstämmer med aktörs-synsättet. I Johanssons tolkning kan några av hans viktigaste åsikter sammanfattas på följande sätt:³⁾

Det sociala livet konstituerar språket. Så t ex kan befallningar inte existera i ett samhälle som saknar begreppet befallning. Man kan inte befalla om man inte känner innebörden i begreppet befalla. ...

Att förstå ett socialt skeende är ... detsamma som att förstå det språk som talas i ifrågavarande fall. ...

Sociologins uppgift är att förstå mänskligt beteende, vilket är detsamma som att förstå de begrepp (kanske också klarlägga dem) som människan normalt förstår sina handlingar genom.

-
- 1) McClelland 1967 s 11. Ibland framföres uppfattningen, att en aktör kan betraktas som en "naive scientist" eller en "amateur scientist" (tankegången och uttrycket "naive scientist" återfinnes t ex hos Kelley (1967 och 1973); återgivet i Tillman-Carver 1980 s 19). I den mån dylika uppfattningar och McClellands påpekande har fog för sig, torde överensstämmelsen mellan aktörens och teoriens språk vara relativt god.

Aktören uppfattad som en "naive scientist" är snarast att betrakta som en "problem-solver"; detta i motsats till en äldre uppfattning enligt vilken aktören närmast uppfattas som en rationell "consistency seeker" (George 1979 s 98; George påpekar även, att uppfattningen om "naive scientist" utvecklats inom psykologien i samband med ett paradigmskifte genom vilket människan kommit att betraktas som en aktiv varelse, som själv formar sin omvärld).

Beträffande relationen mellan vetenskaplig modell och den aktör, vars handlande modellen beskriver, se Brecht 1967 s 109 och i *ibid* (s 109 f) återgivet citat av Schütz (efter hans "Concept and Theory Formation in the Social Sciences", *The Journal of Philosophy* 1954 ss 257-73, särskilt s 271).

- 2) McClelland 1967 s 10. McClelland återger i detta sammanhang en iakttagelse av Goethe:

Mathematicians are like Frenchmen;
Whatever you say to them,
They translate into their own language;
And forthwith it is something
Entirely different.

- 3) Johansson-Kalleberg-Liedman 1974 s 57 ff. Observera dock, att Johansson själv reser vissa invändningar mot denna tolkning. Jfr Johanssons tolkning med Winch 1971 s 10 ff.

I den mån man med förståelse menar förklaring blir det i första hand fråga om andra typer av förklaringar - intentionsförklaringar eller förståelseförklaringar¹⁾ (empathy; einföhlung) - än det analytiska synsättets kausal-förklaringar.

Förståelseförklaringar har blivit mycket diskuterade. Förståelse har ibland, med utgångspunkt från Max Weber, fått betyda "inlevelse i andra människors själsliv, möjligheten att se med deras ögon"²⁾ (förståelse på individnivå).³⁾ Denna studie ansluter sig närmare till uppfattningen av förståelse som "en mer allmän, i klartext utformad, för många människor uppenbart gemensam tolkning av sociala fenomenens innebörd"²⁾ (förståelse på social nivå)³⁾⁴⁾.

0.4.1.2 Om aktörsbegreppet

I de båda synsätt, som ligger till grund för studien - det analytiska synsättet och aktörssynsättet - intager begreppet aktör en central roll. Den betydelse, som olika författare lagt i detta begrepp, har dock varierat avsevärt.

I studier av internationell politik, vilka bygger på det analytiska synsättet, kan i stort sett två uppfattningar om aktörsbegreppet urskiljas.⁵⁾ Vid studium av det internationella systemet har tyngdpunkten traditionellt lagts på staten som aktör. Under de senaste decennierna har emellertid intresset ökats till att omfatta även transnationella företag, internationella organisationer, internationella nätverk och liknande företeelser.⁶⁾ Inom denna systemorienterade inriktning synes man av en aktör kräva:⁷⁾

-
- 1) Johansson-Kalleberg-Liedman 1974 s 57 f. Jfr Andersson 1979 s 58 (och däri citerat Asplund 1970 s 11): "Det är meningslöst att fråga vad en tolkning avbildar. 'Att ange ett socialt fenomenets betydelse - dvs att uttolka eller uttyda det - är en särskild förklaringsform. Det är inte möjligt att översätta eller reducera den till andra förklaringsformer, t ex till den som anger orsaker.'" Se även Aspelin 1975 s 268.
 - 2) Lindblad 1972 s 54.
 - 3) Jfr ibid s 48. Andra författare synes ha en mera långtgående uppfattning om förståelse. Rosen-Jones menar, att inlevelse och möjlighet att se med aktörens egna ögon kan existera även på nationsnivå; Rosen-Jones 1974 s 1.
 - 4) En konsekvens av denna uppfattning är de synsätt rörande tolkning och innebördsbestämning, som presenteras i avsnitt 1.4.2.
 - 5) Jfr Tägil 1977 s 70 ff.
 - 6) Hörberg 1977 passim.
 - 7) Goldmann 1978 s 141. Goldmann säger på detta ställe även: "... det är oklart vad man egentligen menar med en internationell aktör. Diskussionen tyder på att man av en internationell aktör bör kräva åtminstone tre egenskaper: ...". Den följande bestämningen torde knappast kunna tolkas som en bestämning av attributet "internationell". Bl a skulle ju punkten I i så fall vara poänglös.

- I relativt stor autonomi i förhållande till andra aktörer,
- II relativt stor förmåga att fatta och verkställa beslut om interaktion med andra internationella aktörer, ..., och
- III icke försumbar makt över andra internationella aktörer.

Denna bestämning, som synes ligga cirkeldefinitionen nära, och de resonemang Goldmann för kring den, indikerar, att man rör sig med ett aktörsbegrepp, som innebär, att en aktör är ett kollektiv av individer.

Inom den andra inriktningen, som studerar utrikespolitiskt beslutsfattande (inklusive förhandlingsstudier), har aktörsbegreppet i högre utsträckning knutits till individen (vanligen till individen som rollinnehavare). Man har ibland t o m gått så långt som till att tala om en "minds-of-men-approach". Denna beteckning avser studier, som inriktar sig på hur individen uppfattar verkligheten utan att taga ställning till hur "verkligheten verkligen ser ut". Individens agerande generaliseras dock till att avse staten - staten är de officiella beslutsfattarna.¹⁾ I sitt betoning av den subjektiva verklighetsuppfattningen ligger "minds-of-men-approachen" aktörssynsättet nära.²⁾

I sin presentation av aktörssynsättet definierar ("innebördsbestämmer"³⁾) Arbnor-Bjerke begreppet aktör:⁴⁾

1) Tägil 1977 s 70 f, Snyder-Bruck-Sapin 1962 s 65.

2) Jfr s 0:11 f ovan.

3) Arbnor-Bjerke definierar inte begreppet aktör, de innebördsbestämmer det (Arbnor-Bjerke 1977 s 124; jfr användandet av termen innebördsbestämning i avsnitt 1.4.2.2 nedan): "Anledningen till att vi ovan talar om innebördsbestämningar och inte om definitioner är, att detta ansluter till de tankar som synsättet (aktörssynsättet) i sig självt vilar på, nämligen att begrepp i den sociala verkligheten är flertydiga och omtolkas fortlöpande. En innebördsbestämning är då att hänföra till den allmänna innebörd och betydelse vi författare lägger i begreppet, medan dess specifika innebörd ges av det sammanhang i vilket det uppträder."

Arbnor-Bjerke synes här blanda ihop "term" och "begrepp". Termen aktör kan vara mångtydig. Ett begrepp - även "i den sociala verkligheten" - måste alltid vara entydigt i meningen att det har en given konnotation ("ett givet innehåll"). Olika termer kan emellertid beteckna samma begrepp; så kan exempelvis termerna aktör och acteur täcka samma begrepp. Samma term kan också stå för olika begrepp, vara ekvivokational.

Arbnor-Bjerkens diskussion av "innebördsbestämning" indikerar dock ett väsentligt problem, nämligen att det, givet ett begrepps konnotation, kan vara besvärligt att fastställa dess denotation ("dess omfång"). Detta får dock ej skymma det faktum, att ett begrepps innehåll alltid är entydigt. (Jfr Marc-Wogau 1967 ss 7, 9 ff och 21.)

4) Arbnor-Bjerke 1977 s 124.

För forskaren är en aktör ett undersökningsobjekt i form av en människa som tänker och handlar på ett aktivt sätt. Denna aktör är oftast inplacerad i ett organisatoriskt sammanhang, som också är forskarens undersökningsobjekt. Det organisatoriska sammanhanget består av andra aktörer - andra människor.

Denna definition synes väl trång, då den innebär, att enbart enskilda människor - ej kollektiv såsom företag eller stater - kan vara aktörer.¹⁾ Aktörsbegreppet är också begränsat genom att det är knutet till undersökningssituationen. Rosen-Jones, som kan sägas anlägga aktörssynsättet på internationell politik, menar att nationalstaten ur deras perspektiv är den grundläggande aktören. De kan dock tänka sig även andra typer av kollektiva aktörer.²⁾

Att i den moderna statsvetenskapliga litteraturen finna renodlade exempel på studier med det analytiska synsättet respektive aktörssynsättet är svårt. Det analytiska synsättet, som är det äldsta och det idag dominerande, synes i ökad utsträckning ha uppta git tankegods, som också ingår i aktörssynsättet.³⁾ För att finna aktörssynsättet i mera renodlad form får man söka sig till andra vetenskaper än statskunskapen; det torde dessutom krävas ett synnerligen generöst vetenskapsbegrepp för att aktörssynsättet i dess helhet, sådant Arbnor-Bjerke beskriver det, skall kunna inkluderas. Den attributering av studier till de två synsätten, som gjorts ovan, kan säkert ifrågasättas på många grunder. Avsikten har blott varit dels att utifrån några konkreta definitioner diskutera aktörsbegreppet, dels att illustrera, att skillnaden mellan synsätten, vad avser aktörsbegreppet, inte är stor. Två frågor synes centrala när det gäller aktörsbegreppet. Den ena är huruvida aktörsbegreppet i första hand skall knytas till individen/individen som rollinnehavare eller till ett kollektiv (de, som väljer det senare alternativet, brukar i förbifarten påpeka, att kollektivets aktörsegenskaper alltid på något sätt återgår på individen⁴⁾). Den andra frågan är huruvida man i analysen skall utgå från aktörens subjektiva verklighet eller (enbart) från existensen av en objektiv verklighet:

1) Arbnor-Bjerkens uppfattning härvidlag synes ej strida mot Silvermans (1979 ss 39, 126 ff och 141). Också Normanns (1975) definition utesluter att ett kollektiv kan vara aktör (se exv s 30).

2) Rosen-Jones 1974 s 3.

3) Se exv Snyder-Bruck-Sapin 1962 s 64, där de pekar på att fenomenologen Alfred Schütz'skrifter utgjort en betydande inspirationskälla för dem, särskilt vad avser grundläggande metodiska frågor.

4) Jfr exv Tägil 1977 s 69 och Sprout-Sprout 1965 s 3.

Verklighetsuppfattning	Aggregationsnivå	
	Individ	Kollektiv
Subjektiv	I	II
Objektiv	III	IV

Som exempel på de olika uppfattningarna kan man nämna:

- I Snyder-Bruck-Sapin; Arbnor-Bjerke
- II Rosen-Jones
- III vissa idiografiska studier, exv Bööks skildring av Sveriges förhandlingar med Sovjetunionen 1940 om ett handelsavtal¹⁾
- IV studier avseende det internationella systemet, exv Kaplan.²⁾

I anslutning till frågan om man i analysen skall utgå från aktörens perception av "objektiva" faktorer eller från de "objektiva" faktorerna själva konstaterar Singer:³⁾

..., if the nation or state is seen as a group of individuals operating within an institutional framework, then it makes perfect sense to focus on the phenomenal field of those individuals who participate in the policy-making process.

Föreliggande studie har, som nämnts, dels aktörens begrepp, dels aktören själv⁴⁾ som analysenhet. I det förstnämnda fallet analyseras olika aspekter på aktörens subjektiva verklighetsuppfattning, sådan den kommer till uttryck i källmaterialet.⁵⁾ För denna typ av analys är det principiellt oväsentligt huruvida aktören är en individ eller ett kollektiv. Det som analyseras är de begrepp, som framgår av kvarlevorna. I det andra fallet sättes vissa psykologiska mekanismer i relation till utsagor, som aktören gör om framtiden.

1) Böök 1976.

2) Kaplan 1957.

3) Singers (1967) diskussion spänner över sidorna 86-89 med en intressant operativ slutsats på s 89. Citatet hämtat från s 88.

4) Icke-fysiska aspekter av individen/-erna.

5) Jfr Schütz'ståndpunkt, att det ofta är viktigare att veta vad saker och ting betyder för människor än vad de i verkligheten är (Brecht 1967 s 505).

Vid denna typ av analys måste man utgå från den individuella aktören och ibland också från hans subjektiva verklighetsuppfattning.¹⁾

Att ha en bild av människan innebär då att man valt att se henne på ett visst sätt, vilket inte behöver innebära att man förnekar att det finns många andra sätt att se henne på, och att man har därför egentligen inte förpliktigat sig till någonting bestämt genom sin människobild. Människobilder kan då inte diskuteras i termer sant/falskt, utan bara i subjektiva termer som intressant/ointressant eller givande/trivialt.

Arbnor-Bjerkens aktörsdefinition innehåller en komponent, som vanligen ej formuleras explicit i statsvetarnas aktörsdefinitioner. De talar om "en människa som tänker och handlar på ett aktivt sätt".²⁾ Härmed torde de mena, att de ansluter sig till postulatet om "den aktiva människan",³⁾ dvs de intager ett icke-deterministiskt synsätt. Postulatet om "den aktiva människan" ligger till grund även för denna studie.⁴⁾ Visserligen torde man även med ett deterministiskt synsätt kunna analysera såväl aktörens begreppsvärld som de psykologiska mekanismerna bakom prediktioner, men genom att göra postulatet om "den aktiva människan" kan man tala om såväl händelser som handlingar. Medan händelser vanligen förklaras i kausala termer kan handlingar förklaras genom aktörens motiv,⁵⁾ dvs i teleologiska termer.

0.4.2 Principer för utnyttjandet av det empiriska materialet

Michael Polanyi tager i sin bok "The Tacit Dimension" (1967) upp Platons problem, hur man skall kunna finna lösningen på ett problem:⁶⁾

(Platon) ... säger att det är absurt att söka efter lösningar på ett problem; ty antingen vet man vad man söker efter, och då är det inget problem, eller också vet man inte vad man söker efter, och då kan man inte vänta sig att finna något.

1) Jfr Singer-citatet ovan. KMM s 1.

2) Arbnor-Bjerke 1977 s 124.

3) Se Sverige i världen 1978 s 18 ff och Tägil 1977 s 33 ff. Postulatet innebär i korthet, att människan antages såväl påverka som påverkas av sin omgivning. Jfr även La méthode des scénarios 1975 s 13 och George 1979 s 98.

4) Jfr Sjöblom 1980 s 23: "The logical conclusion of a strict determinism is passivity." För en diskussion av partiell determinism ("environmental determinism") se Sprout-Sprout 1965 s 69.

5) Tägil 1977 ss 39 och 36 f.

6) Polanyi 1967 s 22, citat efter Johansson-Kalleberg-Liedman 1974 s 63. Asplund (1970 s 48) har ett liknande synsätt, när han säger: "Problemet och lösningen, frågorna och svaret ges så att säga samtidigt, i en och samma komplexa skapelseakt."

Ett förhållande, som ibland synes förekomma vid samhällsvetenskapliga undersökningar, är, att man på förhand vet ungefär vad undersökningsresultatet kan bli. Man formulerar i empiriska termer ett (sken-)problem, konstruerar en för ändamålet lämplig begreppsapparat och "löser" problemet. Resultatet blir ofta idiografiska undersökningar i nomotetisk förklädnad.

Att välja en tematisk uppläggning är ett uttryck för att man inte vet vad man söker efter, och att man inte kan vara säker på att komma fram till ny empirisk kunskap. Man riskerar, att teoretiskt härledda analyskategorier förblir tomma efter en konfrontation med det empiriska materialet. I så fall har man emellertid höjt analysberedskapen inför framtida undersökningar¹⁾ och möjligen också kunnat förkasta vissa tolkningsmöjligheter.

I de fall man når positiva resultat finns möjligheten, att man funnit något nytt, oväntat.

Den tematiska uppläggningsen innebär, att temat styr urvalet. Genom att temat är genererat ur teorien och formulerat i teoriens språk blir teorien därmed urvalsinstrumentet vid analysen av det empiriska materialet. Teorien säger vad forskaren skall söka.²⁾ Han kan därvid mycket väl finna saker, som ej är uppenbara vid en första granskning av det empiriska materialet.

Genom att i undersökningen införa ett växelspel mellan teori och empiri, som det expositoriska angreppssättet innebär, har forskaren emellertid också möjlighet att finna fenomen, som ännu ej är teoretiskt behandlade. Dessa kan i sin tur tagas till utgångspunkt för vidare teoribyggnad.

Den tematiska och expositoriska uppläggningsen synes sålunda giva möjlighet att finna problem, samtidigt som den möjliggör utnyttjandet av den information och de uppslag det empiriska materialet kan giva.

Tekniken att utnyttja empiriska illustrationer medför, att endast instruktiva och intressanta fall utväljes och diskuteras. Därmed minskar man behovet av ad hoc-förklaringar; möjligen kan dylika förklaringar helt undvikas.

1) McClelland 1967 s 15.

2) Goldmann (1978 s 111) betonar i hög utsträckning teoriens betydelse: "En god teori är inte akademiskt fjärran från verkligheten utan ett praktiskt hjälpmedel, ett redskap som systematiserar vårt vetande, förklarar det förgångna, ger inblickar i framtiden och anvisningar för vårt handlande."

Johansson (1981 s 21) konstaterar: "Alla observationer är för att ta till ett vetenskapsteoretiskt modeord, teoriimpregnerade. Det finns inga teorineutrala observationer."

En teoristyrd uppläggning av här angivet slag ställer emellertid stora krav på det empiriska materialet:¹⁾

As long as the empirical material is sufficiently rich in content to indicate the presence of such fundamentally interesting events as are discussed in the theory section, the empirical material may be considered as satisfactory. It is, naturally, an advantage from the point of view of analysis if the ambition to illustrate prediction-relevant components of general interest can be united with an attempt to analyze parts of a specific actor's foreign behavior, and if this can be effected making use of the same empirical material.

Det har också påpekats,²⁾ att kopplingen till det empiriska materialet blir bättre ju bättre den teoretiska förankringen är.

Den argumentering för en teoristyrd uppläggning, som framförts ovan, gör inte anspråk på generell giltighet, utan gäller i första hand föreliggande studie.³⁾ Teoriavsnitten i denna bygger ju på tidigare forskning, som i sig utgör en syntes av en omfattande växelverkan mellan teori och empiri. Till detta kommer att denna studie kan utnyttja en av Böök gjord empirisk undersökning av den här studerade förhandlingen. Vad som skall verka styrande för denna undersökning har bestämts av uppfattningen, att en av den empiriska forskningens viktigaste funktioner är att testa teoretiskt härledda påståenden.⁴⁾

1) Stenelo 1980 s 26.

2) Rigby 1969 s 60.

3) En liknande arbetsgång skisseras av Lindblad (1972 s 20), som också framför reservationen, att uppläggningen också beror på vilket ämne man valt att studera. Merton (1967 s 153) noterar: "There are conspicuously few instances of consecutive research derived from a given theory." Jfr även Skagestad 1975 s 71: "Briefly, the theory (Collingwood's) is this. A sensible and intelligent statement is never merely an assertion made in vacuo; it is always at the same time the answer to a definite question. The question, in its turn, is never simply tossed out of nowhere; if it is a serious question, it has to arise from a set of logically prior presuppositions." Se också McClelland 1967 s 15 (särskilt punkten 2).

4) Dubin 1969 s 223. Jfr Guillén 1968 s 484: "..., contemporary developments in linguistics and anthropology have shown that generalizations in the humanities and in the social sciences are attained most effectively not by ... an inductive approach to facts, but rather ..., by the choice of certain rules ..., or, as this is often termed now, by establishing hypothetical 'models of description',...".

Att gå från teori till empiri är ej en okontroversiell arbetsgång. Av metodlitteraturen att döma synes det vara vanligare inom samhällsvetenskaperna (speciellt inom sociologien) att starta med datainsamling och därefter fortsätta med en analys av insamlade data med sikte på en teoriformulering. Hela Galtungs bok "Theory and Methods in Social Research" är - trots titeln¹⁾ - upplagd efter denna arbetsordning.²⁾ En dylik arbetsgång kan tänkas vara baserad på olika utgångspunkter. En möjlig utgångspunkt är att man a priori förutsätter att en beskrivningsdimension eller ett sakförhållande är av sådan betydelse, att det bör styra hela studien. Sålunda synes tidsdimensionen ofta uppfattas som den viktigaste i historiska studier.³⁾ Även mera slumpmässiga förhållanden kan ibland få verka styrande:⁴⁾

Okunnighet är det första historikern har behov av - okunnighet, som förenklar och klargör, som utväljer och utelämnar ...

En annan möjlig utgångspunkt är, att man låter det redskap, i form av en metod, som man har, styra såväl val av fakta som val av problemområde.⁵⁾ I metodstyrda studier synes man ofta, på gott och ont, låta materialet självt tillhandahålla beskrivningsspråk och kategorier.⁶⁾

Att teori och empiri är avhängiga av varandra har påpekats av många forskare.⁷⁾ Mindre intresse synes emellertid ha ägnats frågan om vilka konsekvenserna blir av valet av utgångspunkt. Genom att gå från empiri till teori uppnår man i de flesta fall ny empirisk kunskap, men man kan försvåra möjligheterna till teoretisk integration och kumulering. Arbetsgång och urval av fakta betingas, förutom av huruvida forskaren har en idiografisk eller

1) Asplund (1969 s 6) har gjort samma iakttagelse.

2) Galtung 1970 passim. Jfr även Rosengren 1972 s 18 och Singer 1969 passim, dock särskilt s 30.

3) Jfr Tägil 1977 s 32 och Holsti 1974 s 14 f.

4) Strachey 1918 s vii. Jfr Carr 1965 s 25 f.

5) Se t ex Rosengren 1972 s 18. En mer extrem ståndpunkt kommer till uttryck i RAND Corporations motto: "Don't think - compute", Mackenzie 1969 s 70, Rapoport 1969 s 177.

6) Se t ex Gustafsson 1979 s 306. Tägil (1977 s 24) varnar här för "begreppsimperialism" och förfälskning av den studerade historiska verkligheten. Se även Elster 1973 s 20.

7) Tägil 1977 s 19. Jfr även Kuhns (1970) diskussion ss 4 f och 7. Hansson (1980 s 14) nämner som ett intressant exempel på växelverkan mellan empiri och teori, att Newton med stöd av sin gravitationsteori kunde påvisa, att vissa av de data, som den framstående, astronomiske observatören Flamsteed presenterat, var fel. Genom Newtons i vissa avseenden nya, förbättrade teori kunde Flamsteed sedan presentera nya, förbättrade data.

nomotetisk ambition, också av undersökningens specifika syfte. Någon generell mall kan inte tillämpas:¹⁾

Fakta är som fisk i en väldig och otillgänglig ocean, och vad historikern får upp beror delvis på slumpen, men huvudsakligen på vilken del av oceanen han fiskar i och vilka redskap han väljer - och dessa två faktorer bestäms naturligtvis av vad slags fisk han vill fånga.

1) Carr 1965 s 33.

1 OM PREDIKTIONER

1.1 INLEDNING

Att människor under alla tider varit utomordentligt intresserade av "... things to come,..."¹⁾ torde vara ställt utom allt tvivel. Under senare år har forskare och administratörer mera helhjärtat och systematiskt gripit sig framtiden an. Att man ännu ej kommit så långt avspeglas bl a i den babyloniska språkförbistring, som råder. Utsagor om framtiden kan i olika sammanhang således betecknas som förutsägelser, prediktioner, prognoser, spådomar, utsikter mm.

Att man under en lång period av efterkrigstiden underlåtit att studera framtiden från vetenskapliga utgångspunkter kan i stor utsträckning tillskrivas inflytandet från en man - Karl R. Popper.²⁾ Särskilt hans verk "The Open Society and its Enemies" (1945) och "The Poverty of Historicism" (1957) fick stort inflytande inom samhällsvetenskaperna - så stort, att framtidsstudier för en längre tid blev ett mer eller mindre tabubelagt område. Detta tabu berörde dock inte alla discipliner, särskilt inte de tekniska. En orsak till detta förhållande kan möjligen ha varit bristande kännedom om Popper bland tekniker och naturvetare. Det är därför inte underligt, att en av de mera väsentliga inspirationsfaktorerna för de senare årens vetenskapligt baserade³⁾ framtidsstudier, nämligen Delphi-tekniken, utvecklades med inriktning på den tekniska sfären.⁴⁾

-
- 1) Dessa i framtidsstudiesammanhang så flitigt citerade ord är hämtade från Shakespeares "Troilus and Cressida", där de bl a uttalas av Calchas i akt III, scen III (1974 s 667): "The advantage of the time prompts me aloud/ To call for recompense. Appear it to your mind/ That through the sight I bear in things to come,/..."

Rolbiecki 1969 s 278.

För ett längre och annorlunda perspektiv på idétraditioner av betydelse för senare tiders framtidsstudier än vad som gives i det följande se Witt-Hansen 1978 s 29 ff.

- 2) Goldthorpe 1971 passim, Sandberg 1975 s 45 ff, Sandberg 1974(a) s 20 ff. Se även Fjellström 1974 s 32 ff. Anförande av Eskil Block i Lund 1977-02-02. Beträffande den följande framställningen av några huvudlinjer i framtidsstudiernas utveckling jfr Block 1976 s 4 ff, Hörberg 1981(b) s 19 f, Witt-Hansen 1978 s 38 f samt Wittrock 1978 s 24 ff och 1980 passim.
- 3) Den verksamhet, som här avses, är inte forskning i egentlig mening, utan "... en inventering och prövning av tankar och alternativ, dock med formella krav som lånats från vetenskapens värld." (Sverige i världen 1978 s 10).
- 4) Wallin (1970 s 95) synes dock uppfatta Delphi-tekniken som ett medvetet sätt att kringgå Poppers huvudargument.

Genombrottet för framtidsstudier avseende samhällseliga fenomen kan sägas ha ägt rum under 1960-talet. Det var exempelvis under detta decennium som Rom-klubben började publicera sina globala framtidsstudier. Det var också under detta decennium som man runt om i världen började visa ett större intresse för framtidsstudieverksamhet i statlig regi. I Sverige tillsattes år 1971 en utredning i ämnet¹⁾ och ett Sekretariat för framtidsstudier inrättades 1973. 1970-talet innebar ett förnyat intresse för framtiden även inom samhällsvetenskaperna.²⁾ Före Popper hade det funnits ett livligt intresse för framtiden, och även under den antihistoricistiska istiden hade detta intresse hibernerat såväl genom det aldrig bortglömda kravet på att en god vetenskaplig teori borde ha ett prediktivt värde³⁾ som inom försvarsplaneringssektorn. Vad samhällsvetenskaperna kom att intressera sig för var dock inte hur framtiden skulle bli, utan för hur de studieobjekt man vanligen undersökte - främst de politiska aktörerna - behandlade framtiden.

Inom statskunskapen kan man, åtminstone sedan slutet av 1970-talet, urskilja en prediktionsforskning, som har sina rötter bl a i studiet av politiska planeringsprocesser, policy analysis och evaluation research, men som också har hämtat viss inspiration från de vetenskapligt baserade (men icke fullt inomvetenskapliga) framtidsstudierna.

Intresset för prediktioner synes inom statskunskapen i icke ringa grad vara koncentrerat till studiet av utrikespolitik och internationell politik. Studiet av utrikespolitiska doktriner⁴⁾ markerar ett inte oväsentligt framhävande av prediktionens betydelse i "the foreign policy making process". De första studierna i Sverige, som exklusivt ägnats studiet av politiska prediktioner, berör också foreign policy predictions.⁵⁾

1) Utredningen (Arbetsgruppen för framtidsforskning) publicerade sitt betänkande, "Att välja framtid", som SOU 1972:59. En redogörelse för framtidsstudierna i Sverige återfinnes i Wittrock 1980 passim.

2) Jfr Stenelo 1980 s 12.

3) Jfr exv Sjöblom 1968 ss 8 och 10 f.

4) Exv Brodin 1977 och Lidén 1979/80. Jfr Goldmann-Hart-Sjöstedt 1976 s 2:7.

5) Stenelo 1980 och Stenelo 1981. Analyser av utrikespolitiska prediktioner utifrån andra utgångspunkter och i andra idétraditioner står också att finna. Så, t ex, utgår Carlgrens (1973) hela kapitel 21 från en i UD gjord (troligen av Boheman; ibid ss 585 och 13 f) prediktion, vars förutsättningar och effekter analyserats.

Den typ av prediktionsforskning, som nämnts ovan, sysslar främst med medellånga och korta prediktioner, vilka utformats för operativt bruk. Detta medför, att denna forskning till såväl material som till metoder skiljer sig från den forskning, vilken behandlar ideologier respektive makrohistoriska modeller. I det senare fallet intresserar man sig för prediktioner av långsiktig karaktär, vilka vanligen är explicita och normativa men ej lämpade för direkt operativt bruk.¹⁾

De diplomater, som producerar mycket av prediktionsforskningens empiriska material, vill sällan vidgå, att de uttalar sig om framtiden,²⁾ troligen ofta av rädsla för att utvecklingen skall falsifiera deras utsagor³⁾ och därmed bl a minska deras kredibilitet. Icke desto mindre är mycket av det politiska och diplomatiska materialet fullt av utsagor om framtiden⁴⁾ - explicita eller implicita.

Syftet med detta kapitel är att definiera och illustrera en rad för den fortsatta studien centrala begrepp samt att något diskutera därmed sammanhängande metodiska problem rörande bl a operationalisering av de definierade begreppen, identifikation av de fenomen, som de definierade begreppen denoterar, och olika möjligheter till tolkning av formuleringar i det empiriska materialet. Avsikten är, att i kapitlet främst behandla enstaka prediktioner. Genom att sålunda studera de minsta analysenheterna skapas en beredskap att undersöka mera komplexa företeelser, som kan förväntas framträda vid ett betraktande av hela den studerade förhandlingen. Granskning av prediktionsfunktioner och användandet av prediktioner i samspelet mellan parterna i den undersökta förhandlingen diskuteras i kapitel 3, där också prediktionsbaser diskuteras.

I anslutning till de överväganden, som presenterades i avsnitten 0.4.2 "Principer för utnyttjandet av det empiriska materialet" och som bl a inne-

-
- 1) Beträffande karakterisering av ideologi jfr t ex Watkins 1964 s 3 ff.
 - 2) En inställning som bl a visat sig vid åtskilliga personliga samtal författaren haft med diplomater. En delvis motsägelsefull inställning till framtidsbedömningar kan spåras hos exv Häggelöf (1979): "Att ... konstatera att egentligen alla dåtida bedömare haft fel, ter sig lätt som en exercis i efterklokhet. I varje fall kan den tjäna som en stilla varning till våra dagars lika talrika som tvärsäkra framtidsforskare." (s 26); "Hur man än vrider på kristallkulan avtecknar sig samma sannolika framtidsperspektiv ... nämligen ..." (s 240). Jfr även Häggelöf 1958 s 11 och 1972(b) s 69. Se Rothstein 1979 s 159.
 - 3) Jfr Jervis 1970 s 84.
 - 4) Jfr Asher 1978 s 16 f, Fredriksson 1966 ss 75 ff och 79 ff; Stenelo 1980 s 12 och Sørensen 1963 s 11.

bär, att teoretiskt motiverade frågeställningar utgör ett viktigt, måhända det viktigaste, urvalsinstrumentet vid utnyttjandet av det empiriska materialet, har utgångspunkten för resonemangen i föreliggande kapitel tagits i existerande teoribildning. En strävan har också varit att empiriskt illustrera de begrepp och mekanismer, som diskuteras.

Kapitlet har mot denna bakgrund givits följande utformning. Inledningsvis (avsnitt 1.2) redogöres för hur prediktionsbegreppet (motsvarande begrepp) samt frågorna om prediktioners funktioner och basen för prediktioner behandlas i den typ av litteratur, som kan sägas beröra frågor i anslutning till framtagande av vetenskapligt baserade utsagor om något framtida. Denna litteratur benämnes här framtidsstudielitteraturen.

Genomgången av framtidsstudielitteraturen, som på intet vis gör anspråk på att vara heltäckande, syftar dels till att relatera föreliggande studie till delar av den existerande teoribildningen inom prediktionsområdet,¹⁾ dels till att - genom en granskning av hur personer, som konstruerar prediktioner, kan tänka - förbereda en analys av prediktioner. Det senare syftet motiveras av antagandet, att det i väsentliga avseenden kan tänkas förefinnas likheter mellan en "naiv prediktörs" och en "sofistikerad prediktörs" förfarande vid framtagandet av en utsaga om något framtida.

I avsnitt 1.3 "Prediktiva utsagor" definieras och diskuteras de för den fortsatta analysen grundläggande begreppen.

I avsnittet 1.4 "Om operationalisering och om tolkning" operationaliseras begreppen prediktion, prediktiv komponent och prediktiv utsaga, varvid en metod för identifikation av prediktioner, s k formulering på parameterform, introduceras. I anslutning härtil diskuteras även olika logiska strukturer hos prediktioner, varvid bl a Stenelos undersökningar²⁾ tages till utgångspunkt. Avsnittet 1.4 innehåller även kortfattade synpunkter rörande tolkning av källmaterialet.

1) Jfr den i avsnitt 0.3.2 redovisade värderingen, att integration med existerande teoribildning är önskvärd.

Andra typer av prediktionsrelevant litteratur (exv litteratur som främst avser ett vetenskapligt studium av (politiska) prediktioner, spelteoretisk litteratur, förhandlingslitteratur och allmän samhällsvetenskaplig litteratur) behandlas ej samlat. Istället åberopas den på skilda ställen i studien.

2) Stenelo 1980. Beträffande kumulering utgående från Stenelo se avsnitt 0.3.2.

1.2 OM PREDIKTIONER I FRAMTIDSSTUDIELITTERATUREN

Detta avsnitt är baserat på modern litteratur, som är inriktad (direkt eller indirekt) på att från vetenskapliga utgångspunkter taga fram utsagor rörande något framtida.¹⁾

Med modern förstås att litteraturen är hämtad från den framtidsstudietradition, som uppkom framförallt under det sena 1960-talet. Härmed uteslutes klassikerna - Machiavelli, Vico, Condorcet, Comte, Marx m fl - liksom senare tiders makrohistoriker (främst Spengler och Toynbee)²⁾ från direkt studium.

Vetenskapliga utgångspunkter får i detta sammanhang givas en extensiv tolkning. Till skillnad från vanliga vetenskapliga utsagor är utsagor om framtiden inte omedelbart verifierbara - inte ens principiellt.³⁾ En annan skillnad är den mer eller mindre uttalat normativa inriktningen, som ofta finnes hos framtidsstudier.⁴⁾ Vanligen ligger det vetenskapliga i att metoder och kriterier lånats från vetenskapens värld.⁵⁾ I avancerade fall söker man generera utsagor om framtida förhållanden ur vetenskapliga teorier.⁶⁾ I mera naiva fall kan man exempelvis basera framtidsutsagor på kvalificerade personers gissningar.⁷⁾

-
- 1) Detta innebär, som framgår av diskussionen nedan, att genomgången täcker en annan framtidslitteratur, än den som faller under Schwarz' definition: "Termen 'framtidsstudier' har under senare år kommit att användas som en samlingsbeteckning för ett antal aktiviteter med det gemensamma draget att de syftar till att ge förbättrat underlag i beslutsprocesser" (Schwarz 1975 s vii).
 - 2) Jfr Odén 1974 s 8.
 - 3) Skillnaden mellan en vetenskaplig utsaga och en framtidsutsaga är här uttryckt från en positivistisk utgångspunkt. Även från andra vetenskapsteoretiska utgångspunkter torde dock den relativa placeringen i tidsdimensionen av utsagan och det utfall utsagan avser vara av betydelse. Se exv de Jouvenel 1967 s 3 ff. För ett undantag se dock avsnitt 1.3.3 nedan om prediktioner som är analytiska.
 - 4) Se exv Kahn-Briggs 1973 s 218. Jfr Wängborg 1974 s 77. Se även Schwarz 1974 ss 48, 50 och 53 samt Sandberg 1974(b) ss 93 och 105.
 - 5) Jfr Sverige i världen 1978 s 10, The Future as an Academic Discipline 1975 passim och SOU 1972:59 ss 19 och 123 ff.
 - 6) Sandberg (1975) hävdar t o m (bl a s 23) att "framtiden är vetbar", dvs att det inte finnes någon "skillnad i innehållet i forskning om det förflutna och forskning om framtiden".
 - 7) Dylåka gissningar benämnes ibland imputationer. De skiljer sig från "rena" gissningar genom att vara baserade på i viss grad systematiserad expertkunskap. Jfr Goldmann-Hart-Sjöstedt 1976 s 220. Jfr dock även Torekulls (1981) definition: "Prognos - 'Fingerspitzengefühl' fast sämre".

Utsagorna avser normalt något avlägset framtida - ofta minst tio år fram i tiden och vanligen så långt fram, att handlingsfrihet kan antagas råda.¹⁾ Inte sällan avser utsagorna förhållanden på hög nivå.²⁾ Även om utsagorna nästan uteslutande avser något framtida, skulle de begrepp och metoder, som användes, i princip vara lika lämpade för utsagor om något i nuet okänt, förgånget, t ex i samband med en arkeologisk undersökning.³⁾

Vid en genomgång av litteraturen frapperas man av den terminologiska förvirring - även på centrala områden - som synes råda. Delvis kan den rikhaltiga floran av termer, vilka i många fall synes avse samma begrepp (exv prognos och prediktion⁴⁾), bidra till förvirringen. Oklarheten bottnar ofta i att grundläggande begrepp överhuvudtaget ej definieras. När definitioner göres visar det sig dessutom, att samma term hos olika författare får beteckna helt olika begrepp. Andréns sammanställning av exempel på definitioner av begreppet scenario är instruktiv härvidlag.⁵⁾

1.2.1 PREDIKTIONSBEGREPPET

I några fall definieras begreppet prediktion i framtidsstudielitteraturen. Som en förberedelse inför den definition av prediktionsbegreppet, som göres nedan (avsnitt 1.3), är det av intresse att urskilja komponenter i några av dessa prediktionsdefinitioner. De komponenter, som diskuteras här, är valda med tanke på inriktningen av föreliggande studie.

1) Jfr Block-Nilsson 1971 s 15 f, Lindeberg 1975 s 175, SOU 1972:59 s 14 och Wittrock 1978 s 49 ff.

2) Jfr SOU 1972:59 s 17. Undantag förekommer givetvis. Så har t ex landstingsförbundet och landstinget i Kronobergs län gemensamt bedrivit försöksverksamhet med framtidsstudier. (Framtidsstudier inom landsting 1974). Jfr även sammanställningen i Hörberg 1976 (s 78) av analysnivåerna hos Barraclough, Galtung, Heilbroner och Kahn. Jfr Prognoser och politisk framtidsplanering 1979 s 71 ff. Wittrock (1978 s 35) konstaterar, att de framtidsstudier, som tagits fram på uppdrag av Sekretariatet för framtidsstudier, rör sig från global nivå ner till individuella hushåll.

3) Wiberg 1975 s 129.

4) Ett exempel återfinnes hos Goldmann-Hart-Sjöstedt 1976 s 10:3 ff. I avsnittet "Om prediktioner" förekommer termen prediktion ej en enda gång (förutom i rubriken). Däremot användes termen prognos till synes synonymt (s 10:5). Ingendera termen är knuten till någon definition.

I den fortsatta litteraturgenomgången (avsnitt 1.2 i denna studie) användes termen prediktion genomgående för att beteckna varje typ av "utsaga om något framtida" oavsett vilken eller vilka termer respektive åberopad författare valt.

5) Andréns 1978 s 198 f. Jfr även Helmer 1970 s 21, SOU 1972:59 s 116, Bell 1970 s 547 och La méthode des scénarios 1975 s 18.

I framtidsstudien "Sverige i världen" göres distinktionen mellan prediktiva (förutsäggande) och preskriptiva (normativa/önskvärda) framtidsstudier.¹⁾ Båda bygger på värderingar - i det förra fallet indirekt via den empiriska och teoretiska förankringen (inomvetenskapliga värderingar), i det senare fallet direkt genom värdeomdömen, som är kopplade till den framtid, som skildras. I praktiken torde det ofta vara svårt att avgöra vad som i denna mening är prediktion och vad som är preskription. Enligt det synsätt, som är företrätt i "Sverige i världen", är prediktion respektive preskription snarast att anse som ändpunkterna på ett kontinuum. Det synes emellertid väsentligt att analytiskt särskilja de båda begreppen.

Distinktionen mellan prediktion och preskription hänger nära samman med distinktionen mellan explorativa och normativa metoder för framtidsstudier. Enligt Gyllenhammar²⁾ utgår man vid en explorativ studie från nuet och undersöker vad man vid olika handlingslinjer kan uppnå, medan man vid en normativ studie utgår från mål man vill uppnå i framtiden och därefter, genom att resonera baklänges, ser huruvida och hur dessa mål kan uppnås.

Såvida den explorativa studien endast utföres i avsikt att bedöma handlingskapacitet, torde den helt kunna baseras på prediktioner. Den normativa studien synes däremot alltid behöva utgå från en preskription. Sandberg³⁾ tolkar begreppen på detta sätt, och han använder benämningarna prediktiv och explorativ metod respektive preskriptiv och normativ metod som synonymer. Han menar dessutom, att den prediktiva metoden är naturligast vid en deterministisk grundsyn, medan den preskriptiva metoden hänger närmare samman med voluntarism. Att denna koppling till grundsyner ej är nödvändig framgår bl a av "Sverige i världen"⁴⁾ och av "Att välja framtid".⁵⁾

Theil definierar prediktion som⁶⁾

... a statement concerning unknown, in particular future, events. The terms "statement" and "events" will be interpreted here in a liberal way: it is not necessary that the statement is written down, published, or communicated in any other sense, and the event described may be the mere absence of certain events.

1) Sverige i världen 1978 s 18.

2) Gyllenhammar 1970 s 35; jfr även Arlebäck 1973 s 85 f, Asher 1978 s 212 f och Lindeberg 1975 s 175.

3) Sandberg 1975 s 122. Jfr även Sandberg 1974(b) s 98, där han tolkar Jantsch på liknande sätt.

4) Sverige i världen 1978 passim, dock särskilt s 18 ff.

5) SOU 1972:59. Observera särskilt titeln: Att välja framtid.

6) Theil 1961 s 1.

de Jouvenel synes dela Theils uppfattning om innebörden i begreppet prediktion.¹⁾

Theils definition är mycket vid. Hur vid den är beror mycket på hur "event"²⁾ uppfattas. Eftersom Theil anger, att tolkningen av "events" skall göras "in a liberal way" torde det vara möjligt att låta begreppet innefatta såväl handlingar, händelser, tillstånd och processer som dessas negationer.³⁾

En så vid definition som Theils är ej vanlig i framtidsstudielitteraturen. De vanligaste typerna av inskränkningar i förhållande till hans definition synes vara, att man knyter prediktionsbegreppet till någon särskild metod ("Prognoser är en ... typ av vetenskaplig förutsägelse."⁴⁾), till något sannolikhetsvillkor⁵⁾ eller till ett krav på tidsangivelse.⁶⁾

Att vid en analys av en internationell förhandling knyta definitionen av begreppet prediktion till en viss metod (exv kräva att vetenskaplig metodik skall ha använts vid dess formulerande) synes olämpligt, enär det dels skulle innebära en mycket kraftig begränsning av antalet utsagor, som skulle falla under definitionen, dels mera sällan framgår av källmaterialet hur prediktören kommit fram till sin utsaga. Däremot kunde det möjligen vara givande att systematiskt söka granska vad, som utgjort basen för en viss prediktion, och därvid ej endast beakta metoden utan jämväl faktaunderlag, värderingar mm.

1) de Jouvenel 1967 s 16 och s 20 not 16.

2) Engelsk-svensk ordbok 1974 anger för uppslagsordet "event" följande, i detta sammanhang rimliga betydelser: "händelse"; "tilldragelse"; "företeelse"; "möjlighet"; "utgång"; "utfall"; "resultat"; "det skedda".

3) Stenlund (1975), som också utgår från Theils definition, synes vara av samma uppfattning (s 30).

4) Kaufmann 1967 s 45. Liknande krav ("mestadels matematiska grunder") hos Hagman-Svensson-Söderström-Wallin 1970 s 159. Bestuzhev-Lada 1969 s 299 och Stenlund 1975 s 33.

5) Jfr Stenlund 1975 s 31, "Resurserna, samhället och framtiden" 1977 s 19f, Andrén-Schwarz 1974 s 23, Maaløe s 162. I några fall skiljer man på sannolikhetsutsagor (forecasts) och andra utsagor om framtiden (predictions), exv Wills 1972 s 263 f. Även de Jouvenel 1967 (passim) arbetar med flera begrepp; prediction (s 16, del II), conjecture (ung åsikt om framtiden; t ex s 17 f) och futurible (möjlig framtid; t ex s 18), jfr Stenlund 1974 passim. Liknande distinktioner hos Cornish 1969 s 247 och Miller 1969 s 291. Andrén synes hävda (1978 s 204), att det i vissa fall är lämpligt att undvika sannolikhetsbedömningar; jfr Wängborg 1976 s 238.

6) Se exv Stenlund 1975 s 32 och Galtung 1974 s 66.

Ett prediktionsbegrepp, som är direkt knutet till någon form av mer eller mindre höggradig sannolikhet ("möjlig", "trolig" el dyl), kan vara problematisk av flera skäl:

- för det första synes det mycket besvärligt att finna ett sannolikhetsbegrepp, som är tillämpligt i alla de olika fall då det kan vara önskvärt att göra prediktioner. Endast i ett fåtal fall torde matematiska eller statistiska sannolikhetsbegrepp (exv någon typ av gränsvärde eller relationen gynsam/möjliga utfall) vara tillämpbara. Att använda någon form av subjektivt sannolikhetsbegrepp kan i vissa fall medföra besvärliga identifieringsproblem (exv vilket subjekt skall sannolikheten knytas till?) och tolkningsproblem
- för det andra kan det vara besvärligt att utröna i vilken dimension (logisk, fysisk, etisk, juridisk, politisk etc) sannolikheten skall bedömas¹⁾
- för det tredje kan det vara svårt att bedöma vilken tidpunkt sannolikhetsbedömningen skall avse
- för det fjärde kan det finnas situationer där prediktören eftersträvar låg sannolikhet (exv vid försvarsplanering²⁾).

Kravet på tidsangivelse är i vissa fall av intresse för prediktören, t ex i samband med utnyttjande av prediktioner vid planering och beslutsfattande, samt då man är intresserad av att se om prediktionen uppfyllts.³⁾ Detta kan, men behöver ej, vara intressant vid en analys av användningen av prediktioner i internationella förhandlingar. Istället synes det lämpligare att se en eventuell tidsangivelse som en särskild prediktion eller som en del i prediktionen.

1.2.2 PREDIKTIONERS FUNKTIONER⁴⁾

Mycket av den terminologiska förvirringen i framtidsstudielitteraturen torde bero på att författarnas avsikter är så olika, och att de utsagor om fram-

1) Jfr Stenlund 1975 s 31.

2) Jfr Andrén 1978 s 204.

3) Stenlund 1975 s 32 f. Jfr Hägglöf 1972(b) s 115: "Nu är det väl ofta lättare att förutse att en viss händelse en gång kommer att inträffa än att förutsätta tidpunkten för denna händelse. I praktiskt politiskt handlande är det ju emellertid sällan frågan om tidpunkten som är den viktigaste."

4) Begreppet "funktion" användes här i betydelsen "primär aktörsavsikt". Begreppet diskuteras mera ingående i avsnitten 0.1 och 3.1.1.

tiden, som göres i deras studier, därför har olika funktioner. Ofta anger författarna explicit, att studierna exempelvis är avsedda att utgöra planerings- och beslutshjälpmiddel, att visa på effekter av nya tekniker (technological assessment) eller att verka opinionsbildande.

Framtidsstudier och de utsagor om framtida förhållanden, som dessa innehåller, synes företrädesvis ha en kunskapsfunktion eller en persuasiv funktion.¹⁾

Kunskapen förefaller kunna avse såväl framtida tillstånd, handlingar, händelser eller processer ("kunskap om utfall"), som sannolikheter för att något visst tillstånd skall komma att existera eller för att någon viss handling, händelse eller process skall äga rum ("kunskap om sannolikhet").²⁾

Främst torde det vara prediktiva framtidsstudier, som har dylika kunskapsfunktioner. Emellertid kan även preskriptiva framtidsstudier ha en kunskapsfunktion, exempelvis genom att visa på prediktörens begränsningar då det gäller att uppnå ett önskat framtida tillstånd eller att påverka framtida händelser.³⁾ Preskriptiva framtidsstudier kan på detta sätt vara av betydelse för målformulering.⁴⁾

Den persuasiva funktionen är ofta uttalad i samband med preskriptiva framtidsstudier, vilka då säges skola verka varnande, vara tankeväckande, opinionsbildande e dyl.⁵⁾ Preskriptionen kan ibland betraktas som bestående av en prediktion jämte en värderingskomponent. Vilken typ av persuasiv effekt preskriptionen är avsedd att få respektive får torde, vid en given prediktion, då huvudsakligen vara avhängigt av vilka värderingar, som ingår i värderingskomponenten.

Faktapåståenden om framtiden kan, på samma sätt som andra faktapåståenden, i vissa fall tänkas verka persuasivt. Prediktiva framtidsstudier skulle därmed kunna ha en persuasiv funktion.

Vad som sagts ovan om hela framtidsstudier kan självfallet även gälla enskilda prediktioner och preskriptioner.

1) "Persuasiv" användes här i betydelsen påverkande, övertygande, argumenterande. Se vidare avsnitt 3.1.4.1.

2) Jfr Dror u å s 8.

3) Se exv Omsorgen i samhället 1978 s 62.

4) Lindeberg 1975 s 175 f, jfr Wills 1972 s 163.

5) Se exv Calders (1969) diskussion s 253 ff samt Lenntorp-Wiklund 1980 s 44 och de Seynes 1975 s 68.

Prediktioner och preskriptioner, där prediktörens syfte är att nå kunskap om utfall, är vanliga i den litteratur, som behandlar användandet av utsagor om framtiden i samband med planering och beslutsfattande. Uppfattningarna inom denna litteratur är mångskiftande, bl a beroende på olika åsikter om relationen mellan planering och beslutsfattande. Enligt en uppfattning, bl a företrädd av Ingelstam och Dror, är planering en process, som föregår och förbereder beslutet.¹⁾ En annan uppfattning, som exempelvis företrädes av arbetsgruppen för framtidsforskning²⁾ innebär, att beslutet är en del av planeringsprocessen. Stenelo menar, att beslutsfattande ytterst syftar till att utvälja ett alternativ, som utgör resultatet av beslutsprocessen, medan planering syftar till att underlätta ett framtida val mellan handlingsalternativ.³⁾ Företrädare för de olika synsätten avseende relationen planering - beslutsfattande synes, trots divergerande uppfattningar i detaljfrågor, dock eniga om betydelsen av framtidsbedömningar.

Ett författarpär med en i många stycken normativ inriktning, vilket betonar önskvärdheten av kunskap om utfall, är Kahn-Wiener.⁴⁾

Önskemålet att genom prediktioner få kunskap om sannolikheter kan spåras hos flera författare. Wittrock⁵⁾ menar, att de flesta policy-analytiska ansatser⁶⁾ för rationellt beslutsfattande förutsätter:

... en uppskattning av sannolikheten för att handlingsalternativen får de angivna konsekvenserna.

En av policy-analysens grand old men, Yehezkel Dror, uttrycker saken i följande, till synes paradoxala vändningar:⁷⁾

Framtidsstudier syftar till att ersätta ogrundad subjektiv säkerhet med objektiv strukturerad osäkerhet.

1) Ingelstam 1974 s 18, Dror 1971 s 102 ff, särskilt s 106. Se även Wittrock 1980 s 18.

2) SOU 1972:59 ss 41 och 112.

3) Stenelo påpekar dessutom, att såväl besluts- som planeringsprocessen förutsätter prediktioner (Stenelo 1980 s 71 f).

4) Kahn-Wiener 1969 s 1 f.

5) Wittrock 1980 s 17.

6) Wittrock använder termen policy-analysis som en sammanfattande beteckning på "olika analystyper som 'frambringar och presenterar information i syfte att förbättra underlaget för beslutsfattare och utöva sitt om-döme.'" (Ibid s 17).

7) Dror 1973 s 536.

Ett krav på kunskap om sannolikheter ligger implicit i definitioner av den typ, som t ex Hagman-Svensson-Söderström-Wallin presenterar.¹⁾

Prognos. Ett försök att ... beskriva ett visst sannolikt händelseförlopp ...

de Jouvenel menar, att beslutsteorien kräver, att sannolikheter kan anges för olika utfall, dvs att förutsägelser (conjectures) göres.²⁾

Kahn delar in utsagor om framtiden efter graden av sannolikhet när han säger, att prognoser avser olika "... händelseförlopp som kan utspelas ..." medan förutsägelser avser en utveckling, som är "... i det närmaste överväldigande sannolik ...".³⁾ Också Andrén-Bergquist-Hellman, Helmer, Lenntorp-Wiklund och Wills⁴⁾ betonar vikten av kännedom om olika sannolikheter. Dessa författare föredrar i flera fall termer som "osäkerhet", "osäkerhetens omfattning" och liknande.

För prediktörer är frågan om persuasiva funktioner hos framtidsutsagor ofta nära kopplad till frågan om sannolikhet. Har han - eller snarare förefaller han ha - genom sin framtidsutsaga lyckats skapa "kunskap" om en (hög) sannolikhet för ett visst framtida utfall, kan han med större utsikt till framgång nyttja denna utsaga persuasivt. Kopplingen sannolikhet - persuasion är dock på intet sätt nödvändig. Även andra förhållanden kan vara av betydelse. Så pekar exempelvis Goldmann-Hart-Sjöstedt på det förhållandet, att prediktioner (i deras fall inom ramen för ett scenario) kan göras mera övertygande om de göres konkreta eller om de inkluderar välkända förhållanden.⁵⁾

Medlen för att uppnå en persuasiv effekt varierar i olika framtidsstudier, men det är uppenbart, att prediktörens primära avsikt ofta är opinionsbildande.⁶⁾ Detta är exempelvis fallet med Rom-klubbens "Tillväxtens gränser"⁷⁾

1) Hagman-Svensson-Söderström-Wallin 1970 s 159. Se även Andrén 1978 s 204 ("... någon form av rimlighet."), Ingelstam 1974, bl a s 31 ("... måste innefatta klarläggande av osäkerheten:..."), Goldmann-Hart-Sjöstedt 1976 ss 2:20 och 8:1 ("trolighet").

2) de Jouvenel 1967 s 130 ff. Jfr Stenlund 1974 s 16.

3) Kahn 1971(b) s 42 f.

4) Andrén-Bergquist-Hellman 1974 s 11, Helmer 1970 s 46 ff, Lenntorp-Wiklund 1980 s 44 f och Wills 1972 bl a s 86.

5) Goldmann-Hart-Sjöstedt 1976 bl a s 10:1. Se även Kahn-Wiener 1969 s 231.

6) Jfr Samuelsson 1974 s 142 ff.

7) Schwarz 1974 ss 48, 50 och 53.

liksom med en rad böcker som Herman Kahn stått fadder för.¹⁾ Framtidsstudier inom områdena miljö, befolkning och resurser synes i många fall också ha haft opinionsbildning som ett av de främsta syftena.²⁾

Inte sällan förefaller föregivet explorativa framtidsstudier de facto vara normativa och avsedda att få en persuasiv effekt. Jonsson-Petzäll och Kahn-Briggs torde kunna räknas till dessa.³⁾

1.2.3 BASER FÖR PREDIKTIONER

Den genomgånga framtidsstudielitteraturen kännetecknas även av en relativt omfattande diskussion om basen för de utsagor, som göres (prediktionsbasen). Denna diskussion synes koncentrerad till tre områden:⁴⁾

- värderingar; dels exogena värderingar, som rör förutsättningarna för det enskilda framtidsstudieprojektet, dels de enskilda projektens endogena värderingar, särskilt sådana som rör historiefilosofi och frågan om historiens drivkrafter,

- metod och teknik,⁵⁾

- fakta om historien och nuläget.

Ett av de tydligaste exemplen på explicit redovisade förutsättningar för ett framtidsstudieprojekt står att finna i den svenska, statliga framtidsforskningsstraditionen. I "Att välja framtid" säges:⁶⁾

Varje diskussion om samhällsförhållanden utgår, uttalat eller outtalat, från vissa premisser om hur samhället ser ut och hur det bör fungera. ... vi formulerar ... här ... några principiella utgångspunkter, som vi menar har relevans för det svenska samhället sett i ett framtidsperspektiv.

1) Kahn-Briggs 1973 s 9, Kahn-Wiener 1969 s 1, Kahn 1971(a) s 7 f. Se även The Hudson Report 1974 s 2.

2) Jfr Linner 1974 s 122.

3) Jonsson-Petzäll 1979, jfr t ex s 5 med s 177 ff (särskilt s 178); Wängborg 1974 s 86.

4) Antydningar om ytterligare två typer av baser för prediktioner finnes, nämligen teorier (exv hos Heiss-Knorr-Morgenstern 1973 s 163) och andra prediktioner (exv hos Andrén-Bergquist-Hellman 1974 s 11 ff). Dessa diskuteras närmare i avsnitt 3.2 nedan.

5) Med metod avses framtidsstudieverksamhetens inriktning i stort (exv trendframskrivning), medan teknik syftar på de mera speciella tillvägagångssätt, som inom metodens ram tillämpas i specifika situationer (exv hur en speciell trend säsongrensas).

6) SOU 1972:59 s 11.

De värderingar, som därefter redovisades i utredningen (bl a betonandet av det politiska beslutsfattandets centrala roll och voluntarismantagandet¹⁾), var exogena för de framtidsstudieprojekt, som senare sattes igång av Sekretariatet för framtidsstudier. Dessa värderingar kom att prägla projekten²⁾ samt i viss mån verka styrande på de prediktioner, som gjordes inom dem.³⁾

Framtidsstudielitteraturen uppvisar en rikare flora av explicit redovisade endogena värderingar av grundläggande natur. Värderingar rörande hur historien skall uppfattas⁴⁾ och vilka de förändrade krafterna är intar här en central roll.⁵⁾

I många fall är valet av de metoder, som utgör bas för en prediktion, nära förbundna med synen på historien och på förändringens drivkrafter. Antar man exempelvis, att vissa drivkrafter kommer att fortsätta att verka på ett visst sätt, ligger det nära till hands att utnyttja metoden med trendextrapolering som bas för en prediktion. Ett dylikt förfaringssätt har flitigt använts av bl a Kahn-Wiener.⁶⁾

Metod och teknik är den komponent i prediktionsbasen, som synes ha fått den mest omfattande uppmärksamheten. Enligt en uppgift finns det 2-300 olika prediktionsmetoder.⁷⁾ Några av de viktigare typerna är analogimetoden,⁸⁾ den analytiska metoden,⁹⁾ delphi-metoden,¹⁰⁾ scenariometoden¹¹⁾ och trendextrapoleringsmetoden.¹²⁾

- 1) Ibid s 11 ff. I den senare utgivna Programme for Future Studies in Sweden betonas dessutom värdena internationell solidaritet och rättvisa (1976 s 16).
- 2) Jfr exv Sveriges internationella villkor 1975 s 7 ff och Sverige i världen 1978 s 11 ff. Se även Resurserna, samhället och framtiden 1977 s 17ff.
- 3) För en ingående diskussion om de svenska framtidsstudierna se Wittrock 1980 passim.
- 4) Odén 1974 passim, Lauritsen 1978 passim, dock särskilt s 103.
- 5) Kahn 1971(b) passim, Andréén 1978 s 200 f. Historiens drivkrafter diskuteras också av Heilbroner 1961, bl a s 22 ff, och i Sverige i en ny ekonomisk världsordning 1977 (jfr särskilt s 36).
- 6) Kahn-Wiener 1969 passim. För en översikt över värderingar och metoder hos Barraclough, Galtung, Heilbroner och Kahn se Hörberg 1976 passim.
- 7) Witt-Hansen 1978 s 29. Witt-Hansen torde dock främst avse vad som ovan (s 38 not 5) kallats tekniker.
- 8) Analogimetoden diskuteras exv i Martino 1975 (som även diskuterar bl a den analytiska metoden, delphimetoden, scenariometoden och trendextrapoleringsmetoden), Kahn-Briggs 1973, Kahn-Wiener 1969, Wittrock 1980 och La méthode des scénarios 1975.
- 9) Den analytiska metoden behandlas bl a i Pedersen 1978 och i Andréén 1978.
- 10) Delphimetoden utgör huvudtemat i Helmer 1970, men nämnes bl a också i Kahn-Briggs 1973 och i Wittrock 1980.
- 11) Scenariometoden diskuteras i Sverige i världen 1978, i Kahns olika verk, i Wittrock 1980, i Andréén-Schwarz 1974 och i La méthode des scénarios 1975.
- 12) Trendextrapoleringsmetoder av skilda slag diskuteras i Odén 1974, Heilbroner 1974 och Barraclough 1974.

Floran av metoder och tekniker är tämligen svåröverskådlig. Betraktar man emellertid de bakomliggande antagandena,¹⁾ är det lättare att nå överblick. Stenlund²⁾ har diskuterat fem av de viktigaste av dessa antagandena:

- I extrapoleringsprincipen
- II principen om "postulerad kausalitet"
- III kausalitetsprincipen
- IV principen om "fixerade mönster"
- V systemprincipen.

Extrapoleringsprincipen innebär, att faktorer, som historiskt ej ändrats, förblir oförändrade, och att faktorer, som ändrats, fortsätter förändra sig på samma sätt som tidigare. Principen, som ligger till grund för trendextrapolering, anger vad i en given mängd information, som är intressant.

Principen om "postulerad kausalitet" säger, att om ett visst förhållande, A, observerats eller antagits medföra effekten B, förutsättes B inträffa när A observeras nästa gång. Principen anger vad, som är nödvändig och tillräcklig information. Detsamma gäller för kausalitetsprincipen, som innebär, att om T utgör tillräckliga och nödvändiga betingelser för K, så kommer K att inträffa om T föreligger.³⁾ Principen förutsätter någon form av vetenskapligt framtiden kunskap.

Principen om "fixerade mönster", som även den anger vilken information, som är relevant (och att all annan information är irrelevant), säger, att systemet A kommer att genomgå samma utveckling som systemet B, om A befinner sig i ett tillstånd som B tidigare befunnit sig i och om A och B i relevanta avseenden har samma förhistoria.

Systemprincipen, som i sig innefattar de fyra tidigare nämnda principerna, innebär, att om ett system kan identifieras, och de dynamiska relationerna mellan systemets komponenter kan specificeras, så känner man systemets framtid.

1) De bakomliggande antagandena är egentligen grundläggande värderingar av den typ, som diskuterats ovan. Ofta är de knutna till en viss historiefilosofi och vissa uppfattningar om historiens drivkrafter.

2) Stenlund 1975 s 39 ff.

3) Formuleringen baserad på att kausalitet tolkas i termer av tillräckliga och nödvändiga villkor. Stenlund (1975 s 211 f) påpekar detta, men exemplifierar med en svagare formulering, som innebär, att kausalitet tolkas i termer av enbart nödvändiga villkor.

"When I use a word," Humpty Dumpty said, in rather a scornful tone, "it means just what I chose it to mean—neither more nor less."

1.3 PREDIKTIVA UTSAGOR

Lewis Carroll

1.3.1 DEFINITION AV BEGREPPET PREDIKTION

Med prediktion förstås en utsaga som identifierar, beskriver eller förklarar handlingar, händelser, förhållanden eller processer i framtiden.¹⁾

Termen prediktion²⁾ har valts med tanke på att den korresponderar väl med definitionens innehåll.³⁾ I motsats till de flesta tänkbara svenska termer synes termen prediktion dessutom vara associationsneutral.

Ett problem vid operationaliseringen av ovanstående prediktionsdefinition rör innebörden av begreppet utsaga.⁴⁾ I det enklaste fallet är en prediktion explicit och sammanhållen i en sats eller i en följd av satser. Emellertid kan man ofta i ett meddelande eller vid en sammanställning av flera meddelanden finna, att ett påstående om framtida handlingar, händelser, förhållanden eller processer framföres, utan att detta påstående är sammanhållet i texten. Den ståndpunkten har här intagits, att en utsaga föreligger, såvida ett påstående uttryckes inom ramen för ett meddelande (ett dokument, ett uttalande eller motsvarande). Något krav på publicering, förmedling e dyl föreligger ej.⁵⁾

Med termerna identifierar, beskriver eller förklarar skall förstås, att prediktionen skall innehålla information om det framtida fenomenet (handlingen, händelsen, förhållandet eller processen), vilken i princip skall kunna vara testbar.⁶⁾ Den valda formuleringen avses diskriminera mot utsagor, som säger något om hur man bör agera för att uppnå något visst, framtida tillstånd,

-
- 1) Jfr Stenelo 1980 s 30, Stenelo 1981 s 16 not 2 och Theil 1961 s 1. För ytterligare diskussion och exemplifiering se avsnitt 1.3.3 nedan.
 - 2) Prediktion av latinets "prædictio", utsaga om någonting framtida, förutsägelse; Cavallin 1913, Johnson 1785 och Svensk uppslagsbok 1948-55.
 - 3) Detta i motsats till termen prognos (Svensk uppslagsbok 1948-55: av grekiskans "pro", förut, och "gnosis", kunskap), som, bokstavligt tolkad, innebär anspråk på att i förhand veta vad som kommer att ske. Termen prognos synes passa bra i samband med en deterministisk grundsyn.
 - 4) En utsaga är det språkliga uttrycket för ett påstående. Med påstående förstås innebörd eller tankeinnehåll. Se avsnitt 1.4.2.2 nedan. Jfr Naess 1970 s 2 f.
 - 5) Denna synpunkt delas av Theil (1961 s 1).
 - 6) Alternativt falsifieringsbar. Det förutsättes, att förklaringar kan testas/falsifieras.

och mot utsagor, vilka uttrycker prediktörens känslor, attityder, värderingar eller önskningar avseende något framtida.¹⁾

Handlingar, händelser, förhållanden eller processer avses täcka allt framtida, oavsett om det har permanens, begränsad utsträckning i tiden eller inträffar momentant, och oavsett om det är statistiskt eller dynamiskt.²⁾ Utsagan kan avse såväl enstaka som flera av envar av de uppräknade företeelserna, avsaknaden av dem eller deras negeringar. Distinktionen mellan handling och händelse bygger på antagandet om den aktiva människan.³⁾ Detta utgör dock inget hinder för en analys av prediktioner, som formulerats från deterministiska utgångspunkter.

Definitionen säger ingenting om hur prediktionen tagits fram, vilket bl a innebär, att det inte finns något metodkrav. Ej heller ställer definitionen något krav på att prediktionen skall innehålla någon sannolikhetsbedömning,⁴⁾ någon tidsangivelse eller något (icke-)agerande av prediktören (motsvarande).⁵⁾

I framtiden innebär en begränsning i förhållande till det av Theil föreslagna "... unknown, in particular future ...".⁶⁾ En möjlig tolkning av Theils definition vore, att varje utsaga om något okänt är en prediktion; prefixet "pre" är i så fall ej adekvat.

Det synes väsentligt att skilja mellan en utsaga om något okänt och en utsaga om vad det okända skall visa sig vara när det blir känt.⁷⁾ Blott den senare utsagan är en prediktion enligt den här givna definitionen.⁸⁾ Detta torde också bäst överensstämma med normalt språkbruk.

1) Jfr avsnitt 1.3.2 nedan.

2) Formuleringen avser täcka bl a det som i litteraturen betecknas som punktprediktioner (Bergström 1968 s 54, Theil 1961 s 6) och intervallprediktioner (Theil 1961 s 6 ff).

3) Se avsnitt 0.4.1.2 ovan och Sverige i världen 1978 s 18 ff.

4) Ett vanligt förfaringssätt är att uppdelna utsagor om något framtida i sannolikhetsutsagor (forecasts) och andra utsagor (predictions), se exv Maaløe 1972 s 162. Något motiv för denna distinktion står vanligen ej att finna. Däremot har det påvisats (Vinent 1980 s 450 ff), att en dylik uppdelning kan leda till problem, beroende på svårigheten att finna ett lämpligt sannolikhetsbegrepp. Jfr diskussionen i avsnitt 1.2.1.

5) Jfr Arndt 1968 s 1.

6) Theil 1961 s 1. Definitionen är i sin helhet återgiven i avsnitt 1.2.1 ovan.

7) Jfr Wiberg 1975 och Bergström 1968 s 12 f.

8) Galtung (1970 s 329) föreslår benämningen postdiktion för en utsaga om något, som redan inträffat, men om vilket data vid utsagotillfället ej är kända.

Med framtid förstås alla tidpunkter efter det att utsagan blivit formulerad.¹⁾ Den här givna definitionen säger emellertid inget om att det, som utsagan gäller, kommer att existera vid en specifik tidpunkt eller i ett specifikt tidsintervall. Detta innebär, att den täcker framtida förhållanden även om tidpunkt eller tidsintervall ej går att specificera.²⁾ Genom att exkludera tidsbestämningar i framtiden från definitionen slipper man ett besvärligt operationaliseringsproblem. Samtidigt slipper man även taga hänsyn till en rad problem, som är relaterade till frågan om tidens natur. Syftet med föreliggande studie är ju att studera användandet av utsagor om någonting framtida - inte att studera huruvida utsagorna besannats. Det är därför ej ur analytisk synvinkel nödvändigt känna tiden vid vilken utfallet av en utsaga kan bedömas.

1.3.2 ANDRA PREDIKTIVA UTSAGOR

Prediktion, som det definierats ovan, är blott ett element i aktörens framtidsuppfattning. Vid studium av politiskt källmaterial finner man, att utsagor, vilka är framtidsorienterade utan att vara prediktioner, är legio. Dessa, som kan vara mycket snarlika prediktioner, synes vara centrala för förståelsen av förhandlingsprocessen.

Gemensamt för prediktioner och andra utsagor, vilka berör framtiden, är en komponent som här benämnes prediktiv komponent och som definieras sålunda:

Med prediktiv komponent förstås ett påstående avseende framtida handlingar, händelser, förhållanden eller processer, vilket uttryckes inom ramen för ett meddelande (ett dokument, ett uttalande eller motsvarande).

Det tankeinnehåll prediktionen uttrycker måste avse identifiering, beskrivning eller förklaring. Någon dylik begränsning vidlåder ej den prediktiva komponenten. Såväl den prediktiva komponenten som innehållet i prediktionen måste avse handlingar, händelser, förhållanden eller processer i framtiden.

1) Jfr Stenelo 1980 s 30.

2) Jfr även avsnittet 1.2.1 ovan. Den position, som intagits här, överensstämmer väl med Weavers (1970 s 3): "... while estimating time involves predicting, predicting does not necessarily involve estimating time."

I sammanhanget kan noteras, att Leopold von Ranke i sin "Geschichte der romanischen und germanischen Völker" ställde problemet wie es eigentlich gewesen - inte wann.

En utsaga, som omfattar hela eller en del av ett meddelande, vilket innehåller ett påstående avseende framtida handlingar, händelser, förhållanden eller processer, benämnes prediktiv utsaga. Av detta och av definitionen av begreppet prediktiv komponent följer, att en prediktiv utsaga antingen sammanfaller med eller innehåller som element en prediktiv komponent.

Den, som ger uttryck för en prediktiv utsaga, benämnes prediktör.¹⁾

Prediktören kan, men behöver ej, vara densamme, som sedan utnyttjar den prediktiva utsagan vid t ex planering eller beslutsfattande. Prediktören kan vara en²⁾ eller ett kollektiv.

Prediktiva utsagor kan vara prediktioner men behöver inte vara det. Skillnaden mellan en prediktion och andra prediktiva utsagor ligger främst däruti, att andra prediktiva utsagor kan uttrycka olika typer av värderingar avseende framtida förhållanden eller annat, som inte ens i princip skulle kunna testas, vilket prediktionen definitionsmässigt inte kan. En annan skillnad är, att andra prediktiva utsagor, förutom en komponent som avser något framtida, även kan innehålla komponenter, som avser nuet,³⁾ det förgångna eller som är atemporal. Härmed uppnås bl a fördelen, att begreppet denoterar performativa utsagor³⁾ av typen "Svenska regeringen förbinder sig att, om så erfordras ..., utan dröjsmål giva tillstånd till införsel av ...".⁴⁾

Man kan tänka sig påståenden avseende aspekter på handlingar, händelser, förhållanden eller processer i framtiden, vilka ej uttryckes, eller vilka uttryckes inom ramen för flera meddelanden. Dylika påståenden, som enligt definitionen ovan ej är prediktiva utsagor, benämnes prediktiva sparsiutsagor.⁵⁾

1) Jfr Stenelos (1980 s 30) snarlika definition. Stenelo knyter dock begreppet prediktör till enbart begreppet prediktion. I denna studie har dock valts att av praktiska, presentationsmässiga skäl kalla den prediktör, vilken ger uttryck för något framtida. Detta synes ej få någon analytisk konsekvens. I praktiken är det, då både prediktioner och andra prediktiva utsagor förekommer samtidigt, i alla de fall, som här granskats, samme aktör, som uttrycker de olika typerna av utsagor.

2) Vanligen en person, men ingenting utesluter t ex en dator.

3) Jfr avsnitt 1.3.3 nedan.

4) SÖ 1946:24 s 284, Kreditavtal med De Socialistiska Rådsrepublikernas Union. Moskva den 7 oktober 1946. Artikel 9.

5) Sparsi-, av latinets sparsus, utbredd, utströdd. Noreen-Warberg 1944.

En utsaga (en eller flera satser) består av ord. Det gör emellertid inte ett påstående. Ett påstående kan uttryckas med olika utsagor, och en utsaga kan uttrycka olika påståenden.¹⁾ Så kan exempelvis utsagan²⁾

Delegationen har vidare telegrafiskt meddelat, att byråchefen Fallenius och direktören Gunnar W. Andersson med flyg avreser till Stockholm den 10 juni.

Stockholm den 10 juni 1940.

vara uttrycket för tre olika påståenden:

- I Fallenius och Andersson kommer att avresa till Stockholm den 10 juni (ren futurum),
- II Fallenius och Andersson reser just nu till Stockholm (presens) eller
- III Fallenius och Andersson åkte till Stockholm den 10 juni (historiskt presens).

En framtida aspekt uttryckes endast i påstående I, som alltså är den prediktiva komponenten i utsagan.³⁾

Prediktiva utsagor, som inte är prediktioner, kan vara av en rad sinsemellan olika typer. I följande avsnitt kommer en möjlig indelning av prediktiva utsagor att presenteras.

1.3.3 INDELNING AV PREDIKTIVA UTSAGOR

På samma sätt som man inom semantiken⁴⁾ indelar satser efter deras språkliga funktion,⁵⁾ kan man indela prediktiva utsagor. En prediktiv utsaga är ju en sats (eller ett antal satser), som i princip innehåller minst en komponent i futurum.⁶⁾ Den i semantiken utnyttjade indelningen av satser är

1) Jfr Naess 1970 s 3.

2) UD doss XIX PM angående de svenska avtalsförhandlingarna med Sovjetunionen. 1940-06-10.

3) Trots att promemorian är daterad den 10 juni är påstående I den enda rimliga innebörden av utsagan. PM av det slag, som här åberopas, utgjorde renskrivning (och ibland även i viss utsträckning omskrivning) av inkomna telegram och upprättades normalt någon dag efter det telegrammet ankommit till UD.

4) Efter grekiskans semantikos, betydande. (Svensk uppslagsbok 1948-55).

5) Walton 1970 s 26 ff. "Funktion" synes i detta sammanhang ha en annan innebörd än det funktionsbegrepp, som diskuterades i avsnitt 1.1 (jfr även nedan kapitel 3). Vedung (1977 s 60) talar istället för funktion om "vilken sorts mening" de klassificerade satserna uttrycker.

6) Jfr McGregor 1938 s 179.

avsedd att vara heltäckande. Såvida detta skulle vara fallet, kan man hävda, att den här gjorda indelningen av prediktiva utsagor också är heltäckande, dvs varje sats avseende någonting i framtiden kan inordnas i någon av kategorierna. Anknytningen till semantiken är metodiskt en fördel vid såväl inbördsbestämning som operationalisering.¹⁾ Semantiken kan ju sägas vara studiet av språkliga uttrycks mening eller innebörd; det synes därför rimligt påstå, att en från semantiken hämtad indelning utgör en fördel vid inbördsbestämning av det empiriska materialet. Då de olika kategorierna i många fall är förknippade med särskilda språkliga uttrycksformer underlättas jämväl operationaliseringen av prediktionsbegreppet. Anknytning till semantik och språkvetenskap möjliggör dessutom ett utnyttjande av de diskussioner, om texters funktion, som förekommer inom dessa vetenskaper.

Intressant att notera är, att den nedan gjorda indelningen som ett direkt resultat givit, att uppmärksamhet riktats på att performativa utsagor kan ha, och mycket ofta tycks ha, direkt framtidsanknytning, något som tidigare ej synes omnämnt i prediktionslitteraturen.

Analogt med Walton (1970) urskiljes fyra typer av prediktiva utsagor:

- prediktioner;
- preskriptiva framtidsutsagor (preskriptioner);
- expressiva framtidsutsagor;
- performativa framtidsutsagor.

Denna indelning gör ej anspråk på fullständighet,²⁾ men den synes³⁾ täcka de flesta och de viktigaste prediktiva utsagorna. Indelningen utesluter ej, att en prediktiv utsaga samtidigt kan uppfylla de krav, som ställs för

1) Jfr avsnitt 1.4 nedan.

2) Jfr Vedung 1977 s 60. Visserligen synes man inom semantiken anse, att indelningen skall vara fullständig. Att så skulle vara fallet har emellertid ej visats. Ej heller har det visats, att den är ömsesidigt uteslutande. Termen "indelning" har därför valts framför det mera pretentiösa "klassificering". Trots vissa formella brister synes indelningen, sådan den här användes, fruktbar och praktisk. För fullständighetens skull kunde man ha infört "övriga prediktioner" - en kategori, vilken dock vore av tvivelaktigt värde som analysinstrument. Till en eventuell dylik kategori torde bl a kunnat hänföras prediktioner, som ur denna studies synpunkt vore mindre intressanta, t ex olika typer av metafysiska prediktioner. Vedung (1970 s 60) vidimerar indelningens formella brister men utnyttjar den själv.

3) Denna bedömning grundas ej på en granskning av det aktuella empiriska materialet, utan på en analogi med vad som framkommer vid en granskning av litteratur inom området semantik.

flera av de nämnda kategorierna. Vanligen torde emellertid tillhörigheten till en kategori vara dominant.¹⁾

Prediktion har ovan definierats som en utsaga, vilken identifierar, beskriver eller förklarar handlingar, händelser, förhållanden eller processer i framtiden.

Alla prediktioner kan ex post, åtminstone i princip, konstateras vara sanna eller falska.²⁾ För vissa prediktioner kan ett dylikt konstaterande göras även ex ante.³⁾

Exempel på en prediktion är:⁴⁾

Med Sovjetunionen har ett omfattande handelsavtal slutits, som bör leda till en betydelsefull import och ökad avsättning i Ryssland ...

Citatet innehåller bl a en utsaga, som påstår något om två framtida processer (import respektive export). Enligt definitionens kriteria föreligger alltså en prediktiv utsaga. Eftersom den prediktiva utsagan innehåller ett påstående, som beskriver, är det fråga om en prediktion.

Med en preskriptiv framtidsutsaga (preskription)⁵⁾ förstås en prediktiv utsaga, som avser normer för beteende i vid bemärkelse.⁶⁾

Preskriptioner kan säga hur någon - ofta prediktören själv - bör agera för att uppnå ett visst mål, handla i ett visst intresse eller på något sätt uppnå beteendekontroll.⁷⁾

1) Jfr Walton 1970 s 29. Det förhållandet, att en sats samtidigt kan uppfylla flera, olika språkliga funktioner, har den engelske filosofen P H Nowell-Smith benämnt "janusprincipen" (Vedung 1977 s 63).

2) Jfr Walton 1970 s 29 f. Evers 1970 s 20 f.

3) Detta gäller då prediktionen kan prövas mot något av atemporal karaktär, exv mot matematiska, logiska eller språkliga regler. Påståenden, som kräver kännedom om utomspråkliga förhållanden för att kunna prövas falska eller sanna, benämnes ibland syntetiska. Kan en prövning göras enbart med utgångspunkt från en definition (språklig regel) benämnes påståendet analytiskt. Evers 1970 s 22; även Naess 1970 s 60 f. Analytiska påståenden, som är prediktioner, kan testas ex ante vad avser sanning/falskhet.

4) Tal av utrikesminister Günther i Halmstad 1941-01-19. Citat efter Svensk utrikespolitik under andra världskriget 1946 s 362.

5) Av latinets "praescribere", föreskriva (Svensk uppslagsbok 1948-55).

6) Jfr Walton 1970 s 33 och Evers 1970 s 24. Vedung (1977 s 62) uttrycker samma sak i andra ord: "... vissa handlingar bör eller inte får utföras."

7) Dror (u å s 8) påpekar, att "all prescriptive policy research unavoidably deals with the future".

Det centrala i definitionen av preskription är begreppet norm. Litteraturen uppvisar en rad olika definitioner. Många av dessa - bl a flera av de i den sociologiska litteraturen förekommande definitionerna¹⁾ - är alltför specifika för att utnyttjas i detta sammanhang. Istället intages här samma ståndpunkt, som företrädes av bl a Brecht och Kelsen, och som innebär, att normen likställs med börtat (Sollen).²⁾ Denna relativt vida³⁾ definition innebär dock inte, att alla typer av normer kan utgöra komponenter i en preskription, enär preskriptionsdefinitionen är formulerad i termer av beteende.

Normen, tolkad som börtat, existerar inte fritt, utan omfattas alltid av ett subjekt (som kan vara en individ eller ett kollektiv)⁴⁾ och den har ett objekt. Objektet kan, men behöver ej, vara identisk med eller innefatta subjektet. Förutsättningen för att normen skall kunna avse ett beteende är, att dess objekt består av individer.⁵⁾

-
- 1) Exempel på en i sociologisk litteratur vanligt förekommande typ av normdefinition är den som gives av Lindgren-Magnusson-Stjernquist (1971 s 20 f): "... en åsikt som anger vad gruppmedlemmarna (eller andra) bör göra i en viss situation och som manifesterar sig i kritik och reaktioner mot den som avviker." Goldmann (1971 s 20) synes, i det han betonar sanktionskomponenten, företräda en i vissa avseenden likartad uppfattning (se även Goldmanns diskussion av begreppet norm s 343 not 8 och hans uppfattning om begreppet normativ s 133 samt diskussionen Goldmann-Sjöblom i Statsvetenskaplig tidskrift 1971).

Cohen (1980) säger (med utgångspunkt från Parsons och Goldmann): "By 'norms' or 'rules of the game', I mean 'generalized formulations - more or less explicit - of expectations of proper action by differentiated units in relatively specific situations'" ... "The nonfulfillment of a prescriptive norm carries with it the expectation of sanction ...". Uttryckt på detta sätt framgår det tydligt, att "norm", definierat på "sociologiskt manér" är ett prediktionsbaserat begrepp (sic!).

- 2) Brecht 1967 bl a s 209 och Kelsen 1933 exv ss 202 f och 208. En intressant möjlighet, som dock ej skall utnyttjas här, vore, att, analogt med Kelsen diskutera huruvida de normer, som ingår i preskriptioner inom ett avgränsat område kan återföras på en grundnorm (eller på ett antal förenliga grundnormer). Se även Dahl 1976 s 132, Encel-Marstrand-Page 1975 s 14 ff.
- 3) Norm, som det definieras här, är en typ av värdering. Jfr avsnitt 0.4.1 ovan. Andra uppfattningar om relationen mellan norm och värdering finnes exv hos Nilsson 1973 s 185 not 4.
- 4) Ingenting utesluter, att sociala strukturer och språket innehåller normer och andra värderingar. Werner 1979 ss 135 och 73.
- 5) Nilsson (1976 s 56) synes uppfatta norm så, att dess objekt måste vara individer.

Rasjön återger i sina memoarer exempel på preskriptioner:¹⁾

Beträffande förhållandet till Finland hystes djärva planer. Sverige skulle sluta ett försvarsförbund med Finland, och på en del håll utsträckte sig tankarna än längre. De båda länderna borde ingå en union eller bilda något slags statsförbund, ...

I citatet återges två utsagor, som påstår något om handlingar i framtiden, dvs två prediktiva utsagor kan identifieras. Dessa utsagor uttrycker normer för det framtida beteendet (Sverige och Finland bör sluta ett försvarsförbund respektive bör ingå union eller statsförbund), och de uppfyller därmed definitionens krav på en preskription.

Med en expressiv²⁾ framtidsutsaga förstås en prediktiv utsaga, som, utan att vara en preskription,³⁾ direkt eller indirekt uttrycker prediktörens känslor, attityder, värderingar eller önskningar.⁴⁾

Medan en preskription med nödvändighet avser normer för beteende kan en expressiv framtidsutsaga enbart avse andra typer av normer.⁵⁾ En expressiv framtidsutsaga uttrycker i nuet en känsla, attityd, etc inför ett objekt, som är framtida. Som exempel på en expressiv framtidsutsaga kan anföras:⁶⁾

Hon (Mme Kollontay) ville inte höra talas om något avbrytande av diskussionerna: "Det måste bli ett resultat" sade hon bl a

- 1) Andersson 1955 s 267. De i citatet omtalade händelserna ägde rum hösten 1940. Rasjön själv synes ha varit en av de främsta motståndarna mot tankarna på någon typ av förbund mellan Sverige och Finland, något som flera statsråd omvittnat (bl a Bagges dagbok 1940-10-28, återgiven i Wahlbäck 1972, kap "Förbund med förhinder, och Hanssons dagbok 1940-11-01). Beträffande utvecklingen i Finland och de svensk-finländska relationerna under sensommaren och hösten 1940 se Carlgren 1973 s 202 ff och Carlgren 1981 ss 25-48.
- 2) Av latinets expressio, av exprimere, uttrycka (Svensk uppslagsbok 1948-55). Vedung (1977 s 61) använder beteckningen "evalutiv" (evalvera, från latinet, värdera, uppskatta) istället för "expressiv". Detta har fördelen, att han därmed markerar, att åsyftade typ av utsagor - och inte preskriptioner - är de, som användes vid utvärderingen. Påpekandet kan vara av betydelse, enär flera författare (bl a Stenelo 1980 s 31) använder "preskriptiv" i samband med utvärdering. Vedungs beteckning "evalutiv" har dock den nackdelen, att den typ av satser, som han betecknar som evalutiva ej enbart är utvärderande utan även uttrycker attityder, förhoppningar mm.
- 3) Preskriptioner måste explicit uteslutas, enär de avser normer, som ju i sig är en typ av värderingar.
- 4) Jfr Walton 1970 s 30 ff.
- 5) Expressiva uttryck har karakteriserats just som alternativ till beteenden. Evers 1970 s 24.
- 6) Assarsson 1963 s 26.

Samma önskning uttrycktes av den svenske utrikesministern:¹⁾

Det är vår förhoppning, att de alltjämt pågående förhandlingarna i Moskva snart skola leda till positiva och för de båda ländernas näringsliv gynnsamma resultat.

I båda exemplen gör prediktören - Kollontay respektive Günther - utsagor avseende en händelse i framtiden. Båda citaten innehåller således prediktiva komponenter och är därmed prediktiva utsagor. I båda fallen innehåller utsagorna prediktörernas önskingar men ej normer för beteenden; alltså är det fråga om expressiva förutsägelser.

Med en performativ²⁾ framtidsutsaga förstås en prediktiv utsaga genom vilken prediktören till någon annan tillkännagiver avgörande, ställningstagande, åtagande eller avstående inför framtiden.³⁾

Austin har karakteriserat performativer som "doing something by saying something".⁴⁾ I en viss mening är alla prediktiva utsagor performativa, försåvitt man generellt betraktar språkliga uttryck som handlingar. Den ovan givna definitionen avser dock något mera begränsat, nämligen en utsaga om något framtida, som även innebär en viss typ av handling i nuet (avgö-

1) Utrikesminister Günther i meddelande 1940-08-16 till Riksdagens båda kamrar.

2) Av engelskans perform, utföra, ytterst från italienskans performare (Johnson 1785).

3) Jfr Walton 1970 s 34.

4) Citerat efter ibid s 34. Att begreppet "performativ" är komplicerat och besvärligt att uttrycka med precision visas bl a av att en rad författare (Evers 1970 s 34, Olivecrona 1966 passim, Strömberg 1974 s 95 ff och Walton 1970 s 34) ej giver någon explicit, fullständig definition, utan belyser skissartade definitioner meddelst exempel. Olivecrona ger (1966 s 246 ff) en omfattande redogörelse för J L Austins idéer om performativer. Han utvecklar även egna, av Austin oberoende, idéer om performativers effekt (s 238 ff) och deras imperativiska natur (s 235 ff).

När Austins tankar återgives i litteraturen talas nästan uteslutande om performativer. Austin själv elaborerar emellertid sina grundtankar betydligt, och han skiljer därvid bl a på performativer och konstativer. Vad som i litteraturen om Austins idéer benämnes performativer benämner han själv "families of related and overlapping speech-acts" (Austin 1980 s 150). Enligt Austins egna överslagsberäkningar finns det i storleksordningen 10³ verb, som beskriver speech-acts. Dessa verb kan uppdelas i fem huvudklasser: 1) verdiktiver (exv döma, förstå, karakterisera, diagnosticera), 2) exercitiver (t ex utnämna, proklamera, exkommunicera, vetera), 3) commissiver (bl a lova, avse, garantera, planera), 4) behabiter (bland vilka kan nämnas "ursäkt", "tacka", "gratulera" och "protestera" när dessa ord användes som reaktion på något eller någon annans beteende) samt 5) expositiver (exv förklara, förneka, illustrera, svara). Austin 1980 s 151 ff.

görande, ställningstagande, åtagande eller avstående inför framtiden) utöver den handling som själva det språkliga uttryckandet innebär.

Den performativa framtidsutsagan skiljer sig från de övriga prediktiva utsagorna i en rad väsentliga avseenden:

- den performativa framtidsutsagan måste i någon mening vara explicit, enär ett tillkännagivande erfordras;
- den performativa framtidsutsagan avser alltid prediktören själv;¹⁾
- den performativa framtidsutsagan fordrar en motpart eller ett auditorium;
- den performativa framtidsutsagan avser alltid två tidpunkter: den har en performativ del förlagd till nuet och en rent förutsäggande del, som avser framtiden.²⁾

Ofta föreligger dessutom kravet att speciella omständigheter skall föreligga. Utsagan skall göras "av rätt person i rätt form i rätt situation",³⁾ och det förutsättes dessutom, "att omgivningen är beredd att acceptera att dessa omständigheter föreligger".³⁾

Som Torstendahl påpekar,⁴⁾ avser de flesta performativer av intresse för en historiker rättsförhållanden. Exempel på performativa framtidsutsagor återfinnes på flera ställen i de avtal, som slöts:⁵⁾

Båda regeringarna förbinda sig att, var och en inom gränserna för sin kompetens, vidtaga alla de åtgärder, som äro nödvändiga för fullgörande av de leveranser, vilka förutsatts genom de i artikel 1 av denna överenskommelse omnämnda kontingenterna.

Utsagan i avtalet uttrycker påståenden avseende framtida handlingar i samband med en framtida process. Kraven på en prediktiv utsaga är således för handen. Eftersom prediktörerna inför varandra gör åtaganden avseende framtiden är det fråga om en performativ framtidsutsaga.

1) Detta gäller dock även den expressiva framtidsutsagan.

2) Ett performativt yttrande kan uttryckas i såväl förgången tid, nutid som framtid, exv: "... har vi beslutat kalla Eder till ledamot ...", "... kallar vi Eder till ledamot ..." resp "... skall Ni hädanefter vara ledamot ...". Torstendahl 1966 s 75.

3) Evers 1970 s 27. Se även Torstendahl 1966 s 75 ff.

4) Torstendahl 1966 s 76.

5) SÖ 1946:22, Överenskommelse med De Socialistiska Rådsrepublikernas Union rörande varuutbyte och betalningar. Moskva den 7 september 1940. Artikel 2.

Relationerna mellan den indelning av prediktiva utsagor, som utnyttjas i föreliggande studie (I nedan), och de i prediktions- och framtidsstudielitteraturen vanligen förekommande begreppen (II nedan) framgår av följande uppställning.

P R E D I K T I V A U T S A G O R

I	Prediktion	Preskriptiv framtidsutsaga	Expressiv framtidsutsaga	Performativ framtidsutsaga
II	Prediktion	Preskription		(Saknas)

1.3.4 PREDIKTIONSBEGREPPET HOS STENELO OCH I DENNA STUDIE

Eftersom Stenelo utfört en omfattande studie av prediktioners utnyttjande vid utrikespolitiskt beslutsfattande, är det av intresse att se i vad mån hans metoder och resultat är jämförbara och förenliga med metoderna och resultaten i denna studie.

En förutsättning för kompatibilitet är en hög grad av överensstämmelse mellan respektive prediktionsbegrepp. Vissa olikheter mellan begreppens utformning och innehåll är uppenbarligen för handen. Detta torde främst vara avhängigt av studiernas skilda inriktning och av utnyttjandet av olika typer av empiriskt material. Stenelo studerar unilateralt beslutsfattande under krig, medan föreliggande studie avser fredliga, bilaterala förhandlingar.

Stenelo definierar prediktion på följande sätt:¹⁾

By prediction is meant an assertion which provides information concerning future events. The assertion is formulated as a description of state or process. The expression "future events" relates to phenomena which will exist at some specified point in time (state) or are in the process of development during a time interval (process development) after the assertion had been formulated.

Definitionerna förefaller tämligen lika. Två olikheter rörande innehållet bör dock särskilt observeras:

1. Den här använda definitionen gör, i motsats till Stenelos, en distinktion mellan handling och händelse. Detta behöver ej innebära, att definitionernas denotation blir olika - vad som är handling eller händelse är ofta en fråga om aspektseende. Distinktionen är motiverad av ett grundlägg-

1) Stenelo 1980 s 30, jfr även Stenelo 1981 s 16 not 2.

gande ställningstagande, som innebär, att ett totaldeterministiskt betraktelsesätt avvisas. Utgångspunkten är istället den aktiva människan.

2. Den här givna definitionen säger inget om att det, som utsagan gäller, kommer att existera vid en specifik tidpunkt eller i ett specifikt tidsintervall. Genom att Stenelos tidsintervall uppenbarligen kan vara såväl öppna som slutna är emellertid skillnaden definitionerna emellan i praktiken obetydliga i detta avseende.¹⁾

Även totalt sett torde de båda definitionerna vara så lika,²⁾ att de resultat Stenelo redovisar direkt kan utnyttjas i föreliggande studie. Likaså synes Stenelos prediktionstypologi kunna tillämpas vid analys av förutsägelser i föreliggande studie.³⁾

Stenelos typologisering kan sägas ha som ett syfte att höja analysberedskapen inför konfrontationen med det empiriska materialet. Hans avsikt har ej varit att konstruera ett heltäckande och ömsesidigt uteslutande klassifikationsschema, utan den synes snarare ha varit att identifiera typer av prediktioner, som antingen förefaller fruktbara ur en teoretisk aspekt, eller som visat sig intressanta från någon synpunkt vid tidigare empiriska analyser med prediktionsanknytning. Några av de prediktionstyper Stenelo diskuterar⁴⁾ kommer att användas nedan, bl a i samband med att överföring av prediktioner på parameterform illustreras.

Stenelo påpekar,⁵⁾ att prediktioner

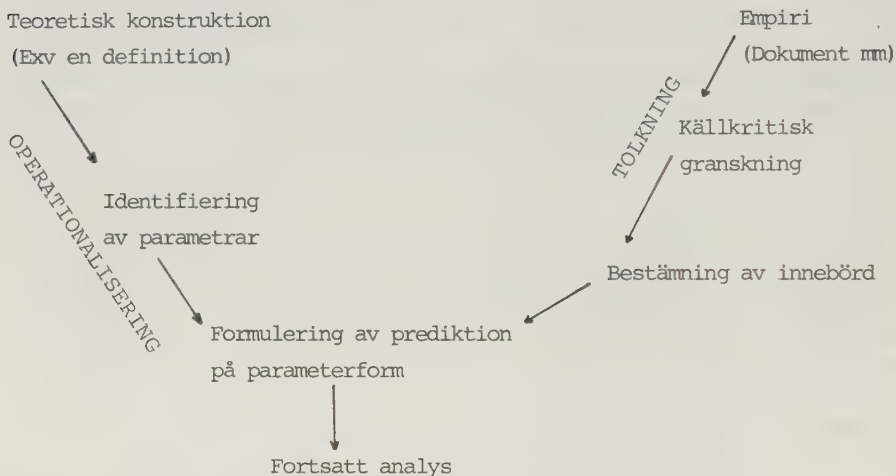
... should be distinguished from other type of future-tense assertion, namely prescription. Prescription evaluates future states and discloses the extent to which a specified future state is to be striven for

I övrigt synes motsvarigheter till vad som ovan benämnts andra prediktiva utsagor saknas hos Stenelo.

-
- 1) Stenelos definition förefaller ej kräva ett explicit angivande av tidpunkt eller -intervall. Hade så varit fallet skulle skillnaden mellan definitionernas denotation varit betydande.
 - 2) Detta synes ytterligare bekräftas om man beaktar definitionskommentarerna i de båda fallen.
 - 3) Inget säger, att typologien a priori skulle vara olämplig vid analys av preskriptioner eller expressiva och performativa framtidsutsagor. I många fall synes snarare motsatsen gälla.
 - 4) De viktigaste prediktionstyperna, som diskuteras av Stenelo, är analogi-baserad prediktion, analytisk/icke-analytisk prediktion, villkorlig prediktion, förklaringsorienterad prediktion, vetenskaplig prediktion och teoriorienterad prediktion.
 - 5) Stenelo 1980 s 31.

1.4 OM OPERATIONALISERING OCH OM TOLKNING

Operationalisering och tolkning kan sägas vara två sidor av samma sak, nämligen den process genom vilken teoretiska konstruktioner och någon form av empiri närmast och anpassas till varandra. Utgår man från den teoretiska konstruktionen talar man om operationalisering;¹⁾ utgår man från empirien talar man om tolkning.²⁾ I denna studie tages utgångspunkter i såväl teoretiska konstruktioner som i empiriskt material, varefter ett successivt närmande göres. I den växelverkan mellan teori och empiri, som därvid förekommer, spelar teorien en styrande roll.³⁾ Schematiskt skulle processen kunna illustreras sålunda:⁴⁾

Att uppfatta operationalisering som processen att relatera (direkt eller indirekt) en teoretisk konstruktion till "verkligheten" torde vara relativt

1) Jfr Rosengren 1972 s 40.

2) Jfr Arbnor-Bjerke 1977 s 153. Observera, att det är dokumenten, som tages till utgångspunkt och tolkas. Syftet med studien är inte att taga reda på "wie es eigentlich gewesen", utan att studera prediktioner. Diplomatiske dokument är vanligen mycket lämpliga för ändamål av detta slag, enär de inte sällan på ett välformulerat och övertänt sätt redovisar en (ibland retuscherad) bild av den egna sidans resonemang. Däremot ger de en betydligt sämre bild av det egentliga händelseförloppet. Jfr Carr 1965 s 29.

3) Jfr avsnitt "0.4.2 Principer för utnyttjandet av det empiriska materialet".

4) Vissa av termerna kommer, jämte tankegången i stort, att specificeras i det följande.

okontroversiellt.¹⁾ Tolkning har däremot givits mera skiftande innebörd. I den samhällsvetenskapliga metodlitteraturen har tolkning ibland fått stå för förklaring (ej sällan i kausala termer) av samband, som kunnat påvisas efter en (kvantitativ) bearbetning av data.²⁾ Tolkning avser således det resultat, som erhållits efter det den teoretiska konstruktionen konfronterats med empirien. Andra³⁾ skiljer mellan förklaring och tolkning. De avser med tolkning den process, som ger svar på frågor av typen "vilken innebörd?" och "vilken betydelse?". Denna studie ansluter till det senare synsättet, Också i historisk metodlitteratur finns det senare synsättet företrätt,⁴⁾ även om det inte alltid är renodlat.⁵⁾ Det synes hos historiker finnas en tendens att i diskussionen av forskningsprocesser ställa källkritikens tekniska frågor i focus på bekostnad av frågor om tolkning och förklaring. Dock påpekar man, att det finns element av tolkning såväl i källkritik som i förklaring.⁶⁾ Men pekar också på ett omfattande växelspel mellan tolkning och andra delar av forskningsprocessen (etablering av fakta, förklaring mm).⁷⁾ Clausen menar,⁸⁾ att när det gäller att tolka texter i avsikt att finna meningsstrukturer i dem är historikern i stor utsträckning beroende av hjälp från olika språkvetenskaper, men att "oftest er det, set fra et sprogvidenskabelig synspunkt, pauvre kriterier, historikern bygger på ...".⁹⁾ Frågan om vad tolkning kan innebära sett bl a från språkvetenskapens och angränsande discipliners synvinkel diskuteras något i avsnitt 1.4.2 nedan.

-
- 1) Jfr Rosengren 1972 s 47. Anmärkningsvärt är, att ingen explicit definition av begreppet operationalisering kunnat påträffas vid en genomgång av ett antal standardverk (Arbnor-Bjerke 1977, Carr 1965, Clausen 1963, Dahl 1967, Dubin 1969, Galtung 1970, Hellevik 1977, Peczenik 1980, Phillips 1970, Rigby 1969, Rosengren 1972 och Torstendahl 1966; även Lindblad 1972, som dock säger (s 20): "... operationalisering (begreppet 'översätts' till ett antal frågor) ...") inom området historisk, juridisk och samhällsvetenskaplig metod. Omskrivningar (vilket Rosengren 1972 är ett utmärkt exempel på) och kontextuella ledtrådar gör dock, att det synes finnas täckning för omdömet.
 - 2) Exv Rosengren 1972 s 200, Hellevik 1977 s 287 ff. Andra författare (exv Galtung 1970 och Phillips 1970) använder termen analys med samma innebörd.
 - 3) Exv Lindblad 1972 s 47 ff och Arbnor-Bjerke 1977 s 152 f.
 - 4) Dahl 1967 s 63 f, Clausen 1963 s 103 f, även ss 101 och 90 ff.
 - 5) Clausen 1963 s 97 ff.
 - 6) Clausen 1963 ss 90 ff och 104. Torstendahl 1966 passim behandlar - dock utan att explicit säga det - frågor om tolkning på detta sätt.
 - 7) Exv Clausen 1963 ss 97 och 101 f, Dahl 1967 s 65 samt Carr 1965 ss 39 och 19 ff. Reynolds (1975 s 92 ff se särskilt s 110) tillhör dem, som pekar på detta växelspel. Icke desto mindre behandlar han ibland termerna "interpretation" och "explanation" som likvärdiga.
 - 8) Clausen 1963 s 90 ff.
 - 9) Ibid s 92.

1.4.1 OPERATIONALISERING AV BEGREPPEN PREDIKTION, PRESKRPTION, EXPRES- SIV FRAMTIDSUTSAGA OCH PERFORMATIV FRAMTIDSUTSAGA¹⁾

1.4.1.1 Inledning

Avsikten med detta avsnitt är att hos de rubricerade begreppen söka urskilja egenskaper, som - jämfört med de ursprungliga definitionerna - ger förbättrade möjligheter att avgöra deras förekomst i utsagor, samt att diskutera därmed förknippade förfaringssätt ("metodiska tumregler").

I viss utsträckning har idéer och uppslag hämtats från olika områden inom språkvetenskapen. Någon direkt överföring eller tillämpning av språkvetenskapliga teorier har dock ej varit aktuell. Inspiration har också hämtats från andra områden än språkvetenskapen, vilket ibland avspeglas i terminologien. Något försök att formalisera framställningen har inte gjorts; det skulle ha lett långt utanför det område, som anges i studiens syfte.

Uppslagen från språkvetenskaperna har främst hämtats från det som kan betecknas som "den femte nivån"²⁾ - semantiken³⁾ -, vilken är den nivå på vilken betydelseaspekter hos språket studeras.⁴⁾

Idéerna om en i huvudsak situationsfri och i viss utsträckning även kontextfri⁵⁾ transformation har dock jämväl påverkats av teorier på de lägre nivåerna.⁶⁾

-
- 1) Egentligen kan det, som diskuteras i detta avsnitt, sägas vara andra steget i en operationaliseringsprocess; det första skulle då ha varit de kommentarer, som gjordes i omedelbar anslutning till definitionerna i avsnitt 1.3. Dessa definitioner är konstruerade med tanke på operationalisering. Det är bl a därför vissa begrepp definierats i termer av "utsagor" och inte i termer av "påståenden".
 - 2) De fyra lägre nivåerna är fonetiken (studiet av de fysiska manifestationerna hos ett språk), fonologien (studiet av de minsta betydelse-skiljande enheterna i språket, fonemen), morfologien (studiet av de minsta betydelsebärande enheterna i språket, morfemen) och syntaxen (studiet av hur ord, ordgrupper och satser kombineras); Brenner-Hjelmquist 1977 s 36 ff.
 - 3) Jfr resonemangen i avsnitt "1.3.3 Indelning av prediktiva utsagor".
 - 4) Brenner-Hjelmquist 1977 s 38 f.
 - 5) Situation innebär här icke-språkligt sammanhang, kontext avser språkligt sammanhang; Naess 1970 s 2.
 - 6) Jfr Brenner-Hjelmquist 1977 s 40 ff. (Observera dock att Brenner-Hjelmquist använder kontext i betydelsen social kontext, dvs vad som här, i överensstämmelse med Naess 1970, benämnes situation; jfr Brenner-Hjelmquist 1977 ss 21 och 152). Idéen om transformation av prediktioner finnes även hos Sprout-Sprout 1965 ss 186 och 189 f.

1.4.1.2 Formulering på parameterform

Utgångspunkt för det följande resonemanget tages i det förhållandet, att definitionerna av de olika prediktiva utsagorna innehåller ett antal komponenter, vars samtidiga uppfyllande är ett nödvändigt och tillräckligt krav för att respektive prediktiv utsaga skall föreligga. Dessa komponenter, vilka användes som hjälpmedel vid identifiering och i förekommande fall explicitgörande, benämnes parametrar.¹⁾ Parametrarna tillsammans utgör en approximation av begreppets definition. En prediktiv utsaga, som formuleras explicit, sammanhållen²⁾ och med värden³⁾ på samtliga, övriga, nödvändiga parametrar, säges vara formulerad på parameterform.

Vid omformulering av en prediktion, som i det empiriska materialet ej är på parameterform, till parameterform bör man - för att innehållet i görligaste mån skall förbli oförändrat - bibehålla den ursprungliga, logiska strukturen.⁴⁾ Omformulering av en prediktiv utsaga från den form den har i det empiriska materialet till parameterform får normalt bl a som konsekvens, att den blir kortare p g a att onödiga beståndsdelar kan tagas bort. Endast i fall då den ursprungliga formuleringen innehåller underförstådda komponenter kan omformuleringen medföra, att formuleringen på parameterform blir den längre. Parameterformen kan förmodas ha störst betydelse som operationaliseringshjälpmedel när analytikern söker explicitgöra implicita, prediktiva utsagor, emedan det då kan vara lätt att förbise komponenter eller att övertolka det material man analyserar. Av dessa skäl och för att underlätta jämförelser torde det ofta vara lämpligt att i samband med analys formulera prediktiva utsagor på parameterform.

Att överföra prediktiva utsagor på parameterform är ett förfarande i tre steg. Det första steget består av att i definitionen identifiera parametrarna. I det andra steget identifieras med hjälp av parametrarna de utsagor i det empiriska materialet, som faller in under definitionen. Dylika utsagor

1) Parameter (av grekiskans parametrein, avmäta, jämföra; Svensk uppslagsbok 1948-55) kan i sammanhanget sägas betyda hjälpvariabel. Uttrycket "på parameterform" är inspirerat av matematikens benämning på ett sätt att formulera vissa ekvationer (se t ex Sjöstedt-Thörnqvist 1965 s 92). Begreppet överensstämmer i väsentliga avseenden med vad som inom lingvistik benämnes konstituent; Brenner-Hjelmquist 1977 s 41.

2) Eventuellt i form av en sk diskurs, dvs en sammanhängande utsaga bestående av flera meningar; ibid s 38.

3) Parametern är en variabel, som i det konkreta fallet åsättes ett variabelvärde.

4) Logiska strukturer för prediktioner diskuteras bl a i avsnitt 1.4.1.4.

kännetecknas av att de innehåller värden för alla de nödvändiga parametrar, som identifierats i det första steget. Steg tre, slutligen, innebär, att de identifierade utsagorna gives en språklig utformning i vilken den prediktiva utsagan är explicit, sammanhållen och har värden på samtliga parametrar. Ett väsentligt krav vid överföringen på parameterform är, som nämnts, att den prediktiva utsagan, trots en ofta genomgripande förändring i språkdräkten, ej ändras till innehållet, eller - annorlunda uttryckt - att prediktionens struktur bibehålles.¹⁾

1.4.1.3 Parametrar för olika typer av prediktiva utsagor

Gemensamt för prediktioner och andra prediktiva utsagor är, att de alla innehåller en prediktiv komponent.²⁾ Detta innebär som en nödvändig förutsättning, att alla prediktiva utsagor skall ha avseende på framtiden. Gemensamt för dessa utsagor är således, att de har en tempusparameter. För att formulera en prediktiv utsaga på parameterform³⁾ kräves, att tempusparametern ex post antager värdet futurum, vilket uttryckes genom omskrivning med "kommer att", "skola" eller något tidsuttryck, som implicerar framtid - exempelvis adverb som "senare" och "snarast". Ex ante kan även andra värden, främst presens,⁴⁾ antagas. Påståendet "Fallenius och Andersson reser till Stockholm i morgon" kan, utan betydelseförändring, skrivas om till "Fallenius och Andersson kommer att resa till Stockholm i morgon", varigenom påståendets

1) Jfr Asplund 1973 s 56: "En 'struktur' är det som genom en - kortare eller längre - kedja av översättningar förblir oförändrat". Överföringen på parameterform kan ses som en översättning mellan två språk - ett vardagsspråk och ett analyspråk -, men också som en översättning mellan två verkligheter. Jfr avsnitt "0.4.1.1 Begrepp och språk"; jfr också Arbnor-Bjerke 1977 s 152.

Johannesson (1962) diskuterar motsvarande omformulering av logiska sats (omdömen) och påpekar därvid (s 40): "Men låt vara att man inte fullständigt återger innebörden i ett omdöme, då man reducerar det efter det logiska schemat, så kan inte desto mindre tillvägagångssättet ha sin betydelse som hjälpmedel att prova den logiska halten i tankegången. Just genom förenklingen och schematiseringen kan tankens konturer i vissa avseenden framträda skarpare, så att man lättare upptäcker ev brister i den logiska stringensen." Han påpekar även (s 41), att omformuleringar kan tänkas göras på olika sätt.

2) Se avsnitt 1.3.2.

3) Observera, att en prediktiv utsaga redan från början kan vara formulerad på parameterform.

4) Björk påpekar (1968 s 198), att presens, förutom nutid och framtid, kan angiva något durativt eller t o m något atemporalt; jfr ibid s 196. (Tid är något trefaldigt nutida: nuet som vi upplever det, det förgångna som minne i nuet och framtiden som en nutida förväntning; Augustinus).

karaktär av prediktion starkare framhålles. Omformuleras påståendet till "Fallenius och Andersson skall resa till Stockholm i morgon" är det fortfarande fråga om en prediktion, men en modal bibetydelse av avsikt eller uppmaning har tillkommit. Valet av modus kan angiva prediktörens förhållande till eller uppfattning om det utsagda.¹⁾ Indikativen betecknar det utsagda som verkligt eller säkert; konjunktiven anger det överkliga, ovissa, önskade eller möjliga och imperativen uttrycker en befallning eller en uppmaning. Ex ante-utsagor i konjunktiv och imperativ medför ibland särskilda problem vid formulering på parameterform. Konjunktiven kan, förutom vad som sagts ovan, även angiva hövlighet, indirekt anföring eller ha en imperativisk innebörd. Precis som i indikativen kan presens konjunktiv avse framtid - och gör det vanligen också. Samma effekt som en böjning i konjunktiv kan en omskrivning med ett modalt hjälpverb (t ex "lära" och "mål") eller ett satsadverb (t ex "nog") ha. Imperativen å sin sida kan ha en konjunktiv innebörd. Den kan - i likhet med konjunktiven - också omskrivas med olika verb (t ex låta och skola). Det kan även uttryckas med presens indikativ, med infinitiv eller med en elliptisk sats utan verb.²⁾

Som nämnts ovan³⁾ måste en utsaga på parameterform vara uttryckt explicit och sammanhållen. Man kan alltså även tala om en formparameter, som ex post måste antaga samma värde oberoende av vilken typ av prediktiv utsaga det gäller. I övrigt varierar parametrarna för de olika typerna av prediktiva utsagor. Vilka de är och vilka värden de måste antaga ex post framgår av nedanstående tabell:⁴⁾

-
- 1) Detta förhållande kan i tveksamma fall angiva vilken typ av prediktiv utsaga det är fråga om och därmed styra valet av logisk struktur vid formulering på parameterform.
 - 2) Fröberg 1967 s 12 f, Wellander 1963 s 282 ff. Beträffande diskussionen ovan om olika verbtempora mm se även Regnéll 1965 s 98 f.
 - 3) Avsnitt 1.4.1.2.
 - 4) Expressiva och performativa framtidsutsagor uttryckes i nuet inför något framtida.

PARAMETER/-VÄRDE	I	II	III	IV
<u>Tempus:</u>				
futurum	N	N		
futurum + presens			N ¹⁾	N ¹⁾
<u>Form:</u>				
explicit och sammanhållen	N	N	N	N
Identifierar, beskriver eller förklarar	N			
Avser prediktören (eller hans huvudman, motsvarande)			N	N
Avser normer för beteende		N		
Avser värderingar, vilka ej är normer för beteende, känslor, attityder eller önskingar			N	
Avser ställningstaganden avgöranden, åtaganden eller avståenden				N

I = prediktion, II = preskription, III = expressiv framtidsutsaga, IV = performativ framtidsutsaga, N = nödvändigt att angivet/något variabelvärde på parameter föreligger.

För att nödvändiga och tillräckliga villkor för en prediktiv utsagas formulering på parameterform skall föreligga, måste alla N i respektive kolumn ha variabelvärde på respektive parameter.

Bland förhållanden, som måste föreligga för att en viss typ av prediktiv utsaga skall existera, men som ej behöver framgå av formuleringen på parameterform, kan särskilt nämnas följande.

För alla typer av prediktiva utsagor: påståendet avseende framtiden måste vara utsagt i ett meddelande.

För prediktioner: utsagan måste i princip vara testbar.

För performativa framtidsutsagor: vissa formkrav måste vara uppfyllda (tillkännagivande; auditorium).

1) Expressiva och performativa framtidsutsagor uttryckes i nuet inför något framtida.

Det förda resonemanget om överföring till parameterform kan illustreras med utgångspunkt från följande text:¹⁾

Situationen syntes hart när hopplös. Men man gav inte tappt från svensk sida. Ett avtal med ryssarna var av vikt inte bara för folkförsörjningen utan hade också politisk betydelse. Det kunde verka välgörande för Finland, det kunde också stärka vår position i förhållande till tyskarna genom att det visade, att vi inte så gott som uteslutande var hänvisade till att handla med dem.

Då Herman Eriksson (från Moskva) hade hemfört det intrycket att vi inga utsikter hade att kunna få ett avtal av någon som helst räckvidd utan en betydande leverans av hjulpar, vilket tydligen av ryssarna ansågs vara det allt dominerande import-behovet

Med hjälp av form- och tempusparametrarna kan åtminstone²⁾ följande fem prediktioner men inga andra typer av prediktiva utsagor identifieras:

- P 1 Om ett avtal kommer till stånd, så kommer det att bli av betydelse såväl för folkförsörjningen som politiskt.
- P 2 Förhandlingarna kommer med stor sannolikhet ej att leda till ett avtal.
- P 3 Ett avtal kan komma att verka välgörande för Finland.
- P 4 Ett avtal kan komma att stärka Sveriges position gentemot Tyskland.
- P 5 Ett avtal kan endast komma till stånd om man från svensk sida förbinder sig att leverera ett betydande antal hjulpar.

1) Del av beskrivningen av handelsförhandlingarna 1940 mellan Sverige och Sovjetunionen i Boheman 1964 (s 142).

2) Risk för fel vid den typ av konstruktioner, som här göres, är uppenbar. Man kan "finna" prediktioner, som ej existerar i den ursprungliga texten (typ II-fel; benämningen analog med den vid statistisk hypotesprövning gängse, jfr exv Angsmark 1970 s 113 f och s 117 f), och man kan förbise prediktioner, som verkligen finnes (typ I-fel). Användandet av förfarandet med parameterform torde emellertid - jämfört med om man direkt konfronterar den ursprungliga prediktionsdefinitionen med det empiriska materialet - minska risken för dessa fel. Man kan förmoda, att särskilt antalet typ II-fel kan minskas med hjälp av parametermetoden.

1.4.1.4 Prediktionens logiska struktur och formulering på parameterform

Som nämnts ovan,¹⁾ är det önskvärt, att man vid formulering på parameterform giver prediktioner en utformning så, att deras ursprungliga logiska struktur²⁾ framgår. Detta är önskvärt, dels därför att risken för felaktigheter i samband med översättningen från empiriens till teoriens språk torde minska, dels därför ett betonande av den logiska strukturen är väsentlig ur analytisk synvinkel.³⁾

Stenelo (1980) har i sin studie diskuterat klassifikation av prediktioner i en rad olika dimensioner.⁴⁾ Man kan uppfatta Stenelos studie så,⁵⁾ att såväl teoretiska skäl som fruktbarhet vid empirisk prövning talar för, att följande logiska strukturer är särskilt viktiga vid prediktionsstudier:

1. strukturer rörande villkorlighet,
2. strukturer rörande osäkerhet och
3. analogistrukturer.

Stenelo skiljer mellan ovillkorliga och villkorliga prediktioner. Ovillkorliga prediktioner är fria från alla restriktioner.⁶⁾ Vid överföring på parameterform behöver inget, utöver vad som sagts i avsnitt 1.4.1.3 ovan, iakttagas. Exempel på en ovillkorlig prediktion är:⁷⁾

... en så väsentlig uppmjukning av bestämmelserna, som i edert telegram angivits såsom sista alternativ säkert icke av ryssarna kommer att godkännas.

Villkorliga prediktioner är prediktioner, som innehåller de villkor under vilka det, som prediktionen uttalar sig om, kommer att inträffa (icke-inträffa, motsvarande).⁸⁾ Ett exempel på en villkorlig prediktion är följande:⁹⁾

Jag ... tror, att om exportörerna här sköta sig det (resultatet av förhandlingarna) kan bli till båda parternas belåtenhet.

1) Avsnitt 1.4.1.2.

2) Påpekas bör, att det inte med nödvändighet förekommer någon entydig korrespondens mellan en prediktions logiska struktur och de antaganden om grunden för utsagor om framtiden, som kan göras. Jfr avsnitt 1.2.3 ovan. I stora delar är resonemanget om prediktioners logiska struktur tillämpligt även på andra typer av prediktiva utsagor.

3) Detta förhållande illustreras väl i Stenelo 1980 (passim).

4) De viktigaste av dessa dimensioner är metod, funktion (goal criterium), tid, sakområde (substantive content) och värderingsinnehåll.

5) Stenelo 1980. Se främst ss 51 ff och 108 ff.

6) Ibid s 51.

7) UD doss. XX hbr. Sohlman-Kumlin 1940-06-21(25).

8) Stenelo 1980 s 51.

9) UD doss. XXVI hbr. von Heidenstam- Sohlman 1940-09-11(12).

Vid formulering på parameterform bör det om möjligt framgå, att prediktio-
nen är villkorad, vilka villkoren är, villkorens karaktär av att vara nöd-
vändiga och/eller tillräckliga och i övrigt villkorens relation till andra
i prediktionen ingående komponenter. I det empiriska materialet är det van-
ligt med prediktioner av typen "B kommer sannolikt att inträffa".¹⁾ Stenelo
menar, att dylika prediktioner är att anse som villkorliga prediktioner un-
der osäkerhet,²⁾ där villkoret är implicit. Graden och typen av osäkerhet
bör framgå vid formulering på parameterform.

Villkorliga prediktioner kan även vara formulerade under säkerhet. Så är
fallet om prediktionens villkor är tillräckligt.³⁾ Ett exempel på en vill-
korlig prediktion under säkerhet är:⁴⁾

... personligen övertygad utsikterna i nuvarande läge nå
beaktande svenska ekonomiska intressena Balticum skulle
förbättras därest Boheman nu genast hitkomme.

Det ligger i sakens natur, att alla ovillkorliga prediktioner är under sä-
kerhet.

Analogiens kännetecken, egenskaper och användning i prediktionssammanhang
diskuteras ingående av Stenelo. Han gör följande definitioner:⁵⁾

... an analogy statement will be taken to mean a statement
which describes a similarity between two or more events.
To analogize implies to conclude, on the basis of a comparison
between two or more events, that there is similarity between
these events (which can be designated analogy objects).

-
- 1) Högglöfs "Dikterad promemoria angående förhandlingarna med Sovjet-
unionen (UD doss XV 1940-05-09) erbjuder bl a följande exempel:
"Det torde här bliva nödvändigt med en prövning i varje särskilt fall
för att konstatera den svenska kapaciteten ...".
 - 2) Stenelo 1980 s 51. För ett resonemang om osäkerhet och risk se avsnitt
3.1.3.1 nedan.
 - 3) Stenelo 1980 s 53.
 - 4) UD doss XXIV chiffer 168 B 1940-08-14.
 - 5) Stenelo 1980 s 111 (se även s 112).

I formuleringen av en analogi på parameterform bör - i den mån den ursprungliga analogien så tillåter - komponenterna jämförelse, likhet och slutsats ingå.¹⁾

Sohlman gjorde²⁾ följande prediktion i analogiens form:

Hitler skulle, liksom Karl XII och Napoleon, obönhörligen gå sin undergång till mötes på de ryska vidderna, kanske inom ett men alldeles säkert inom några år.

De tre komponenterna, som framträder tämligen tydligt i den ursprungliga formuleringen är följande:

-
- 1) Jfr Stenelo 1980 s 112. Föreliggande studie ansluter sig i allt väsentligt till Stenelos syn på analogibegreppet och därtill relaterade begrepp. Några kommentarer skall dock göras. I sin diskussion av analogien som besluts- och planeringshjälpmedel säger Stenelo (1980 s 115), att beslutsfattaren i samband med analogiserande kan komma att "... concentrate his interest on the situation which followed and which was a direct consequence of the original situation or its properties." I de fall beslutsfattaren analogiserar med ett fall där han själv befunnit sig i motsvarande situation, som han gör vid analogitillfället (Stenelos diskussion är allmän och rör analogier med historiska situationer vilka som helst), så innebär granskningen av det historiska fallet, att en feed-backeffekt gör sig gällande i omedelbar anslutning till besluts-/bedömandetidpunkten.

Det finns anledning att här även något kommentera analogiens relation till generaliseringen. Mazlish (1965 s 6) säger: "The farthest aim of an analogy is to become a generalization." Avser Mazlish härmed, vilket dock ej synes vara fallet, att idealet är att jämförelseobjekten skall visa sig vara lika i alla aspekter uppfylles ej definitionens krav, och analogien övergår till att bli en identitet. I annat fall synes Alexanders ståndpunkt vara den rimliga (1972 s 304): "The point to remember is that analogy increases by having more factors in common between two or more instances, and generalization increases by having more instances in which there are common (similar or analogical) factors. Thus, the two involve each other, but the emphasis changes from additional factors in the case of analogical reasoning to additional like instances in the case of generalizational reasoning. Reasoning by analogy often seems to bypass any generalization. At least we seem to ourselves to go directly from a trait associated with one case to the expectation of same trait in another similar case without any awareness of an underlying generalization. Yet upon reflection we discover that analogies are only minimal generalizations."

Mazlishs synpunkt avvisas sålunda. Av intresse att notera är Osgoods konstaterande, att ett stort antal av de ord och uttryck, som användes i internationell politik är typiskt analoga till sin karaktär (Osgood 1969 s 56 ff).

- 2) Vid samtal om aftonen den 10 juli 1941. Böök (1976) gjorde minnesanteckningar om samtalet och återgiver dessa på s 100 not 15.

Jämförelsen, som avser å ena sidan Hitler och å den andra Karl XII och Napoleon.¹⁾

Likheten, som ligger i att "de ryska vidderna" då som nu (1941) utgör ett avgörande hinder för framgångsrik invasion.

Slutsatsen, som blir, att Hitler - i likhet med sina föregångare - kommer att misslyckas i sitt företag.

Analogien synes däremot ej omfatta tidsbestämningen.²⁾ Citatet består av en analogi, som kan anses innehålla två prediktioner, en ovillkorlig - Hitlers nederlag kommer att inträffa inom några år - och en villkorlig under osäkerhet - Hitlers nederlag kan komma att inträffa inom ett år. I den senare prediktionen är villkoret ej angivet.

1.4.2 OM TOLKNING

1.4.2.1 Inledning

Som framhållits inledningsvis i avsnittet "1.4 Om operationalisering och om tolkning" uppfattas i princip tolkning i denna studie som den process, genom vilken empirien närmast och anpassas till teoretiska konstruktioner. Även om tolkningsprocessen utgår från empirien förekommer emellertid i praktiken ett omfattande växelspel mellan tolkning och operationalisering. Dessa två processer är sålunda intimt beroende av varandra. Styrkan av detta beroende varierar mellan de enskilda fallen.³⁾

- 1) Det kan vara av intresse att notera, att en prediktion med motsatt innebörd kunde gjorts genom en analogi med Jakob Pontusson de la Gardies erövring av Moskva 1610 och den relativt höga måluppfyllelse, som den följande, för Sverige icke oförmånliga freden i Stolbova 1617 innebar. Jfr Rosén 1962 s 431 f.
- 2) Jfr Stenelos (1980 s 112) resonemang om frånvaron av specificerad tidpunkt.
- 3) Behovet av tolkning framhäves bl a av Linell (1982 s 2 f): "Genom kommunikation 'överförs' inte betydelser, de antyds bara."; "Ett yttrande kräver alltid en tolkning som går utöver vad som språkligt utsäges." "... det krävs aktiv intolkning och slutsatsdragning av mottagaren vid all sorts språkanvändning, alltså inte bara vid indirekta uttryckssätt ... - utan också vid alla så kända budskap."

Tolkningar är så vanliga och så naturliga, att man ofta inte uppfattar dem som tolkningar. Så var exv före Kopernikus solens "upp- och nedgång" så naturlig, att man inte insåg, att uttrycken utgjorde (felaktiga) tolkningar (Nordin 1980 s 52). "Også data, der hentes fra skriftlige kilder, brugt som beretning, indeholder et element av tolkning eller forklaring, så vist som al tekstlaesning er en tolkning (Clausen 1963 s 103).

"Valet av fakta betingas delvis av valet av tolkningshypotes".¹⁾ I en förlängning av detta synsätt ligger, att det ej finns något en gång för alla givet yttersta mål med tolkning, exempelvis att söka fastställa upphovsmannens intentioner. Istället uppfattas tolkning här som en process, vars mål är relaterat till teoretiskt genererade frågeställningar. Också urvalet av de utsagor, som tolkas, styres av dessa frågeställningar.²⁾

Källkritisk granskning och innebördsbestämning är de viktigaste komponenterna i tolkningsprocessen. Gränsen mellan dessa två komponenter är dock ej helt klar i det att källkritiken innehåller moment av innebördsbestämning.

Avsikten här är inte att redogöra för frågor i samband med källkritik - detta dels p g a att dylika frågor beröres i andra sammanhang i studien (bl a i kapitel 2), dels p g a att de många gånger tekniska frågorna är mindre kontroversiella och dessutom relativt utförligt belysta i handbokslitteraturen. Uppmärksamheten kommer istället att riktas mot frågor i samband med innehållsbestämning. Utgångspunkt tages i semantiken; något försök att systematiskt tillämpa en viss metod eller att konsekvent ansluta till någon viss skola kommer dock inte att göras. Istället kommer - helt skissartat - vissa problem att påpekas och en rad eklektiskt valda uppslag, vilka medvetet utnyttjats vid innebördsbestämningar i föreliggande studie, att presenteras.

Med tanke bl a på forskningsläget är det tveksamt huruvida en systematisk, konsekvent och någorlunda fullständig modell för innebördsbestämning överhuvudtaget är möjlig. Avsikten här har snarast varit att redovisa inspirationskällor för innebördsbestämningar med olika syften och i olika sammanhang (kontexter och situationer³⁾).

1) Göran Hermerén i inledningen till Carr 1965 (s 12).

2) För en diskussion av teoretiskt motiverat urval se avsnitt 0.4.2.
Jfr Stenelo 1980 s 26.

3) Jfr Naess 1970 s 2.

1.4.2.2 Om innebördsbestämning

I konsekvens med förfarandet vid indelningen av prediktiva utsagor (avsnitt 1.3.1 ovan) har - som nämnts - utgångspunkten även i detta avsnitt tagits i elementär semantik.¹⁾

Grundläggande är distinktionen mellan utsaga (en eller flera satser), påstående och sakförhållande. Utsagan är det språkliga uttrycket för påståendet, vilket i sin tur kan sägas vara satsens (satsernas) innebörd eller tankeinhåll. Påståendet kan avse ett faktiskt förhållande (sakförhållande).²⁾ Innebördsbestämning syftar till att klargöra utsagans tankeinhåll;³⁾ huruvida ett eventuellt avsett sakförhållande föreligger eller ej prövas i princip inte.

Innebördsbestämning i föreliggande studie avser primärt att försöka klargöra vad som inom en språkgemenskap kan vara tankeinhållet i en given utsaga.⁴⁾ Vet man detta är det sedan, vid den fortsatta analysen,⁵⁾ lättare

-
- 1) Semantik (jfr s 1:45 not 1) avser studiet av förhållandet mellan språkliga uttryck och deras "innebörd" (Naess 1970, förordets s 1). Semantik i denna betydelse är en del av semiotiken, den allmänna vetenskapen om tecken i alla deras aspekter. De språkliga uttrycken, som avses, kan vara ord, satser eller ännu större språkliga enheter (jfr Regnéll 1965 s 1 ff; jfr även Aspelin 1975 s 82). Hermeneutik (efter guden Hermes, som bl a gav människorna insikter i förborgade ting; Fafner 1977 s 55), som ursprungligen var en lära för Bibel-tolkning, användes ibland som beteckning för läran om tolkning överhuvudtaget. Vanligare är dock att termen betecknar en tradition inom tolkningsläran med Friedrich Schleiermacher, Wilhelm Dilthey och Hans-Georg Gadamer som mest kända namn. Den senare är portalgestalt i en inriktning, som ibland benämnes nyhermeneutiken. För ett perspektiv på Gadammers hermeneutik se Häggglund m fl 1970.
 - 2) Jfr Naess 1970 s 2 f. Se även Friberg 1970 s 11 f.
 - 3) Det bör observeras, att tankeinhållet ej nödvändigtvis är entydigt, vilket sammanhänger med att språket kan vara både vagt och mångtydigt. "Distinktionen mellan vad som utsåges och vad som indirekt antydes är därför viktigt vid texttolkningen" (Lyttkens 1970 s 106).
 - 4) I Brenner-Hjelmquists (1977 s 39) terminologi fastställs därmed grundbetydelsen. Normalt studerar man inom semantiken betydelser oberoende av de faktiska språkanvändarna - människorna (ibid s 40). Innebördsbestämning kan närmast sägas motsvara vad man inom juridiken benämner klargörande lagtolkning (interpretatio secundum legem). Peczenik 1980 s 64).

Hur innebördsbestämning (interpretation) kan tänkas uppfattas skall inte närmare diskuteras här. Nordin (1978 bl a ss 10, 56 ff, 61 ff och 76 ff) visar på exempel där innebördsbestämning uppfattats som allt från rekommendationer, som inte säger något om verkligheten, till omdömen om empiriska fakta.

- 5) Se avsnitt 1.4 s 1:54, figuren.

att bedöma vad sändare respektive mottagare kan tänkas lägga i utsagan.¹⁾

Innebördsbestämning innebär bl a, att utsagor i det analyserade materialet gives en annorlunda språklig utformning, dvs "översättes".²⁾ "Översättning" kan innebära, att utsagan antingen transformeras till vardagsspråk eller till teorispråk.³⁾ I det senare fallet förutsättes, att relevanta operationaliseringar tidigare gjorts. "Översättning" kan emellertid också innebära, att utsagan på något sätt redigeras. För att undvika några av de felkällor en innebördsbestämning kan medföra bör man ej i onödan transformera utsagens språk till något annat språk. Är källan formulerad på vardagsspråk och skäl ej finnes för transformering till teorispråk bör vardagsspråket bibehållas. Kräves transformering bör denna ske med så små förändringar av källans språk som möjligt.⁴⁾ Det intressanta är, huruvida utsaga och översättning är kognitivt likvärda, dvs om de uttrycker samma påstående. Detta behöver ej innebära, att de är fullständigt betydelselika.⁵⁾ Naess definierar kognitiv likvärdighet sålunda:⁶⁾

Satserna T och U är kognitivt likvärdiga för personen P i situationen S ... (om följande gäller:) ... P kan icke tänka sig möjligheten av att godta det som den ena satsen uttrycker för honom i S och förkasta det som den andra satsen uttrycker för honom i S.

Ett nödvändigt villkor för definitionens användbarhet är, att T och U kan tänkas vara godtagbara under vissa sakförhållanden och icke godtagbara under andra sakförhållanden.⁷⁾

-
- 1) Jfr Naess 1970 s 5, Dahl 1967 s 63 f och Brenner-Hjelmquist 1977 s 39, samt Lyttkens (1970 s 107) diskussion av mångtydigheten av frågan "Vad betyder?". Frågor rörande exv vad en given sändare menat med en given formulering behandlas med den här valda uppläggningsen (jfr avsnitt 1.4 ovan) ej som ett tolkningsproblem, utan inom ramen för vad som kallats fortsatt analys. (Beträffande dylik s k intentionstolkning se bl a Lyttkens 1970 s 108 f).

En bedömning av vad som kan läggas i utsagan skulle med Peczeniks (1980 s 65) terminologi snarast benämnas utfyllande tolkning (interpretation praeter legem). Utfyllande tolkning förutsätter föregående, klagörande tolkning. Jfr Möller Kristensen 1967 s 17. "Från litterär synpunkt kan man invända att de biografiska uppgifterna visserligen kan vara intressanta, men att de i princip måste inverka störande på den verkliga förståelsen av verket."

- 2) Regnéll 1965 s 37 och Naess 1970 s 14. Jfr även Dahl 1967 s 64.
3) Se avsnitt "0.4.1.1 Begrepp och språk" ovan.
4) Detta kan i vissa fall också underlätta utnyttjandet av sekundärkällor. Jfr avsnitt 2.2.2 om utnyttjandet av Bööks studie.
5) Naess 1970 s 6; jfr Asplund 1973 s 56 om strukturer.
6) Naess 1970 s 13.
7) Kriteriet kan omformuleras även för att gälla T under en situationstyp och U under en annan situationstyp eller för flera personer. Naess 1970 s 10 not 1. För ett resonemang om intersubjektivitet se Regnéll 1965 s 44 ff.

Analogt ¹⁾ med Naess²⁾ och i anslutning till hans definitioner av kognitiv likvärdighet och tolkning definieras här innebördsbestämning sålunda:

Att en utsaga, U, är en innebördsbestämning av en utsaga, T, är detsamma som att det finns åtminstone en person, P, sådan, att U för P kan uttrycka samma påstående (tankeinhåll) som T.

Den största skillnaden mellan den här givna definitionen av innebördsbestämning och Naess-definition av kognitiv likvärdighet och tolkning³⁾ är, att situationskomponenten utesluts. För detta kan en rad skäl anföras.

För det första kan Naess-begrepp tolkning snarast sägas motsvara vad som i föreliggande studie betecknats som tolkning och fortsatt analys. Innebördsbestämning, som med den här valda uppläggningsen blott är en komponent i tolkningen, kan därför ej definieras på samma sätt som Naess-begrepp tolkning.

För det andra är Naess-situationsbegrepp oklart.⁴⁾ Av definitionen ovan och av hans resonemang s 16 f synes framgå, att S avser den situation P befinner sig i, medan han på s 10 istället relaterar S till T och U. På s 9 f får S, som i definitionen står för situationen, beteckna "situationstyp eller kontext".

Situationen kan där uppenbarligen stå för kontext, vilket enligt den distinktionen, som göres på s 1 f, ej är möjligt. Till bilden hör även, att Naess (s 5) säger sig i första hand vilja studera vad "sändare inom en språkgemenskap kan tänkas mena med en given formulering". Vet man det kan man senare gå vidare och undersöka vad en "given sändare menar med en given formulering". Detta resonemang sätter snarast sändarens situation i focus.

För det tredje förekommer hos andra författare ytterligare uppfattningar om vad som menas med situation vid tolkning. Rommetveit⁵⁾ betonar "dialogsituationen",⁶⁾ medan Frändberg beskriver något han kallar "tolkningsituation".⁷⁾

1) Analogi innebär likhet men inte identitet. Stenelo 1980 s 111 ff.

2) Naess 1970 s 14 f. Naess-definition av tolkning (s 14) bygger på hans definition av kognitiv likvärdighet (jfr s 15).

3) Nordin (1978 s 80 f) redovisar en lista över problem, som kan beröras vid en definition av innebördsbestämning.

4) Detta antydes även av Vedung (1977 s 74): "Kanhända vågar man påstå, att Naess uppfattar tolkningsverksamheten som ...".

5) Utförligt refererad i Brenner-Hjelmquist 1977 s 61 ff.

6) Ibid s 74.

7) Frändberg 1982 s 11. Komponenterna i en "tolkningsituation" är a) tolkningsobjektet, b) upphovsmannen (avsändaren), c) mottagaren, d) tolkaren, e) tillämpningsobjektet och f) tolkningsmetoden.

Brenner-Hjelmquist synes mena, att semantiken skall vara situationsoberoende och "... gälla språket som formellt system, dvs som en struktur existerande oberoende av de faktiska språkanvändarna människorna".¹⁾

Innebördsbestämning i föreliggande studie syftar främst till en översättning från ett språk (källans) till ett annat (analyspråket). Önskvärt vore om en dylik översättning kunde ske utan direkt återopande av något "situationfaktum".²⁾

Definitionen av innebördsbestämning innebär ej, att varje komponent i U direkt svarar mot en bestämd komponent i T.

En utsagas innebörd sammanhänger med kontexten (språkligt sammanhang).³⁾

Innebördsbestämning av isolerade satser är en förutsättning för studiet av sammansatta utsagor.⁴⁾ Å andra sidan är kontexten av betydelse för att avgränsa enstaka satsets möjliga innebörd.⁵⁾ En operativ konsekvens av detta är, att man ibland kunde tänkas uppnå en mera precis innebördsbestämning genom att göra en annorlunda kontextavgränsning.⁶⁾

Ofta kan det visa sig att en del av en utsaga - kanske ett eller några få ord - är avgörande för utsagans innebörd. I dylika fall är det motiverat undersöka utsagedelen både som en del av olika utsagor och som en del av

1) Brenner-Hjelmquist 1977 s 40.

2) En helt annan sak är, att "situationfakta" indirekt påverkar översättningar av denna typ. Jfr exv nyhermeneutikernas idéer om förförståelse.

3) I den vidare analysen kan även situationen, dvs det icke-språkliga sammanhanget, vara av intresse; jfr Naess 1970 s 1 f. Jfr även Brenner-Hjelmquist 1977 s 61 och Werner 1979 s 57.

4) Jfr Møller Kristensen 1967 s 41 f. Sammanvägningen av delarna till en totalitet och värderingen av denna behandlas av Ekelöf (1973 s 29 f) i samband med frågan om fri bevisvärdering i vissa fall. Han diskuterar därvid såväl intuitiv som diskursiv (begreppen använda som motsatspar) analys av bevismaterialet och konkluderar: "Själva slutresultatet synes mig emellertid alltid böra grundas på en intuitiv bedömning av hela bevismaterialet." Bortsett från vissa tveksamma detaljer i resonemanget (subtrahering av motbevisning) synes Ekelöfs resonemang mutatis mutandis vara tillämpligt vid innebördsbestämning av här diskuterat slag. (Jfr s 1:72 nedan resonemanget om systematisk arbetsgång).

5) Naess 1970 s 3. Dahl 1967 s 65. Inom nyhermeneutiken (Gadamer och hans efterföljare) brukar ett ballotterande av detta slag - mellan helhet (kontext) och delar (enstaka satser) - beskrivas med uttrycket "den hermeneutiska cirkeln", (jfr Frändberg 1982 s 14 f). Tanken, som är mycket äldre än termen, presenterades redan av Schleiermacher (1768-1834) (Nordin 1978 s 82).

6) Jfr Peczeniks (1980 s 65 f) resonemang om suppleringsbas vid tolkning; dock att avstånd här tages från innefattande av icke-språkliga förhållanden i suppleringsbasen. Jfr även Evers 1970 s 53.

den givna utsagan. Väsentligt är, att det alltid står klart var gränsen går mellan den utsaga, som skall innebördsbestämmas, och dess kontext.¹⁾

Kravet i definitionen, att "... åtminstone en person ..." innebär, att det är tillräckligt, att en person (närmast då den som gör innebördsbestämningen) kan tänkas anse, att U och T uttrycker samma tankeinhåll för att en innebördsbestämning skall föreligga. Det är emellertid önskvärt, att U väljes så, att den kan tänkas i stort sett vara likvärdig med T för alla medlemmar av en språkgemenskap.²⁾ Med språkgemenskap får i detta sammanhang närmast avses fackmän på området, dvs de, som behärskar såväl det "språk", vilket T är uttryckt på, som det "språk" till vilket T översättes.

Det "språk", som källorna till föreliggande studie är skrivna på, det diplomatiska språket, består till stor del av en given uppsättning fraser, som är väl kända för diplomater och som är jämförelsevis lätta att översätta till andra språk. Det har dessutom egenskapen att förändras långsamt över tiden.³⁾

Naess' definition av kognitiv likvärdighet och den ovan givna definitionen av innebördsbestämning korresponderar mot det sätt att beskriva det empiriska studieobjektet som aktörsynsättet anvisar.⁴⁾

Innebördsbestämningar, som i föreliggande studie gjorts inom ramen för tolkningen av det empiriska materialet, har - som nämnts - främst utgått från semantiken. Även uppslag från andra tolkningstraditioner har emellertid utnyttjats vid tillämpad tolkning. Huruvida dessa uppslag, vilka redovisas nedan, i någon djupare mening strider mot varandra har ej undersökts.⁵⁾

Som redan framgått har hermeneutikernas idéer om den hermeneutiska cirkeln, dvs fokusering omväxlande på enskilda textställen och på kontexten, kommit till utnyttjande.⁶⁾

1) Naess 1970 s 19.

2) Jfr Regnélls diskussion (1965 s 45 f) om relativ intersubjektiv betydelse; jfr även Naess 1970 s 5.

3) Jervis 1970 ss 113 och 139 f.

4) Se avsnitt 0.4.1 ovan; jfr även Clausen 1963 s 53.

5) "Normalt er der ved kildetolkning tale om en overvejende impressionistisk analyse af teksten." Clausen 1963 s 91. Jfr Nordin 1978 s 170.

6) Frändberg 1982 s 14 f. Gadamer använder dock termen "den hermeneutiska cirkeln" för att beskriva dialektiken mellan text och "fördomar" ("Vorurteile"). I motsats till upplysningsfilosoferna uppfattar Gadamer inte "fördom" som något negativt, utan han uppfattar begreppet som liktydigt med "tolkningshypotes" (eller "förförståelse" för att använda Buttmanns välkända term). Hägglund m fl 1970 s 123.

Enligt nyhermeneutikerna (Gadamer)¹⁾ är det i princip ej möjligt att fastställa den mening avsändaren en gång inlade i sin utsaga, beroende på att uttolkaren ohjälpligt är fången såväl i sin egen förförståelse (värderingar, kunskaper och allmänna syn på tillvaron) som i efterföljande tolkningshistoria.²⁾

I traditionell historisk forskning anser man, att detta är ett problem, som går att lösa, och att avsändarens mening åtminstone i princip kan fastställas.³⁾ Denna uppfattning delas dock på intet sätt av alla historiker.⁴⁾ Sålunda menar t ex Collingwood, att "every new generation must re-write history in its own way".⁵⁾

Utan att taga ställning till frågan huruvida det i princip är möjligt eller ej att fastställa den mening avsändaren en gång inlade i sin utsaga företrädes här uppfattningen, att - då den fortsatta analysen så kräver - man bör handla som vore det i princip möjligt att fastställa upphovsmannens intentioner.

Den syn på tolkning, som framförts i denna studie, överensstämmer på väsentliga punkter med den uppfattning, som Møller Kristensen företräder.⁶⁾ Särskilt gäller detta den systematiska arbetsgången och tillämpandet av "close reading".

Den systematiska arbetsgången innebär, att man vid en första genomläsning av den aktuella texten "förhåller sig till den som vilken öppen och sympatiskt inställd läsare som helst".⁷⁾ Därefter följer en "close reading" av intressanta partier - först ord,⁸⁾ sedan meningar och längre partier. Därmed kan man - i gynnsamma fall - få en förbättrad uppfattning om texten, vilken kan ligga till grund för översättning till analyspråk.

1) Bl a i anförande vid IUC:s work-shop i Dubrovnik 1975-02-27-28.

2) Tolkning är enligt Gadamer snarast en ontologisk kategori: "We exist in the world only through interpretative apprehension of it" (Nordin 1978 s 9). Se även Hågglund m fl 1970 s 121 ff.

3) Frändberg 1982 s 15, Aspelin 1975 s 255 f. Jfr Carr 1965 s 38 och Dahl 1967 s 63 f.

4) Reynolds 1975 exv ss 107 f och 112 f.

5) Collingwood 1956 s 24 citat efter Reynolds 1975 s 116 f.

6) Møller Kristensen 1967 ss 14, 39 f och 41 f.

7) Ibid s 14.

8) Vanligen koncentreras uppmärksamheten till ord, som indikerar prediktioner eller som är centrala i de arbetshypoteser eller resonemang, vilka skall belysas.

"Close reading" är en term som ofta förknippas med den litteraturkritiska inriktning, som benämnes "New Criticism".¹⁾ "Close reading" (närläsning, detaljanalys) står för en särskilt grundlig, kritisk läsart, som inte minst söker få fram oklarheter och tvetydigheter ur texten. Metoden innebär, att man läser "långsamt och uppmärksamt, gång på gång, till dess man tror sig ha förstått hur alla moment samverkar till en helhet".²⁾

I motsats till vad som gäller inom litteraturhistorien är den juridiska tolkningen en tillämpad tolkning där - i normalfallet - ett bestämt utslag (dom eller förvaltningsbeslut) skall fällas genom att en generell rättsregel appliceras på det enskilda fallet.³⁾ Den juridiska litteraturen om tolkning präglas därför alltid av "ett försök att förstå 'lagens bokstav', att fastställa lagregelns innebörd i vardagsspråket."⁴⁾ "Tolkningen inom juridiken, ... skiljer sig ... radikalt från den tolkning som förekommer i andra sammanhang."⁵⁾ Medan den juridiska metoddiskussionen syftar till entydiga tolkningar⁶⁾ är i denna studie mångtydiga tolkningar i princip acceptabla.

De delar av föreliggande studie, som främst har juridisk anknytning (kapitel 4), berör ej "lagtolkning", utan tillkomsten av en traktat. En försvårande omständighet är dessutom, att flera av de problem, som behandlas, ligger i gränzonen mellan folkrätt och inomstatlig rätt. Den juridiska standardlitteraturen ger föga vägledning för tolkning i dylika fall. Några påpekanden förtjänar dock att göras.

Systematisk lagtolkning innebär, att man vid tolkning av en lagregel utnyttjar andra lagregler som suppleringsbas. Regelns plats inom den hierarki, som rättsordningen utgör, är därvid av största betydelse.⁷⁾ Tolkning av nationella regler med anknytning till folkrättsliga regler göres ofta i anknytning till den systematiska lagtolkningsmetoden.⁸⁾

1) Nordin 1978 s 99.

2) Møller Kristensen 1967 s 40. Jfr även Nordin 1978 s 101.

3) Frändberg 1982 s 13 och Kelsen 1933 s 227. Trots detta föreligger stora likheter inte minst i tolkningsprocessens initiala stadium, källkritiken. Ekelöf (1973 s 23 not 45) säger: "I historikernas källkritik och juristernas bevisvärdering komma samma metoder till användning."

4) Peczenik 1980 s 55.

5) Ibid s 62.

6) Vedung 1977 s 80.

7) Huvudregeln synes vara, att regel av högre dignitet gives företräde: lex superior derogat legi inferiori. Evers 1970 s 56 f.

8) Peczenik 1980 ss 99 och 107 f. Jfr Vedung 1977 s 83.

Centralt vid förarbetet till den traktat, som handelsavtalet mellan Sverige och Sovjetunionen kom att utgöra, var frågor rörande önskat ändamål och förväntade praktiska konsekvenser. Dylika frågor kan med fördel angripas med teleologisk metod.

Teleologisk lagtolkning går ut på att lagen tolkas i anknytning till olika i samhället accepterade värdeomdömen, bl a sådana som belyser lagens ändamål. Allt som bevisar något om dessa värdeomdömen, och sålunda om lagens ändamål, ingår i den teleologiska lagtolkningens suppleringsbas.¹⁾

Den teleologiska metoden har - inte utan fog - betecknats som oprecis och "... omöjlig att bedriva och formulera efter entydiga tolkningsregler".²⁾

Det bör betonas, att det, som ovan betecknats som teleologisk tolkning av lagar, omsatt till denna studies terminologi skulle motsvara såväl delar av innebördsbestämning som delar av fortsatt analys.

1) Peczenik 1980 s 150.

2) Peczenik 1980 s 170.

... i varje nytt läge var det av både försörjnings- och förhandlingsskäl nödvändigt att ställa prognoser och planera handlandet på längre sikt.¹⁾

Gunnar Hägglöf

2 FÖRHANDLINGARNA 1940-41 MELLAN SVERIGE OCH SOVJETUNIONEN OM ETT HANDELSAVTAL - EN ÖVERSIKT

2.1 MOTIV FÖR VALET AV UNDERSÖKNINGSOBJEKT

Om man i anslutning till den definition av motiv, som givits i avsnitt 0.2, söker sätta det empiriska undersökningsobjektet i en värderelation till dess omgivning synes det naturligt att urskilja fyra delomgivningar. Förutom de tre i avsnitt 0.2 nämnda - författaren, disciplinen och samhället - utgör de teoretiska och metodiska konstruktioner,²⁾ som undersökningsobjektet kommer att konfronteras med, en i detta sammanhang betydelsefull delomgivning.³⁾ Vissa av de argument som redovisats som motiv för hela studien⁴⁾ utgör även motiv för det speciella undersökningsobjekt som här utvalts. Dessutom tillkommer en rad andra, nedan redovisade motiv, som enbart gäller det empiriska undersökningsobjektet.

Ett väsentligt motiv för valet av 1940-41 års förhandlingar med Sovjetunionen som undersökningsobjekt är, att dessa förhandlingar ägde rum under en mycket begränsad period - preliminära kontakter togs mellan parterna i mitten av mars och det avtal förhandlingarna resulterade i undertecknades den 7 september 1940. Därefter fördes en rad förhandlingar om genomförandet av avtalet och om avtalets avveckling ("infrysning"). Avvecklingsavtalet undertecknades den 4 november 1941. Detta innebär, att en rad faktorer i stort sett ej förändrats. Jönsson har framfört uppfattningen, att en lång tidsperiod är att föredraga vid förhandlingsstudier.⁵⁾ Hans studier är primärt inriktade på specifika aktörers beteenden. Föreliggande studie är emellertid

1) Hägglöf 1958 s 11.

2) Den konventionella distinktionen mellan teori och metod är i många fall oklar och svår att upprätthålla; särskilt synes så vara fallet i samband med konfrontationer med det empiriska materialet. Stenelo (1980) tillämpar det originella förfarandet, att han ej för en explicit metoddiskussion, utan istället för en ytterst detaljerad teoretisk diskussion, som i sig implicerar metod. Man skulle kunna karakterisera förfaringssättet som "metod genom operationalisering".

3) Jfr argumenteringen i avsnitt 0.4.2 om teoristyrning av undersökningar.

4) Se avsnitt 0.2, motiv av typ 4 och 6.

5) Jönsson 1979 s 3.

primärt inriktad på att belysa olika aspekter av en mekanism¹⁾ (användandet av prediktioner i samband med en förhandling), som i stor utsträckning kan antagas verka på principiellt samma sätt oberoende av vilken aktör som utnyttjar den och oberoende av när i tiden den utnyttjas.²⁾ Troligen kan tidsperiodens längd ha betydelse för vilka aspekter av den studerade mekanismen som framträder tydligast. Att a priori uttala sig om den lämpligaste periodlängden vid prediktionsstudier låter sig emellertid knappast göras.

Prediktionsmekanismen utnyttjas av aktören inom ramen för den övergripande process som själva förhandlingarna utgör. Den jämförelsevis korta förhandlingsperioden innebär, att den bevarade dokumentationen, utan att på något sätt vara mager, blivit av hanterlig omfattning.

Att förhandlingarna ägde rum så tidigt som 1940-41 har medfört dels att tidigare sekretessbelagt material i Utrikesdepartementets arkiv blivit offentligt, dels att en mängd sekundärmaterial i form av memoarer och forskningsresultat av andra forskare hunnit publiceras. Härigenom har en god dokumentation blivit tillgänglig. Det faktum att de aktuella förhandlingarna tidigare behandlats utgör en fördel ur validitetssynpunkt.³⁾

Ett diplomatiskt material - och alldeles speciellt kommunikation i en förhandlingssituation - reser svåra validitetsproblem för en mottagare såväl som en iakttagare. En forskare, som arbetar med ett sådant material, måste dra slutsatser på två nivåer: För det första måste han bestämma vad sändaren vill ha sagt. Här lurar den dubbla faran att å ena sidan missa viktiga nyanser, å andra sidan finna dolda meningar där det inte finns några. Man kan t ex erinra sig Metternichs berömda reaktion, när han i en känslig förhandlingssituation fick reda på att ryske ambassadören hade avlidit: "Jag undrar vad han menade med det." För det andra måste en bedömning göras, huruvida meddelandet är sant eller avsett att vilseleda. Man måste m a o bedöma meddelandets trovärdighet.

- 1) Att föreliggande studie avser en mekanism, som kan förmodas vara relativt oberoende av den specifika historiska situationen, gör, att möjligheter till generalisering kan föreligga. Bland de överväganden, som ligger bakom valet av en mekanism som studieobjekt, finns även observationen, att det synes vara ett fruktbart sätt att inleda studiet av ett tidigare relativt outforskat område. Bland "mekanismstudier", som visat sig fruktbara för vidare forskning, kan nämnas Balassa (ekonomiska interaktionsmekanismer; 1969) och Schelling (konfliktmekanismer; 1968). Inom svensk, internationellpolitisk forskning är Stenelo konsekvent inriktad på studier av mekanismer (Stenelo 1972 medlingsmekanismer; Stenelo 1980 mekanismer rörande prediktioner inom utrikespolitiken).
- 2) "Varje historisk händelse har någon aspekt där den är unik. Men nästan alltid finns det andra aspekter enligt vilka den ingår som del i en grupp, ofta en mycket stor grupp." (Hicks 1970 s 13).
- 3) Jönsson-Lundquist 1972 s 554. Jfr Stenelo 1972 s 21.

Att samma historiska material analyseras av skilda forskare innebär emellertid inte nödvändigtvis att de kommer till samma resultat:¹⁾

Fay's Origins of the World War, published in 1928, took a lenient view of Germany's responsibility, whereas my book, The Coming of the War 1914 (1930), laid the chief burden on Germany. This has always troubled me. We had both taken advanced degrees at eminent universities.... We used the same documents and read the same biographies and memoirs in preparing our respective books - and came up with quite different interpretations. It is sometimes asserted that we are both prejudiced because Fay studied in Germany and I in England, but surely there is more involved than that. Is there something wrong with our methods of historical study and training when two scholars draw such conflicting conclusions from the same evidence?

Ett ytterligare motiv för att välja 1940-41 års förhandlingar som undersökningsobjekt är, att dessa förhandlingar fördes på mycket hög nivå med en av de då viktigaste staterna i Sveriges näromgivning rörande en för Sveriges krigstidsförsörjning vital fråga.²⁾

Genom att handelsförhandlingar valts som undersökningsobjekt, innehåller materialet såväl kvalitativa som kvantitativa komponenter.

Att de valda förhandlingarna ansetts intressanta av den delomgivning, som den vetenskapliga världen utgör, framgår av att Böök tidigare, med historiska metoder, gjort dem till föremål för studium. Den samhälleliga delomgivningens intresse har tagit sig uttryck i det stöd Riksbanksfonden och Utrikesdepartementet givit Böök i hans arbete.³⁾

I ovanstående genomgång har argument anförts, som sätter undersökningsobjektet i en värderelation till flera av delomgivningarna. En precisering på alla punkter av vilka argument som kan kopplas till vilka delomgivningar har inte ansetts nödvändig.

1) Schmitt 1966 s 4 f, återgivet i Allison 1971 s 14 f. Den kontext ur vilken citatet är taget är den omfattande och ännu på 1960-talet (Fischer m fl i Tyskland samt Stanfordundersökningarna) pågående debatten om orsaken till första världskrigets utbrott. Bernadotte E Schmitt - en av USA:s mest ansedda historiker - företrädde den sk anti-revisionistiska synen, som i huvudsak ligger i linje med den uppfattning om Tysklands skuld till krigets uppkomst som fastslås i artikel 231 i Versaillesfreden. Sidney B Fay, också han historiker från USA, representerar det mot artikel 231 kritiska, sk revisionistiska synsättet (Rystad-Tägil 1972 s 9 ff).

2) Jfr Häggblöf 1972 b s 52, som beskriver förhandlingen som "... mycket ambitiöst upplagd..."; jfr även ibid s 79 f.

3) Böök 1976 s 3.

2.2 KÄLLOR, BEARBETNINGAR OCH DERAS UTNYTTJANDE

2.2.1 KÄLLOR OCH BEARBETNINGAR¹⁾

Det empiriska material, som utnyttjats i denna studie, är inte enhetligt, något som är en fördel bl a ur källkritisk synvinkel.²⁾ En uppdelning av källorna i fyra huvudgrupper är naturlig:

1. Arkivmaterial som direkt rör den aktuella förhandlingen. Primärt analys-objekt i denna kategori är det material i Utrikesdepartementets arkiv, som återfinnes på dossier HP 64 Er.³⁾ Under denna dossierbeteckning har den rapportering som inkom till UD från den svenska förhandlingsdelegationen i Moskva en speciell serie betecknad "Del". Trots vissa brister i arkivmaterialet till följd av att uppteckningar och promemorior ej alltid fortlöpande och systematiskt lagts på dossier⁴⁾ kan förhandlingarna anses förhållandevis väl dokumenterade.

2. Klas Bööks studie "Handelsavtalet 1940 mellan Sverige och Sovjetunionen. Förhandlingar och genomförande". Denna studie är en bearbetning bl a av det ovan nämnda UD-materialet, men den utgör även i vissa stycken en primärkälla.⁵⁾ Den bearbetning Böök utfört är rent historisk-deskriptiv.

3. En rik flora av dagböcker och memoarer - de flesta publicerade - finnes och har utnyttjats.

4. Den undersökta perioden har tidigare gjorts till föremål för forskning, varvid resultat av relevans för studiet av de här aktuella förhandlingarna framkommit.

1) Mera detaljerade synpunkter på några av källorna återfinnes i parerga 1.

2) Jfr Thukydides (1978 s 35 f): "Detta är alltså vad jag funnit ut om det förflutna även om det är svårt att tro på alla vittnesbörd som traditioner berättar om. Folk är nämligen benägna att okritiskt acceptera alla berättelser om gamla tider till och med när dessa rör deras egna länder.... Däremot bör man vara övertygad om min framställning bygger på de säkraste källor och är så tillförlitlig man kan begära då det gäller gångna tider.... Vad gäller de faktiska händelserna under kriget följde jag principen att inte hämta mina uppgifter från förste bäste eller lita på mina personliga intryck. Vare sig jag själv var närvarande eller andra rapporterade till mig kontrollerade jag allt så omsorgsfullt som möjligt."

3) "HP" står för handelspolitik, "64" för handelsförhandlingar "Er" för Ryssland (sedermånga även för Sovjetunionen). Denna dossierserie återfinnes numera i Riksarkivet.

4) Jfr Böök 1976 s 18.

5) Klas Böök (1909-1980), dåvarande sekr i Riksbanken, sedermera riksbankschef och ambassadör, var som sakkunnig knuten till den svenska förhandlingsdelegationen.

2.2.2 UTNYTTJANDE AV KÄLLOR OCH BEARBETNINGAR

Vid utnyttjandet av materialet har utgångspunkt tagits i de kvarlevor från förhandlingarna, som finns bl a i Riksarkivet och i Utrikesdepartementets arkiv. Dessa har genomgåts dels för att ge underlag för den allmänna beskrivningen av förhandlingarna (avsnitt 2.3), dels för identifikation och analys av enskilda prediktioner.

Materialet rörande förhandlingarna kring 1940 års handelsavtal synes vara jämförelsevis gott. Wahlbäck säger i sin studie "Finlandsfrågan i svensk politik 1937-1940":¹⁾

... utredande och resonerande promemior om olika alternativa linjer i en bestämd fråga, som man ej sällan möter i tyska och engelska aktsamlingar, praktiskt taget helt saknas i svenska UD, åtminstone i Finlandsfrågan.... Vad som sedan förekommit vid muntliga diskussioner mellan utrikesministern²⁾ och hans medarbetare är mycket sällan känt.

När det gäller förhandlingarna kring 1940 års avtal är förhållandet annorlunda. I många fall finnes såväl utredningar som samtalsuppteckningar att tillgå, även om undantag förekommer. Ett gott exempel på den typ av källmaterial Wahlbäck efterlyser är en promemoria av biträdande chefen för UD:s handelsavdelning, Rolf Sohlman, i vilken förhandlingsläget i augusti 1941 analyseras och två alternativa handlingslinjer formuleras.³⁾

Forskaren ställs inför samma problem som mottagaren av ett meddelande: menar avsändaren vad han säger, och säger han vad han menar?⁴⁾ Böcks studie har utnyttjats för att bättre kunna besvara dessa och liknande frågor.⁵⁾ Den har m o möjliggjort reliabilitets- och validitetstest av beskrivningen

-
- 1) Wahlbäck 1964 s 357. Carlgren 1977 s 436, synes företräda en likartad uppfattning: "Beaktansvärt är att i utrikesdepartementets papper från krigsåren ytterst få försök till genomarbetade framtidsprognoser kan anträffas". (Kursiverat här).
 - 2) Wahlbäck synes här främst syfta på Sandler, jfr Wahlbäck 1964 s 357 f. Eftersom denna studie rör bedömningar kan i sammanhanget Wahlbäcks om-döme om Sandler förtjänas att återgivas: "Sandlers felbedömning låg i att han underskattade Stalins förmåga till felbedömningar." (Wahlbäck 1978 b, s 210).
 - 3) UD doss XLIII, PM ang frågan om avveckling av de sovjetiska beställningarna i Sverige, 1941-08-09. Andra exempel på långsiktigt resonerande med såväl prediktiva inslag som historiskt perspektiv finnes hos Eriksson, se bl a Eriksson, vol I, 1941-05-10 (troligen skrivet efter sommaren 1942).
 - 4) Jönsson 1979 s 21.
 - 5) Betr utnyttjandet av Böcks studie se även avsnitt "1.4.2.2 Om innebördsbestämning". Jfr Stenelo 1972 s 21.

av förhandlingarna samt reliabilitetstest¹⁾ av vissa värderingar och slutsatser. Skilda syften har gjort, att reliabilitets- och validitetskontroll mot Bök begränsats till de områden där studierna överlappar varandra. Föreliggande studie har beaktat aspekter av relevans för studiet av prediktioner, vilka inte alltid tagits upp av Bök. Å andra sidan har Bök i detalj redovisat innehållet i förhandlingsbud och överenskommelser, vilket ur denna studies synvinkel är sekundärt.²⁾ I vissa fall har, som nämnts tidigare, Böks studie även värde som primärkälla.

Dagboks- och memoarmaterialet har framfört allt utnyttjats som komplement till materialet i Utrikesdepartementets arkiv.

Resultat från tidigare forskning har främst utnyttjats för en allmän belysning av förhållandena under den studerade perioden.

Jämförelser mellan olika källor har gjorts där så varit möjligt. Eftersom källmaterialet varit omfattande har en detaljerad granskning av var och en av de individuella källorna ej varit möjlig. En dylik granskning har reserverats för fall då avvikelser iakttagits mellan enskilda källor eller i ett större mönster.³⁾

2.2.3 AKTÖRER, KÄLLOR OCH BEARBETNINGAR

Urvalet och utnyttjandet av källor och bearbetningar avspeglar det faktum att studien har givits en tematisk uppläggning och den syn på aktörsbegreppet som redovisats ovan (avsnitt 0.4.1.2).

Temat - att studera användandet av prediktioner i samband med en förhandling - styr urvalet av källor. Detta innebär, att det varken är så att de utvalda källorna är knutna till en på förhand utvald samling aktörer,⁴⁾ eller så att den vidare analysen baseras på en rad på förhand bestämda

1) Jfr Bryders påpekande: "In the case of the analyst dealing with personal documents, the actor's reliability is a validity problem for the construction of invariance hypotheses that fit into a larger theoretical framework,..." (Bryder u å s 18).

2) Av relevans i sammanhanget är Bryders påpekande: "By relying on secondary sources it is usually possible to determine important thresholds in the process of politicization which give significant clues as where to start..." (Bryder u å s 10); motsvarande gäller naturligtvis för var man skall sluta.

3) Jfr Bringéus 1975 s 2. Se även Wahlbäcks diskussion av ett dylikt förfaringsätt (1972 b s 248).

4) Bortsett då från att studien avser Sveriges beteende.

källor. Det skall betonas, att temat enbart styr urvalet; utnyttjandet av källorna är främst teoristyr¹⁾ (jfr avsnitt 0.4.2).

Det faktum att såväl aktörens begrepp som aktören själv utgör analysenheter har konsekvenser för källurvalet. För att analysera aktörens begrepp krävs ett material, som kan knytas till en bestämd aktör (individ eller kollektiv) och som avspeglar dennes subjektiva verklighetsuppfattning. För en analys av aktören är det dessutom önskvärt med källor, som dokumenterar aktörens agerande i övrigt, hans förhållande till omgivningen och andra faktorer av betydelse. Detta kräver en annan typ av källor (aktörens memoarer, andra aktörers memoarer och liknande).²⁾

Och vem är egentligen den
främste? Den, anser jag,
som ser längre än de andra....
Johann Wolfgang von Goethe³⁾

2.3 BESKRIVNING AV FÖRHANDLINGARNA

2.3.1 PERIODISERING OCH UPPLÄGGNING AV BESKRIVNINGEN

Den periodindelning,⁴⁾ som valts för beskrivningen av förhandlingarna kring 1940 års handelsavtal mellan Sverige och Sovjetunionen, har gjorts med förhållandena i förhandlingsrelationen som utgångspunkt. Dessa förhållanden påverkades givetvis av såväl yttre faktorer, t ex krigshandlingarna i Europa, som av interna förhållanden hos de båda aktörerna. Den valda periodiseringen blir med denna utgångspunkt densamma som i flera av de utnyttjade källorna, samtidigt som den överensstämmer med i litteraturen förekommande sätt att betrakta en förhandling.⁵⁾ Grunden för periodiseringen kan således anses såväl empiriskt som teoretiskt motiverad.

1) Att utnyttjandet av källorna främst är teoristyr innebär ej, att en källkritisk ambition är utesluten. Det motsatsförhållande mellan å ena sidan "berättande historia" på källkritisk grund och å andra sidan samhällsvetenskapligt inspirerad, teorianknuten historia, som Norborg beskriver i sin artikel (Norborg 1981), synes - åtminstone när det gäller frågan om källkritikers plats - överdriven och lätt att eliminera.

Wahlbäck (1972 b s 247 f, not 6) framför kravet på grundlig källunderbyggd även i statsvetenskapliga undersökningar, "... som på grundval av bara ett förlopp söker nå fram till generaliseringar."

2) Analysen av aktörer är här främst inriktad på individuella aktörer.

3) "Den unge Werthers lidanden". Anteckning av Werther den 8 januari 1772.

4) Överväganden rörande periodisering återfinnes i parerga 2.

5) Jfr exv Douglas 1962 s 13 f, Jönsson 1975 s 19 ff och Stenelo 1972 s 81 ff.

Den undersökta perioden sträcker sig från den 13 mars 1940, dagen för fredsslutet mellan Finland och Sovjetunionen i Moskva, till och med den 4 november 1941, då avvecklingsöverenskommelsen rörande det svensk-sovjetiska handelsavtalet undertecknades i Kujbysjev. Med ovanstående utgångspunkter kan följande perioder identifieras:

<u>Period</u>	<u>Utsträckning</u>
1 Förberedelser	mars - maj 1940
2 Förhandlingar om handelsavtal	15 maj - 7 september 1940
- första fasen	15 maj - 5 juni 1940
- andra fasen	6 - 30 juni 1940
- tredje fasen	1 juli - 5 augusti 1940
- slutfasen	6 augusti - 7 september 1940
3 Uppföljningsförhandlingar	8 september 1940 - 21 juni 1941
4 Avvecklingsförhandlingar	22 juni - 4 november 1941

Period 1 innefattar såväl officiella som icke-officiella kontakter mellan Sverige och Sovjetunionen. Under perioderna 2 och 4 försiggick förhandlingarna huvudsakligen mellan officiella representanter för de båda staternas regeringar. Uppföljningsförhandlingarna under period 3 ägde dessutom rum dels mellan å ena sidan svenska företag och förvaltningsmyndigheter och å andra sidan deras sovjetiska motsvarigheter, dels mellan sovjetiska utrikeshandelsorgan och amerikanska företag med inblandning av svenska företag. Även under kontraktförhandlingarna på företagsnivå spelade företrädare för respektive regering en viss roll, främst för att stödja och hjälpa den egna sidans företag och förvaltningsmyndigheter. De beskrivningar och analyser som göres i denna studie utgår genomgående från de officiella regeringsförhandlingarna och från det perspektiv som de däri inblandade statliga företrädarna hade (jfr avsnitt 2.2.3).

Syftet med studien är ej att undersöka hela förhandlingsprocessen, utan blott att studera användandet av prediktioner i samband med en förhandling. Härvid utnyttjas det empiriska materialet rörande förhandlingarna kring 1940 års handelsavtal främst för att belysa teoretiskt behandlade mekanismer. Mot denna bakgrund, och med beaktande av att Bööks empiriskt fylliga studie finns allmänt tillgänglig, har det ansetts motiverat att endast kortfattat redogöra för förhandlingarna för att på så sätt giva en uppfattning om de sammanhang ur vilka de empiriska illustrationer, som utnyttjas i föreliggande studie, är hämtade.

Den beskrivning av förhandlingarnas karakteristika och förlopp, som göres i det följande, förutsätter att de mera betydelsefulla aspekterna av det allmänpolitiska läget är kända. Vad som redovisas är främst förhandlingarnas gång i stort, sett från svensk utgångspunkt. Utgångspunkten för den översiktliga beskrivningen har varit det samtida materialet, främst då det som finns samlat i Utrikesdepartementets arkiv. Genom denna typ av materialstyrd redovisning¹⁾ kan man förhoppningsvis få en ungefärlig uppfattning om den bakgrund mot vilken de svenska förhandlarna agerade och om vissa av de komponenter, som utgjorde baser för prediktioner.²⁾

2.3.2 BAKGRUND³⁾

År 1920 slöts det första handelsavtalet mellan Sverige och det nya Ryssland.⁴⁾ Avtalet var privat, och det ingicks mellan Exportföreningen och den centrala ryska utrikeshandelsorganisationen. Genom att den svenska regeringen stödde förhandlingarna och avtalet kan ett de facto-erkännande av den nya ryska regimen därigenom dock sägas ha gjorts. Från rysk sida eftersträvades emellertid dels ett de jure-erkännande, dels någon form av kreditarrangemang. Nya förhandlingar under 1921 resulterade i ett avtalsförslag utan vare sig de jure-erkännande eller krediter, vilket emellertid vid 1922 års riksdag avvisades redan vid utskottsbehandlingen.⁵⁾ År 1924 föreslog den året innan tillträdde högerregeringen (Trygger) riksdagen att godkänna ett nytt handels-

-
- 1) Detta gäller för avsnitten 2.3.2 och 2.3.3; diskussionen i avsnitt 2.2.3 om styrning avser hela studien.
 - 2) Den valda redovisningsprincipen kan därmed också sägas vara ett uttryck för ett aspektseende inom ramen för "rutinvetenskapen, med sina belägg och kvitton", jfr Asplund 1970 s 128.
 - 3) Framställningen är, där inget annat säges, baserad på Böök 1976 ss 7-11.
 - 4) Även efter revolutionen 1917 användes statsnamnet Ryssland. Sålunda är de fördragsslutande parterna i det utkast till handelsavtal, som behandlas av 1922 års riksdag, Konungariket Sverige och Ryska Socialistiska Federativa Sovjetrepubliken (RSFSR). Enligt ett fördrag 1922 om bildandet av Sovjetunionen är det officiella namnet Sojus Sovetskich Sotsialisticheskich Respublik, SSSR, (Svensk Uppslagsbok 1948-55, uppslagsord Ryssland; Borys 1965 s 284). Trots detta var beteckningen Ryssland den i Sverige länge gängse. Så hänvisar exv Svensk Uppslagsbok, band 26, tryckt 1953, vid uppslagsordet Sovjetunionen sina läsare till uppslagsordet Ryssland. En bidragande orsak till detta förhållande är möjligen att svenskan (i motsats till bl a engelskan) inte funnet en bättre beteckning än sovjetmedborgare på invånarna i Sovjetunionen. (I sammanhanget kan noteras, att en tillfredsställande benämning på invånarna i USA också saknas.)
 - 5) Jfr Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1922. Första särskilda utskottets utlåtande och memorial nr 1, ss 1-27. Oppositionen mot avtalsförslaget kom främst från borgerligt håll. Häggblöf 1958 s 154.

avtal mellan Sverige och Sovjetunionen och att samtidigt erkänna den nya sovjetiska regimen. Så skedde också.¹⁾ Sverige beviljade - i motsats till flera andra europeiska stater - emellertid inte Sovjetunionen några krediter under det ur exportsynpunkt relativt goda 1920-talet.

I samband med att Sverige nåddes av depressionen ökade intresset för export till Sovjetunionen. De nyinrättade statliga exportgarantierna kom i stor utsträckning att användas vid exporten just till den sovjetiska marknaden. Önskemålen från såväl myndigheter som näringsliv ledde till att förhandlingskontakter togs med Sovjetunionen om ett nytt handels- och kreditavtal. Den avtalstext förhandlingarna resulterade i riksdagsbehandlades våren 1934. När det i samband med utskottsbehandlingen blev klart, att ej heller detta avtal skulle komma att godtagas av riksdagen, lät den sovjetiska regeringen meddela, att Sovjetunionen ej skulle komma att ratificera det.²⁾ I näringslivskretsar bestod dock intresset för ökade kommersiella kontakter med Sovjetunionen. Sålunda besökte t ex en delegation från Kooperativa förbundet (KF) Moskva under senhösten 1939 i syfte att göra större upphandlingar av sovjetiska varor. Resultatet blev i det fallet dock huvudsakligen negativt.³⁾

Utbrottet av kriget mellan Finland och Sovjetunionen den 30 november 1939 innebar ett nytt läge. Vid ett möte med Exportföreningens rysslandsutskott⁴⁾ den 16 januari 1940 synes det från Utrikesdepartementets sida ha framhållits,⁵⁾ att någon officiell handelsblockad mot Sovjetunionen ej borde vidtagas, men att order på varor av militär betydelse inte heller borde tecknas. Denna uppfattning delades av mötet, som även menade, att leverans- och betalningsvillkor borde skärpas.

1) Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1924. Riksdagens skrivelse nr 133.

2) Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1934. Kungl Majt:s proposition nr 269. Sammansatt stats-, bevillnings- och bankoutskottets utlåtande nr 1 samt Riksdagens skrivelse nr 359. Se även Lönnroth 1959 s 122 ff och Eek 1954 s 380.

3) UD doss XIV. Referat från sammanträde med Exportföreningens rysslandsutskott 1940-01-16, s 2.

4) Ett "kvasiheimligt" utskott inom exportföreningens styrelse. Se dir Nylanders inlägg (s 26) vid Exportföreningens sammanträde med rysslands-exportörerna å Jernkontoret måndagen den 30 juni 1941 kl 2. e m . Diskussionsprotokoll å UD doss XL.

5) UD doss XIV. Förtrylig PM beträffande byråchefen Kumlins yttrande vid Exportföreningens rysslandsutskotts sammanträde 1940-01-16.

2.3.3 FÖRBEREDELSE: MARS TILL MAJ 1940

Den finsk-sovjetiska fredsöverenskommelsen, undertecknad i Moskva den 13 mars 1940, utgjorde en, enligt svenskt synsätt, nödvändig förutsättning för utökade kommersiella kontakter med Sovjetunionen. Visserligen uttalades farhågor från några av näringslivets företrädare, att en återupptagen export till Sovjetunionen skulle kunna medföra västmakternas missshag,¹⁾ men regeringen ansåg, att några dylika hinder av avgörande karaktär ej förelåg.²⁾ Vid samtal med den finländska statsministern framkom också, att man inte heller från finländsk sida hade några invändningar att resa - snarare betraktades det som positivt om den svensk-sovjetiska handeln komme igång.³⁾

Tysklands invasion av Danmark och Norge den 9 april 1940 och den därpå följande ockupationen innebar i praktiken, att Sverige avspärrades mot väster och att landet för avsevärd framtid kunde förväntas komma i ökad ekonomisk och politisk beroendeställning av Tyskland.⁴⁾ Mot denna bakgrund började

-
- 1) UD doss XIV, PM ang export till Sovjetunionen 1940-04-03 (inför sammanträde med Exportföreningens Rysslandsutskott), upprättad av Häggglöf.
 - 2) UD doss XIV, PM av Häggglöf 1940-04-05.
 - 3) UD doss XIV, Häggglöf-Sahlin 1940-04-06 samt Wijkman-Häggglöf 1940-04-19(20).
 - 4) Jfr UD doss XVI 50-års protokoll 1940-05-10 och Böök 1976 s 19. Det kan i detta sammanhang noteras, att Molotov för den tyske ambassadören i Moskva den 13 april 1940 förklarade, att det låg i Sovjetunionens intresse, att Sveriges neutralitet bevarades (Documents on German Foreign Policy 1918-1945, 1956, Wahlbäck-Boberg 1967 s 87). Detta meddelande fick man kännedom om i Sverige genom att ryska ministern berättade det i UD den 17 april. (Carlgren 1973 s 158, UD HP 39 A doss XXI chiffer 123 U 1940-04-17, till Moskva, samt Eriksson, vol 1, anteckning gjord någon gång under perioden 1940-04-20 - 05-14). Per Albin Hansson nämner förhållandet i sin dagbok den 18 april. I ett Tass-meddelande säges det den 4 maj 1940, att "both states (the Soviet Union and Germany) consider themselves interested in the maintenance of Sweden's neutrality." (Soviet Documents on Foreign Policy 1953 449 f). Jfr UD doss XVII chiffer 235 Washington 1940-05-29 enl vilket sovjetiske ambassadören i Washington "underströk den ryska medverkan till den förklaring, som från tysk sida avgivits rörande önskvärdheten att bevara Sveriges neutralitet."
- Det sovjetiska utspelet kan ses som en inledning på en period med förbättrade svensk-sovjetiska relationer (Wahlbäck 1972 a s 123). Ohlin menar t o m att: "Det är inte ens uteslutet att Sovjetunionens diplomatiska motstånd mot ett tyskt angrepp på Sverige i vissa lägen kan ha varit avgörande. Jag tänker då på de två åren före sommaren 1941,..." (1975 s 14).

man inom Utrikesdepartementets handelspolitiska avdelning¹⁾ undersöka möjligheterna av att genom handel med Sovjetunionen importera för Sverige viktiga varor, främst mineraloljor.²⁾

Av särskild betydelse för förhandlingarnas inledning och förande i de tidigare faserna var förslaget till överenskommelse mellan det sovjetiska utrikeshandelskommisariatet (Vnesjtorg) och Kooperativa förbundet, det s k aprilförslaget.

Så snart kännedom om fredsöverenskommelsen i Moskva mellan Finland och Sovjetunionen nått Sverige meddelade Albin Johansson, VD i KF, att han tillsammans med Gunnar W Andersson och Anders Nilsson avsåg resa till Sovjetunionen för att undersöka möjligheterna att därifrån importera förnödenheter. Andersson, som rest i förväg rapporterade den 17 april via UD till Johansson, att Vnesjtorg genom utrikeshandelskommissarie Mikojan förklarat sig berett sluta ett avtal för en tid av tre till fem år för varor (specificerade i telegrammet) till ett värde av 150 miljoner kronor från vardera sidan.³⁾ Efter mottagandet av detta besked begav sig Johansson till Moskva där han befann sig den 20 april. Det svenska sändebudet Vilhelm Assarsson hade den dagen företrädde för utrikeskommissarie Molotov, vilken bl a passade på att uttrycka ett önskemål om utvidgade handelsförbindelser med Sverige och sin förhoppning, att de samtal, som fördes mellan svenska affärsmän och Mikojan, skulle leda till ett ömsesidigt tillfredsställande resultat.⁴⁾

1) Det förtjänar att påpekas, att UD:s handelspolitiska avdelning under hela kriget agerade ganska självständigt i förhållande till de organ som sysslade med den "rena politiken" gentemot utlandet och att både perspektiv och metoder skilde sig så att ibland direkt motsatsförhållande uppkom (Hägglöf 1958 ss 11, 105, 108 f och 114). Nästan samtliga de tjänstemän, som underhandlade för Sverige i frågor rörande krigshandelspolitiken, hade tidigare förhandlingserfarenhet, främst från 1930-talets handelsförhandlingar (Hägglöf 1958 s 17). Jfr även Carlgren 1982, avsnittet "The Ministry for Foreign Affairs through the World Wars". Om handelsförhandlarnas roll se Eriksson, Vol 2 (tal till Gunnar Hägglöf?).

2) Hägglöf 1958 s 127 samt s 155 f.

3) Böök 1976 s 10. UD doss XIV, kopia av chiffer Moskva-UD 1940-04-17 H 113 a XII/9 (KF) doss I chiffer 76 B 1940-04-17 (18). (Delgivet 04-18 enbart med statsrådet Eriksson och Albin Johansson)

4) Assarsson 1963 s 23. UD HP 1 Er doss LXVII 197 B 1940-04-20 (24).

I telegram till UD den 24 april nämnde Assarsson bl a att han av Mikojan fått höra, att denne överlämnat vissa förslag rörande handelsutbytet mellan Sverige och Sovjetunionen till Johansson och Andersson.¹⁾ När dessa, jämte Nilsson, följande dag anlände till Stockholm medförde de aprilförslaget.²⁾ Förslaget, vars innehåll från svensk synpunkt var mycket förmånligt, redovisas till sina huvudpunkter i tabell i avsnitt 2.3.4.

Aprilförslaget, som senare visade sig mycket dåligt förankrat på sovjetiskt håll, kom att inledningsvis utgöra grunden vid formulerandet av utgångspunkterna för den svenska förhandlingsuppläggnigen. Orsaken till att man fäste så stor vikt vid detta förslag synes ej helt kunna klarläggas. Uppfattningarna om hur förslaget kommit till stånd varierar också något.

Boheman inför i sina memoarer:³⁾

De högt spända förväntningarna grusades omedelbart. Antingen hade väl ryssarna medvetet fört de svenska affärsmännen bakom ljuset för att få regeringsförhandlingar i gång eller också hade dessa tagit som utfästelser kvantiteter som endast avsåg ganska fjärran liggande mål.

Böoks mera detaljerade förklaring skiljer sig från Bohemans främst i det avseendet, att han inte tillskriver den sovjetiska parten något uppsåt att föra svenskarna bakom ljuset:⁴⁾

För min del kom jag efterhand till den uppfattningen, att de tre herrarna under sin Moskvavistelse i mitten av april 1940 haft kontakter huvudsakligen med olika, icke helt ansvariga tjänstemän framför allt inom utrikeshandelskommisariatet och handelsorganisationerna.⁵⁾ De hade härvid sannolikt utvecklat sina egna idéer om hur ett avtal skulle kunna tänkas utformat, varvid deras speciella, affärsmässiga intressen ingalunda hade kommit i skymundan. Då de icke mötte klart eller bestämt motstånd mot sina förslag från den sovjetiska sidan, utan endast erhöillo välvilliga, men allmänna och oförbindliga kommentarer, hade de helt sangviniskt utgått från att förslagen i huvudsak accepterades. De hade fått tillfälle till ett eller annat kort sammanträffande med Mikojan, som helt allmänt torde ha uttalat sitt intresse för ökad handel med Sverige och givit uttryck för sin uppskattning av de tre herrarnas ansträngningar, men utan att lämna bindande besked

1) UD doss XIV, chiffer 78 B, 1940-04-24.

2) UD doss XV, kopia av förslaget; för en diskussion rörande frågan om när Johansson, Andersson (och Nilsson) anlände till Stockholm se nedan s 89 not 2.

3) Boheman 1964 s 142.

4) Bök 1976 s 17n.

5) Detta förmodande stödes av Misjustins historieber beskrivning. UD doss XIX 20 Del 1940-08-09 (10) bil 1 s 2.

i något konkret avseende.¹⁾ På basis av dessa diskussioner hade de i stort sett själva utarbetat aprilförslaget.... Madame Kollontay, som av olika skäl var angelägen om att förhandlingar skulle komma till stånd och ett avtal nås, synes också ha - som hon själv senare erkände - på ett något oförsiktigt sätt uppmuntrat de tre herrarna och stärkt dem i deras övertygelse att de hade sovjetmyndigheterna bakom sig i betydligt större utsträckning än vad som i själva verket var fallet. - Det just anförda representerar en personlig tolkning. Att de tre herrarna i och för sig voro i god tro kan icke betvivlas.²⁾

Mot bakgrund av förslagets tillkomst, innehåll och utformning synes det märkligt att man från svensk sida fäste så stor vikt vid det.³⁾ Också om orsakerna till detta varierar uppfattningarna:⁴⁾

Att aprilförslaget dock togs på allvar och lades till grund för de förberedande, interna överläggningar, som ägde rum i Stockholm den närmast följande tiden, synes ha berott på dels att de av Assarsson inberättade samtalen med Molotov den 20 och med Mikojan den 23 april 1940 kunde tolkas som att en viss officiell sanktion från sovjetisk sida givits åt Albin Johanssons och Gunnar W Anderssons tydligen självpåtagna mission, dels att vissa meddelanden i ärendet gingo genom den sovjetiska beskickningen i Stockholm utan någon påtaglig negativ reaktion från dennas sida, dels att den säkerhet, tillförsikt och optimism, som kännetecknade de två nämnda herrarnas uppträdande, i viss mån smittade av sig på en stor del av deltagarna i överläggningarna i Stockholm.

Hägglöf har senare framhållit⁵⁾

- dels att alla förslag, även de mest fantasifulla, måste prövas i den situation som uppstått efter den 9 april 1940 (jfr Petsamo-trafiken);

- dels att vissa mera framträdande socialdemokratiska regeringsledamöter önskade gå mycket långt för att främja Sveriges förbindelser med Sovjetunionen och att de därför visade uppskattning för aprilförslaget.

Den 23 april anmodade UD beskickningen i Moskva att till sovjetiska myndigheter framföra förslag om ett omedelbart upptagande av förhandlingar mellan Sverige och Sovjetunionen om ett avtal rörande handelsutbyte.⁶⁾ Den 25 april

1) I samtal 1940-06-11 med Assarsson tillstod M:me Kollontay, att handelskommissarien (Mikojan) inte ens läst aprilförslaget. UD doss XX hbr Assarsson-Hägglöf 1940-06-12 (17) bil s 1. Jfr dock H 113 a XIII/9 (KF) doss I chiffer 76 B 1940-04-17 (18), vari antydes att Mikojan var väl insatt i vad förslaget rörde sig om.

2) Jfr UD doss XVIII 18 Del 1940-06-07 (08) bil s 1.

3) Böök 1976 s 15.

4) Ibid s 16.

5) Hägglöf 1975, Hägglöf 1958 s 127 och Böök 1976 s 15.

6) UD doss XIV, chiffer 133U 1940-04-23.

kunde Assarsson inrapportera till UD, att man från sovjetiskt håll var vil-
lig mottaga en svensk handelsdelegation.¹⁾ Huruvida den svenska regeringen
ägde kännedom om hela innehållet i aprilförslaget när instruktionen om fram-
ställningen om förhandlingar avsändes från Stockholm är omtvistat. Att så
skulle ha varit fallet kan inte helt uteslutas.²⁾

1) UD doss XIV, chiffer 80B 1940-04-25 (26).

2) Böök hävdar (1976 s 14 not 10): "Enligt den skildring, som lämnas i
Hägglöf, Krigshandelspolitik, sid 156/7, skulle det av Albin Johansson
medförda förslaget till överenskommelse, ..., ha varit känt för rege-
ringen innan framställningen om förhandlingar avgick till Moskva den
23 april. Detta framgår icke av föreliggande aktmaterial, men det är
givetvis möjligt att någon kommunikation förekommit mellan Albin
Johansson och Stockholm innan dennes hemresa, som så vitt kan faststäl-
las ägde rum den 25 april. Däremot hade utrikesledningen utan tvivel
redan före den 25 april kännedom om Assarssons ovan nämnda samtal med
Molotov. Mest sannolikt synes vara, att Stockholms beslut att föreslå
förhandlingar baserades på Gunnar W Anderssons telegram 17.4.40, Molotovs
uttalanden till Assarsson 20.4.40 samt möjligen några underhandsmedde-
landen från Albin Johansson i Moskva."

Hägglöf hävdar inte bara att aprilförslaget var känt före framställ-
ningen till Moskva den 23 april, utan antyder även att det överlämnats
i Stockholm (Hägglöf 1958 s 156): "Efter sin återkomst till Stockholm
lämnade direktör Albin Johansson omedelbart en rapport till regeringen."
För en bedömning av Hägglöf 1958 som källa bör några rader ur förordet
(s 7) beaktas: "Jag har icke utnyttjat upplysningar och källor som fram-
kommit senare och givetvis också sökt hålla tillbaka alla a posteriori-
bedömanden.

Framställningen är genomgående byggd på dokument i utrikesdepartementets
arkiv, och källhänvisningarna hänföra sig till numren å vederbörande
dossierer i detta arkiv. I de undantagsfall, då mina egna dagboksanteck-
ningar, andra personliga uppteckningar och brev kommit till användning,
har detta särskilt angivits i källhänvisningarna."

Vid en jämförelse mellan dessa båda källor bör följande beaktas. Böök
hävdar (1976 s 14 not 10), att det ej av aktmaterialet framgår, huruvida
regeringen känt till det av Albin Johansson sedermera hemförda förslaget
när framställningen om förhandlingar den 23 april avsändes till Moskva.
Detta påstående synes emellertid inte helt riktigt. Av UD H 113 a XIII/9
(KF) doss I, chiffer 76 B 1940-04-17 (18) framgår att det av Böök nämnda
telegrammet 1940-04-17 den 18/4 delgavs med statsrådet Eriksson. Detta
förhållande stärker dock snarast Bööks tolkning gentemot Hägglöfs.

Starkt stöd för Bööks förmodan, att Johansson hemreste den 25 april ut-
gör UD doss XIV chiffer 78 B 1940-04-24, där det säges "... herrar
Johansson Andersson vilka åter Stockholm i morgon".

Hägglöf anger i sammanhanget inte, att han grundat sin framställning i
det här diskuterade stycket på några personliga dokument. En granskning
av hans framställning indikerar, tvärtom, att han baserar sin framställ-
ning på dokument ur UD doss XIV. Endast i två fall hänvisar han direkt
till vilka dokument han utnyttjar. I det ena av dessa fallen åberopar
han (i not 4): "Telefonmeddelande från utrikesrådet Söderblom till be-
skickningen i Moskva 23.4.40 på kvällen (HP 64 Er)." Detta är vilsele-
dande. Det åberopade dokumentet (UD doss XIV chiffer 133 U 1940-04-23)

(forts nästa sida)

Förhandlingsförberedelserna, som leddes av Hägglöf, skedde i samarbete mellan UD, försörjningskommissionerna och Exportföreningen. Dessutom deltog en rad särskilt kallade personer. Vid formulerandet av instruktionerna till förhandlingsdelegationen togs aprilförslaget till utgångspunkt.¹⁾ Önskemålen om importvaror gällde, som nämnts, främst mineraloljor. Enär Sovjetunionens önskemål om varor i stort var okända blev exportsidan kortfattat behandlad. Man befarade dock, att sovjetiska önskemål om produkter från verkstadsindustrien ej skulle kunna villfaras. Vad gällde frågan om krediter gjorde man prediktionen, att det var Sverige och inte Sovjetunionen, som inledningsvis skulle behöva dylika. Resultatet av förberedelsearbetet sammanfattades i en promemoria av Hägglöf²⁾ och föredrogs den 10 maj inför folkhushållningsministern Herman Eriksson. Samma dag fattade Kungl Maj:t beslut om att förhandlingar skulle inledas. Beslutet motiverades "med hänsyn till olika med världsläget sammanhängande omständigheter",³⁾ vilket torde innebära bl a ett stort mått av hänsynstagande till relationerna med Tyskland och till Finlands läge.⁴⁾

är ett chifffertelegram, vars innehåll inte telefonerats kl 21.55 av Söderblom till Ryding och som expedierats kl 22.20. Av detta telegram framgår ej, att regeringen ägt kännedom om aprilförslaget eller dess innehåll. Citatet ur det andra åberopade (Hägglöf) 1958 s 157 not 5) dokumentet (UD doss XVI "angående utseende av delegation för handelsförhandlingar med Sovjetunionen samt fastställande av instruktion för ombuden mm. 1940-05-10, utan nummer, men betecknat "50-årsprotokoll" blad 1, s 2) är korrekt, men säger inget om tidsförhållandena. Beaktande ovanstående - och särskilt då inadvertenserna i Hägglöfs källbehandling - synes Bööks tolkning av händelseförloppet måsta givas företräde.

1) UD doss XVI "50-årsprotokoll" blad 1 s 2, 1940-05-10.

2) UD doss XV, promemoria 1940-05-09 av Hägglöf.

3) UD doss XVI, 50-årsprotokoll 1940-05-10.

4) Böök s 19. Finland hade omedelbart efter Moskvafreden inget samarbete med Tyskland, som ju fortfarande var i förbund med Sovjetunionen. En möjlig säkerhetspolitisk lösning såg man på finländskt håll i ett försvarsförbund med Sverige. Ett sådant arrangemang diskuterades också (se exv pressmeddelande från UD 1940-03-14, återgivet i Svensk utrikespolitik under andra världskriget, s 164). Statsministern (som i denna fråga hade arbetarrörelsen bakom sig) var inte ointresserad, och frågan behandlades våren och hösten 1940 flera gånger bl a i utrikesnämnden (Håstad s 42 f, Wahlbäck 1964 s 325 ff, Andersson s 267, Nilsson s 54 f). Planerna föll av flera orsaker, främst synes den negativa inställningen från såväl Sovjetunionen som Tyskland ha varit avgörande. Under senare hälften av augusti inleddes istället ett närmande mellan Finland och Tyskland (jfr bl a Wahlbäck-Boberg s 131 f och 135 f och Finlands blå-vita bok II s 87 Nr 28 och 114 f Nr 50, återgivet i Wahlbäck-Boberg s 132). För en utförlig redogörelse angående planerna för ett nordiskt försvarsförbund se Carlgren 1973 främst kapitel 6. Det kan i detta sammanhang vara befogat att påpeka, att utrikesnämnden visserligen, enligt vad antalet sammanträden indikerar, upplevde en högkonjunktur åren 1939-41, men att detta inte innebar en motsvarande insyn i eller inflytande på de utrikespolitiska frågorna av större vikt. När det gäller handelspolitiken hade inte heller Riksdagen under kriget någon praktisk möjlighet att påverka dess utformning (Olsson 1957 s 94, 104, 109 f och 114).

Statsrådet Herman Eriksson utsågs till ordförande och legationschefen i Moskva, Vilhelm Assarsson, till vice ordförande. I övrigt bestod delegationen av näringslivsrepresentanter och en tjänsteman från utrikesdepartementet (Rolf Sohlman).¹⁾ Hägglöf menar, att beslutet om vem som skulle vara delegationschef utgjorde "ett slående bevis för regeringens speciella intresse" för att inleda officiella förhandlingar med Sovjetunionen.²⁾

2.3.4 FÖRSTA FASEN: 15 MAJ - 5 JUNI 1940

Den första förhandlingsfasen inleddes genom att de båda delegationscheferna, folkhushållningsminister Herman Eriksson och utrikeshandelskommissarie Anastas Mikojan, den 15 maj sammanträffade i Moskva för inledande diskussioner.³⁾ Eriksson överlämnade härvid det svenska avtalsförslaget.⁴⁾

Följande dag redovisade Mikojan sina synpunkter.⁵⁾ Hans främsta invändning var, att en handelsöverenskommelse måste slutas mellan de båda regeringarna⁶⁾ och inte, som tanken var i aprilförslaget, mellan den sovjetiska regeringen och ett svenskt, privat bolag. Utgående från de svenska importönskemålen redovisade Mikojan de sovjetiska exportmöjligheterna, vilket genomgående innebar prutningar.⁷⁾ De sovjetiska önskemålen om import från Sverige avsåg främst järnvägsmateriel. Den största enskilda posten härvid utgjordes av 200.000 hjulpar för järnvägsvagnar.⁸⁾

Vid möte den 17 maj redovisade Vilhelm Assarsson de svenska reaktionerna på Mikojans förslag.⁹⁾ Han framhöll bl a att 200.000 hjulpar var en orealistiskt hög siffra - normalt tillverkades i Sverige 5.000 par, varav mer än hälften avsåg det inhemska behovet. Mikojan lovade undersöka möjligheterna att till Sovjetunionen importera traditionella, svenska exportvaror. Den enda överenskommelse som nåddes vid mötet var att direkta förhandlingar

1) UD doss XVI. Delegation för handelsförhandlingar med Sovjetunionen 1940-05-10.

2) Hägglöf 1975; jfr Hägglöf 1958 s 157, Bagges anteckning 1940-05-10 (i Wahlbäck 1972 a) och Hägglöf 1972 a s 208 f.

3) Assarsson nämner i sina memoarer (1963 s 25), att Eriksson under sina två besök i Moskva sommaren 1940 "hann göra sig mycket omtyckt av både Molotov och Mikojan".

4) Böök 1976 s 22.

5) UD doss XVI Folkkommissarie Mikojans anförande den 16 maj 1940, hbr Sohlman-Kumlin 1940-05-16(22) och hbr Fallenius-Kumlin 1940-05-17(18).

6) Se även Assarsson 1963 s 25.

7) UD doss XVI, 1 Del 1940-05-22(23), bil 1.

8) UD doss XVI, 1 Del 1940-05-22(23), bil 7.

9) UD doss XVI, PM ang sammanträde hos utrikeshandelskommissarien Mikojan den 17 maj 1940.

skulle inledas mellan svenska intressenter och de sovjetiska utrikeshandelsorganisationerna rörande villkor och priser för leveranser under ett eventuellt handels- och kreditavtal.¹⁾

Eriksson och Assarsson träffade natten mellan den 15 och 16 maj 1940 Molotov.²⁾ Man konstaterade därvid, att båda parter hade intresse av utökade handelsförbindelser både nu och i framtiden. Eriksson betonade den svenska regeringens starka vilja att stå utanför kriget och påpekade, att man med tillfredsställelse noterat Sovjetunionens intresse i denna riktning.³⁾

Under de därpå följande fjorton dagarna sökte svenskarna genom de sovjetiska utrikeshandelsorganisationerna få preciserat de sovjetiska leveransmöjligheterna och inköpsönskemålen. När beskeden väl kom var de vanligen föga positiva.

Vid ett möte kl 12 natten mellan den 21 och 22 maj 1940,⁴⁾ lett av Assarsson och Mikojan, framhöll man från svenskt håll, att uppfyllandet av de sovjetiska önskemålen rörande leveranser av framförallt hjulpar förutsatte en omfattande utbyggnad av den svenska produktionskapaciteten och att kapitalfrågan härvid kunde förmodas utgöra trång sektion. När Mikojan efterlyste ett konkret svenskt motförslag rörande järnvägsmateriel meddelade Assarsson, att de svenska experterna skulle återvända hem för att utreda saken. Mikojan ställde i utsikt, att ett ur sovjetisk synvinkel tillfredsställande motbud rörande järnvägsmateriel skulle bereda vägen för fortsatta diskussioner om petroleumprodukter. Mikojan uttryckte också intresse för den s k utbytesoljetransaktionen, vilken innebar, att Sovjetunionen skulle leverera olja till Sverige mot att Sverige levererade amerikansk bensin till Vladivostok.⁵⁾

Dagen efter samtalen med Mikojan återvände några av de svenska förhandlarna till Stockholm för diskussioner angående förhandlingsläget.⁶⁾ Genom den

1) Ibid.

2) Eriksson, vol I. På utskriften står antecknat 15.5.40 och 16.5.1940: i texten nämnes emellertid "natten till fredagen", som bör ha varit 1940-05-17.

3) Jfr s 85 not 4.

4) UD doss XVI 3 Del 1940-05-22. I sin elliptiska framställning av förhandlingarna antyder Häggblöf (1958 s 159 f) en paus i förhandlingarna mellan den 17 maj och den 2 juni. Detta är ej riktigt.

5) Enligt såväl Boheman (1964 s 143) som Bööck (1976 s 25) synes dåvarande AGA-chefen Rolf von Heidenstam ha varit den drivande kraften bakom denna idé. Häggblöf (1958 s 162) antyder felaktigt, att denna tanke skulle ha presenterats för sovjetmyndigheterna efter den 5 juni.

6) UD doss XVI uppteckning av tel samtal 1940-05-23.

sovjetiska uppläggningsen av förhandlingarna hade frågan om svenska leveranser av järnvägsmateriel kommit i centrum. Efter kontakter mellan företrädare för industrien och företrädare för regeringen (Eriksson) framlades ett förslag om att ett antal svenska företag skulle bilda ett bolag, AB Svenska Hjul, vilket skulle åta sig att, om en rad särskilda villkor uppfylldes, inom två år börja leverera 50.000 hjulpar och 10.000 lösa vagnaxlar årligen till Sovjetunionen i fem år.¹⁾

Den 31 maj 1940 fastställdes nya instruktioner för förhandlingsdelegationen,²⁾ och den 2 juni återupptogs förhandlingarna. Assarsson framlade härvid inför Mikojan ett nytt svenskt förslag till handelsavtal (utformat som tilläggsprotokoll till handelsavtalet av år 1924) och betalningsöverenskommelse samt en rad ytterligare bestämmelser. Till formen var det fråga om ett avtal mellan de två staternas regeringar, men konstruktionen med ett särskilt kontrollerande bolag på svensk sida fanns kvar som en relik från aprilförslaget. Huvudpunkterna i förslaget kommenterades av Assarsson, som bl a redovisade AB Svenska Hjuls beräknade, maximala produktionskapacitet. Mikojans omedelbara reaktion var, att svenskarna hade för lite att erbjuda, men han förklarade, att man från sovjetisk sida skulle studera förslaget närmare.³⁾

Vid nästa möte mellan de två delegationerna, den 5 juni 1940,⁴⁾ önskade Mikojan, att man skulle diskutera ett sovjetiskt motförslag, som den svenska delegationen fått tillgång till endast en timme före mötets början. Svenskarna förbehöll sig emellertid rätten att få underkasta de sovjetiska texterna en ingående prövning. Efter förslag från sovjetisk sida beslöt man sig då för att diskussionerna om textens utformande skulle hänskjutas till en särskild kommitté. Vad gällde avtalets materiella innehåll var Mikojans ståndpunkt den, att den prutning som svenskarna gjort till 1/4 av det begärda antalet hjulpar skulle föranleda en proportionsvis lika stor prutning av den mängd mineralolja som Sverige önskade importera från Sovjetunionen. Även för vissa andra varor skulle motsvarande proportionella reduktion vara tillämplig. Mikojan påpekade också, att "Sovjetunionen nu vore beredd med-

1) UD doss XVII, kopia av förslaget, 1940-05-30.

Mikojan strävade uppenbarligen, trots världslaget, efter långfristiga överenskommelser (jfr Häggblöf 1958 s 163).

2) UD doss XVII, skrivelse till v ordf i förhandlingsdelegationen i Moskva 1940-05-31. Instruktionen utfärdad efter statsrådsberedning 1940-05-30. (Hansson 1940-05-30).

3) UD doss XVIII, 13 Del 1940-06-03(05) (ej doss XVII, som Bök angiver).

4) UD doss XVIII, 16 Del 1940-06-05(07) (ej doss XVII, som Bök angiver).

giva export till Sverige av sådana varor, som icke härifrån utfördes till andra stater, ...". Han var dessutom villig medgiva transitering till tredje länder.¹⁾

En granskning av det sovjetiska förslaget, som företogs efter mötet, visade på väsentliga skillnader mellan parternas positioner, och man ansåg inom delegationen, att det i viktiga avseenden var oantagbart. Följande uppställning illustrerar den dittillsvarande utvecklingen.²⁾

Sovjetisk export av viktigare varor till Sverige under ett första avtalsår
(tusen ton)

	Enligt april- förslagets lista	Enligt lista revi- derad efter för- sörjningsmyndighe- ternas yttrande, framlagd för Sovjet 1940-05-15	Enligt Mikojans besked 1940-06-05
Öljeprodukter	925	1 028	72-77
därav:			
Bensin	800	400	20-30
Fotogen	100	100	25
Rå-, motor- och pannbrännolja	-	500	15
Smörjolja	25	25	6
Spannmål	200	20	120
Oljekakor	100	100	50
Sojaböner	100	75	-
Bomull, inkl avfall	27	3	3
Kol, koks	400	-	-
Krommalm	-	5	10
Manganmalm	-	10	10
Apatit	100	50	50

Vid ett möte - också det den 5 juni - som Gunnar W Andersson och Anders Nilsson hade med bl a chefen för utrikeshandelskommisariatets traktatavdelning, professor Misjustin, sökte man från svensk sida påvisa att andra stater (Bulgarien och Tyskland) blivit mera förmånligt behandlade än Sve-

1) Ibid.

2) Sammanställning gjord av Böök (1976 s 30, utdrag).

rige.¹⁾ Vid detta möte väcktes även - av Andersson²⁾ - idén, att Sverige skulle förmedla köp av hjulpar från tredje land.

Böök påpekar särskilt,³⁾ att stämningen inom den svenska förhandlingsdelegationen, som dittills varit jämförelsevis god, försämrades under inflytande av de små framstegen i förhandlingarna, av den dåliga rapporteringen om utvecklingen i Sverige⁴⁾ och av de tyska framgångarna i väster. I början av juni 1940 kunde läget inom förhandlingsdelegationen karakteriseras som "mycket tryckt".

Mötena den 5 juni markerade slutet på den första förhandlingsfasen i de svensk-sovjetiska handelsförhandlingarna. Förhandlingsförloppet hade karakteriserats av en successiv positionsbestämning från de båda parternas sida och ett slutligt konstaterande, att respektive ståndpunkter i rådande situation var oförenliga.

2.3.5 ANDRA FASEN: 6 - 30 JUNI 1940

Trots avsaknaden av resultat vid mötet den 5 juni 1940 synes man från båda sidor ha varit övertygad om, att det fanns mer att vinna på att fortsätta förhandlingarna än på att avbryta dem.

Från sovjetisk sida presenterades främst allmänpolitiska skäl som motiv för fortsatta förhandlingar. Madame Kollontay betonade i ett samtal med Assarsson den 7 juni, att det vore helt nödvändigt att förhandlingarna ej strandade, då detta skulle få politiska återverkningar, som icke vore önskvärda. Samtidigt som hon upprepade, att man från sovjetisk sida inte kunde acceptera att Sverige utsattes för en tysk attack,⁵⁾ var man inte främmande för att förhandlingsmässigt utnyttja Sveriges politiskt, militärt och ekonomiskt svåra läge.⁶⁾

Ur svenskt perspektiv var situationen efter den 5 juni trängd. För utrikeshandeln var landet helt beroende av Tyskland; Petsamotrafiken och lejdtrafiken över Skagerack kom igång först senare. Det militära hotet från Tyskland

1) UD doss XVIII 18 Del 1940-06-07(08). Samtalsuppteckning på bil 1.

2) UD doss XVIII hbr Fallenius-Kumlin 1940-06-07(08).

3) Böök 1976 s 30 f.

4) Bl a cirkulerade rykten i Moskva om tyska åtgärder mot Sverige (Böök 1976 s 30). Jfr även Häggelöf 1958 s 161.

5) UD doss XVIII, chiffer 98 B 1940-06-08(09) samt UD doss XIX hbr Assarsson-Häggelöf 1940-06-09(12). Jfr även Häggelöf 1958 s 159 ff.

6) Böök 1976 s 32 f.

var akut och ledde bl a till att Sverige den 18 juni medgav tyska transiteringar till Norge. Överväganden rörande förhållandet till Sovjetunionen och Finlands ställning spelade en icke obetydlig roll vid detta beslut.¹⁾

Förhandlingarna återupptogs den 8 juni på lägre nivå och rörde då främst formella frågor. När textkommittéen denna dag för första gången sammanträdde visade man från sovjetisk sida stort intresse för såväl förmedlingsidéen²⁾ som för den tidigare nämnda utbytesoljeaffären.³⁾ Sonderingar på den amerikanska ambassaden i Moskva tydde på, att båda dessa transaktioner var genomförbara.⁴⁾ Kontakter med Stockholm⁵⁾ visade, att man där ställde sig positiv till båda uppslagen, och genom beskickningarna i Washington respektive London, underrättade man sig om, att inga avgörande hinder skulle resas vare sig från amerikansk eller brittisk sida.⁶⁾ En komplikation i utbytesoljeaffären var, att Gulfs belgiska bolag hade monopol på leveranser av sovjetisk olja till Sverige. De diskussioner som sedan en tid förts med Gulfs svenske representant komplicerades av att rättsläget efter Tysklands ockupation av Belgien var oklart.⁷⁾

De diskussioner som samtidigt försiggick i textkommittéen kom, trots motstånd från svenskarna, att utgå från det sovjetiska förslaget. Förhandlingarna, som gick trögt, präglades av sovjetisk formalism och misstänksamhet samt av att instruktioner och reaktioner från Stockholm tog ovanligt lång tid.⁸⁾ Assarsson fann sig den 19 juni föranlåten att telegrafiskt göra en påstötning om besked från Stockholm, enär förhandlingarna om tekniska avtalsfrågor låg nere i väntan därpå.⁹⁾ Han betonade, att det vore särskilt angeläget,

1) Carlgren 1973 s 183 ff.

2) Andersson hade strax efter första världskriget medverkat i dylika förmedlingsaffärer mellan Sovjetunionen och Tyskland; den gången utgjordes godset av lokomotiv och lokomotivkomponenter (Böök 1976 s 33).

3) UD doss XIX 20 Del 1940-06-09(10), bil 1 s 5. Från svensk sida anknöt man fortfarande till aprilförslaget.

4) Redan den 8 juni hade delegationen i Moskva övervägt amerikansk medling i hjulparsfrågan. UD doss XVIII chiffer 99B 1940-06-08(09); UD doss XIX hbr Fallenius-Kumlin 1940-06-09(10) bil.

5) UD doss XVIII chiffer 99B 1940-06-08(09) och 100B 1940-06-09.

6) UD doss XIX uppteckning från sammanträde på UD 1940-06-10. UD doss XIX chiffer 214 U (till Washington) 1940-06-12, UD doss XX 268B (Washington) 1940-06-17(18) och 278B (Washington) 1940-06-20(21). UD doss XX skrivelse 1940-06-25(26) från handelsrådet Mitcheson, brittiska legationen, Stockholm, till Kumlin.

7) Belgien kapitulerade den 28 maj 1940.

8) Böök 1976 s 35.

9) UD doss XX, chiffer 109 B 1940-06-19(20).

att man på sovjetisk sida inte fick uppfattningen, att den svenska långsamheten var politiskt betingad - Sovjetunionen hade den 15 juni invaderat Litauen och den 17 juni Estland och Lettland. I telegrammet framhöll han även, att en dansk handelsdelegation och den finländske handelsministern skulle komma till Moskva den 20 juni. Det mest positiva som kunde sägas från Moskva var, att utrikeshandelsorganisationen Sojusneftexport den 15 juni förklarat, att man från sovjetisk sida var beredd att mottaga 350 000 ton amerikanska oljeprodukter vid Stilla havs-kusten och att leverera 85 % av motsvarande produkter till Sverige.¹⁾

Den 20 juni genomgicks det aktuella förhandlingsläget vid ett möte i Stockholm med därvarande medlemmar av förhandlingsdelegationen och UD-tjänstemän.²⁾ Som ett resultat av sammanträdet kunde instruktioner sändas till delegationen i Moskva,³⁾ där arbetet i textkommittéen återupptoges.

Då den svenska delegationen vid de fortsatta förhandlingarna inte kunde få någon bestämd förklaring, huruvida man från sovjetisk sida kunde acceptera det svenska kravet, att utbytesoljetransaktionen ej skulle ha betydelse för de svenska inköpen från Sovjetunionen och oljeprodukter enligt ett varuutbytesavtal, begärde Assarsson företräde hos Mikojan.⁴⁾ Vid det sammanträffande som följde uttryckte Mikojan sitt starka missnöje med förhandlingarnas långsamhet. Han förklarade att utbytesoljeaffärerna var oberoende av de direkta sovjetiska oljeleveranserna till Sverige, dock att grundförutsättningen vore, att en avtalsuppgörelse komme till stånd.⁵⁾

Oberoende av Mikojans besked hade man i Stockholm beslutat om en ökad satsning på den sovjetiska förhandlingen. Som en följd härav begav sig kabinettssekreterare Boheman jämte en grupp svenska delegater den 29 juni till Moskva.⁶⁾ Övervägandena bakom beslutet och sin inställning till uppdraget beskriver Boheman:⁷⁾

Situationen syntes hart när hopplös. Men man gav inte tappt från svensk sida. Ett avtal med ryssarna var av vikt inte bara för folkförsörjningen utan hade också politisk betydelse. Det kunde verka välgörande för Finland, det kunde också stärka vår position i förhållande till tyskarna genom att det visade, att vi inte så gott som uteslutande var hänvisade till att handla med dem....

1) UD doss XX, chiffer 106B 1940-06-15(16) och 30 Del 1940-06-16(17) Bil.

2) UD doss XX, uppteckning från sammanträde 1940-06-20.

3) UD doss XX, chiffer 176U 1940-06-20, 177U 1940-06-20, 178U 1940-06-21, 181U 1940-06-21 och 182U 1940-06-22.

4) UD doss XXI hbr, Sohlman-Kumlin 1940-06-26(27).

5) UD doss XXI, chiffer 114B 1940-06-29(30) och 115B 1940-06-29(30).

6) Häggblöf 1958 s 163, UD doss XXI, meddelande till TT 1940-06-29.

7) Boheman 1964 s 142 ff.

Efter ytterligare beredningar här hemma beslöts att jag skulle resa till Moskva för att å svensk sida leda förhandlingarna.... Jag var ingalunda glad åt uppdraget. Det föreföll uppenbart, att förhandlingarna skulle bli både hårda och segslitna och att det över huvud taget fanns ganska små utsikter att nå ett acceptabelt resultat...., förhandlingarna ansågs av regeringen mycket viktiga, och då Mikojan inte kunde anses nöja sig med annat än en någorlunda jämbördig motpart, så var det inte något annat att göra än att resa.

Bohemans resa till Moskva och hans möte med Mikojan den 1 juli 1940 kan sägas markera inledningen på en tredje fas i förhandlingen. Den andra hade i stort sett präglats av textkommittéens arbete - kontakterna hade hållits på låg nivå, och diskussionerna hade, åtminstone ytligt sett, dominerats av frågor rörande det formella utformandet av avtalet.

2.3.6 TREDJE FASEN: 1 JULI - 5 AUGUSTI 1940

Boheman blev den fjärde personen som från svensk sida ledde förhandlingarna - Herman Eriksson hade under förhandlingarnas inledning fungerat som ordförande i den svenska delegationen, därefter hade Vilhelm Assarsson vid några tillfällen ryckt in, medan Rolf Sohlman i övrigt hade fungerat som chefförhandlare och stått för kontinuiteten. Boheman önskade på politiska bevekelsegrunder (hänsyn till relationen Finland-Sovjetunionen) nå ett snabbt och ur svensk synvinkel acceptabelt resultat. Även det svenska ekonomiska beroendet av Tyskland utgjorde ett starkt motiv.¹⁾

Huvudaktören på andra sidan förhandlingsbordet, Mikojan, karakteriserades sålunda av Boheman:²⁾

För det första är han mycket intelligent och otroligt snabbtänkt och han saknar visst inte humor.³⁾ Han är i hög grad armenier med allt vad det innebär av kvicksilveraktig färdighet och anpassningsförmåga. Från min erfarenhet av turkarna förstod jag också ganska bra hans förhandlingsmetod. Inga genvägar fick tagas, ingenting godkännas förrän man pressat motparten till det yttersta, varje detalj måste granskas med den största och djupaste misstro, stötas och blötas för att inte motparten skulle kunna smussla in något som kunde lända den egna parten till nackdel.

1) Jfr Böök 1976 s 41.

2) Boheman s 148.

3) Som ett exempel kan från förhandlingarna den 3 juli och den 26 augusti 1940 anföras följande Mikojancitat: "Föreläge måhända ett missförstånd i detta hänseende eller vore priser så höga, att det inte längre vore fråga om dylika hjul av järn utan av guld?" respektive "Mikojan ... frågade..., vad egentligen Dymond bogies utan hjul vore. Möjligen ett nytt slags släde?" (UD doss XXI 40 Del 1940-07-05(06) bil 1 s 2 respektive UD doss XXV 72 Del 1940-08-26(28) bil s 4.

Mikojans avsikter och agerande karakteriseras på följande sätt av Bök:¹⁾

Mikojan ... tycktes främst eftersträva ett bidrag från den svenska industrien till förstärkande av det sovjetiska näringslivet på vissa av dess svaga punkter, och detta till ett ur sovjetisk synpunkt så fördelaktigt pris som möjligt. Han utnyttjade härvid skickligt och hänsynslöst sårbarheterna i den svenska, såväl ekonomiska som politiska förhandlingspositionen, vilka han uppenbarligen var väl medveten om.

Den första förhandlingsomgången mellan Boheman och Mikojan varade en knapp vecka och dominerades av frågan om export av hjulpar till Sovjetunionen och import av oljeprodukter till Sverige. Frågor rörande kreditarrangemang, ett svenskt kontrollbolag och svenska statliga garantier för ett eventuellt avtals genomförande berördes också.²⁾ Boheman menade, att ett slutförande av förhandlingarna var avhängigt av en tillfredsställande utgång av utbytes-oljediskussionerna.³⁾ Den sovjetiska inställningen i denna fråga var emellertid inte alls uppmanande,⁴⁾ och Boheman ansåg sig föranlåten att i en skrivelse⁵⁾ till Mikojan framhålla, att resultatet av hans förestående besök i Stockholm mycket hängde på hur långt man kunde sträcka sig från sovjetisk sida.

Innan Boheman lämnade Moskva hade han även ett sammanträffande med Molotov, varvid främst läget kring Östersjön dryftades. Till svensk förvåning karakteriserade Molotov relationen mellan Finland och Sovjetunionen som god.⁶⁾

Efter det att Boheman den 8 juli i statsrådsberedning redovisat förhandlingsläget instruerades Assarsson den 10 juli telegrafiskt⁷⁾ att till Mikojan framföra, att svenska regeringen vore beredd att utgående från det senaste sovjetiska förslaget ingå avtal under förutsättning att man kunde komma överens om leverans i baltisk hamn av 300 000 ton utbytesolja (mot erbjudna 272 000 ton). Vidare var regeringen beredd ändra kreditarrangemangen på ett sätt som kunde vara till fördel även för Sovjetunionen. Tyvärr såg man sig nödsakad senarelägga de svenska leveranserna av hjulpar jämfört med vad som

1) Bök s 41 f.

2) UD doss XXI, 39 Del 1940-07-04(06) samt 40 och 42 Del 1940-07-05(06).

3) UD doss XXI, chiffer 123B 1940-07-05.

4) UD doss XXI, 43 och 44 Del 1940-07-05(06).

5) UD doss XXI, 45 Del 1940-07-08(09).

6) Carlgren 1973 s 202 (ibid s 201f sammanfattar de allmänpolitiska relationerna Sverige-Sovjetunionen vid denna tid.) Bagge 1940-07-08 (återgiviet i Wahlbäck 1972 a) och Westman (1981) 1940-07-08.

7) UD doss XXI, chiffer 199U 1940-07-10; samma dag besökte madame Kollontay statsministern och uttryckte "ryskt intresse för förbindelserna med Sverige. Dessa kunde vara av betydelse ... vid 'balanseringen'" (Hansson 1940-07-10).

tidigare diskuterats enär leveranstiden för den stora, för hjulparstillverkningen nödvändiga pressen, som först måste importeras från U.S.A. eller Tyskland var 20-24 månader.

Mikojan blev, när Assarsson den 13 juli fick framföra sitt budskap, gynnsamt berörd utom vad avsåg leveranstiden för hjulparspressen. Något svar kunde han dock ej avgiva förrän han kontaktat sin regering. När Assarssons rapport förelåg tillgänglig i Stockholm synes Boheman och hans medhjälpare redan ha varit på väg tillbaka till Moskva.¹⁾

Under sin andra vistelse i Moskva den 15-23 juli 1940 träffade Boheman Mikojan tre gånger.²⁾ Han utvecklade härvid mera detaljerat det förslag Assarsson tidigare överbragt.³⁾

Från svensk sida hade man till kompetenta sovjetiska myndigheter vidarebefordrat en amerikansk offert på hjulpar; därmed ansåg man sig ha fullgjort sina åtaganden i det stycket. Mikojan önskade dock, att ett svenskt företag skulle fungera som förmedlare i den amerikansk-sovjetiska hjulparsaffären. Trots Bohemans invändningar att den svensk-sovjetiska handeln inte kunde göras beroende av tredje makt, förklarade Mikojan vid förhandlingsomgångens sista sammanträde den 22 juli 1940, att man från sovjetisk sida avsåg utarbeta och översända ett förslag som just avsåg en koppling mellan amerikanska hjulparsleveranser till Sovjetunionen med sovjetiska oljeleveranser till Sverige.⁴⁾ Mikojans förslag överlämnades till den i Moskva kvarvarande delen av den svenska delegationen sedan Boheman⁵⁾ återvänt till Stockholm.⁶⁾ De

-
- 1) UD doss XXII, chiffer 127B 1940-07-13(15), 129B 1940-07-15, 205U 1940-07-15 och 47 Del 1940-07-15(17). Assarssons rapport försenades genom att chiffret ej kunde lösas förrän kl 1035 den 15 juli. (129B löst kl 345 utgör repetition av 127B. Böök har ej observerat, att man kl 1035 lyckades lösa det ursprungliga 127B.)
 - 2) UD doss XXII 49 Del 1940-07-17(23) och 51 Del 1940-07-22(23) samt doss XXIII 55 Del 1940-07-26(30). Hägglöf (1958 s 163 f) anger att Boheman den 16 juli flög tillbaka till Moskva. UD doss XXII 204U 1940-07-14 och 205U 1940-07-15 samt det faktum att förhandlingen den 16 juli började redan kl 14 (UD doss XXII 49 Del 1940-07-17(23)) indikerar dock att han flög redan den 15 juli.
 - 3) Boheman förklarade härvid, att man från svensk sida försökt åvägabringa maximum av garantier för att hjulparsfabrikationen verkligen skulle komma igång. "I detta avseende skulle de svenska och sovjetiska regeringarna följaktligen erhålla ett gemensamt intresse." UD doss XXII 51 Del 1940-07-22(23) bil s 2.
 - 4) UD doss XXIII 55 Del 1940-07-26(30) bil.
 - 5) Boheman återvände enligt Böök (1976 s 50) den 23 juli till Stockholm. Att han var i Moskva den 22 juli framgår av UD doss XXII 51 Del 1940-07-22(23). Den 25 juli var han i Stockholm (UD doss XXIII chiffer 221U 1940-07-25).
 - 6) UD doss XXIII, chiffer 140B 1940-07-24(25), 141B 1940-07-24(25) samt 56 Del 1940-07-26(30).

från sovjetisk sida föreslagna villkoren var från svensk synpunkt oacceptabla, och Boheman bedömde förhandlingsläget som dåligt.¹⁾

Vissa resultat hade trots allt uppnåtts under den tredje förhandlingsfasen. Bohemans och Mikojans diskussioner hade bl a lett till att samtalen inom textkommittéen kunnat föras vidare. Likaså hade kontakter mellan den svenska delegationen och sovjetiska utrikeshandelsorganisationer avlupit tillfredsställande.²⁾

Ett irritationsmoment som vid denna tid dök upp i de svensk-sovjetiska förbindelserna hängde samman med svenska tillgångar i de tre baltiska republikerna. Redan då Sovjetunionen hösten 1939, inom ramen för s k ömsesidiga biståndspakter, stationerat trupper i de baltiska staterna hade två av dessa, Estland och Litauen, gulddepoter i den svenska riksbanken. I juni 1940 ockuperades de tre republikerna av sovjetiska trupper, och den 13 juli mottog riksbanken telegrafiska order³⁾ från de estniska och litauiska centralbankerna att deras guld tillgångar skulle ställas till den sovjetiska statsbankens disposition. Riksbanken fick på förfrågan i Utrikesdepartementet det preliminära beskedet av Hägglöf, att något hinder för överföringen ej fanns. Per Albin Hansson, som vid tillfället fungerade som utrikesminister, beslöt att överföringen skulle få ske, enär någon rättsgrund för beslut i annan riktning saknades.⁴⁾ Han menade även, att ett prompt verkställande av överföringsordern skulle vara positivt för de pågående svensk-sovjetiska handelsförhandlingarna. Efter instruktion från Stockholm tog Boheman upp frågan om guldöverföringen och om exproprierad svensk egendom i Estland vid ett särskilt möte med Mikojan.⁵⁾ Denne förklarade sig okunnig om expropriationsfrågan, men förklarade att Sovjetunionen icke skulle lägga sig i de då ännu formellt självständiga baltiska staternas ekonomiska mellanhavanden med Sverige.⁶⁾ Överföringarna av de båda bankernas gulddepoter hade då redan verkställts.⁷⁾

1) UD doss XXIII chiffer 221 U 1940-07-25.

2) Jfr bl a UD doss XXIII, chiffer 139B 1940-07-23(24), 57 Del 1940-07-26(30) och chiffer 220U 1940-07-25.

3) Böök 1976 s 46 ff, som i sin tur baserar sin framställning på "uppgifter, som tillhandahållits av riksbanken" (Böök 1976 s 46 not 11).

4) Enligt Östen Undén, som i egenskap av folkrättssakkunnig i UD tillfrågats, kunde man mycket väl underlåta att överföra det estniska guldmetallet. Speciellt hänvisade han till att den amerikanska regeringen tidigare etablerat en motsvarande praxis (Böök 1976 s 47).

5) UD H 94 Er/Ryssland, doss II, chiffer 207 U 1940-07-15.

6) UD H 94 Er/Ryssland, doss II, chiffer 131 B 1940-07-16(17); (Böök 1976 s 48 innehåller här ett tryckfel och anger beteckningen "HP" istället för "H").

7) UD doss XXII hbr Rooth-Böök 1940-07-16.

Regeringen behandlade de svensk-sovjetiska handelsförhandlingarna vid ett sammanträde den 27 juli. Bagge menade, att det var orimligt att inom ett avtals ram ge Sovjetunionen krediter på 100 miljoner kronor samtidigt som svenska tillgångar i Balticum "nationaliseras, dvs stjäls av Sovjet".¹⁾ Av större betydelse förefaller dock ha varit, att sammankopplingen av de amerikanska hjulparsleveranserna med de sovjetiska oljeleveranserna till Sverige ej kunde accepteras av regeringen. Några riktlinjer för det fortsatta förhandlingsarbetet synes emellertid ej ha fastlagts vid detta möte.

Vid samtal med von Heidenstam framförde det sovjetiska sändebudet Madame Kollontay, synbarligen oroad av det dödsläge förhandlingarna hamnat i, sin uppfattning, att det vore önskvärt, att man från svensk sida presenterade ett konstruktivt motförslag. Hon antydde, att detta förslag borde innehålla en svagare koppling mellan de amerikanska hjulparsleveranserna och de sovjetiska oljeleveranserna än vad som varit fallet i Mikojans förslag, som hon på denna punkt ej betraktade som "fullt tydligt". I detta sammanhang passade von Heidenstam på att betona, att det svenska oljeberoendet minskat, "då man /nu/ nödtorvtigt kunde klara sig med gengas och karbid,...".²⁾ Man torde från svensk sida ha utgått från att det sovjetiska sändebudets agerande varit initierat från Moskva.³⁾

I slutet av juli och början av augusti föreföll relationerna mellan Finland och Sovjetunionen ytterst spända, och ett nytt sovjetiskt angrepp mot Finland befarades.⁴⁾ Under intrycket av denna utveckling synes man från svensk sida ha beslutat att på basis av de idéer Madame Kollontay presenterat söka återupptaga och slutföra förhandlingarna med Sovjetunionen.⁵⁾

2.3.7 SLUTFASEN: 6 AUGUSTI - 7 SEPTEMBER 1940

Slutfasen i de direkta handelsförhandlingarna med Sovjetunionen inleddes genom att Utrikesdepartementet den 6 augusti sände två instruktioner till Assarsson i Moskva. Enligt den ena⁶⁾ skulle Assarsson till Mikojan dels

-
- 1) Bagge 1940-07-27 Bök (1976 s 51) har med hjälp av sina "personliga erinringar från denna epok av förhandlingsarbetet" fritt tolkat Bagges anteckningar.
 - 2) UD doss XXIII, samtalsuppteckning av v Heidenstam 1940-08-01(02).
 - 3) Bök 1976 s 52.
 - 4) Utvecklingen i Finland och de svensk-finländska relationerna under denna tid behandlas i Carlgren 1973 s 202-210.
 - 5) Bök 1976 s 53.
 - 6) UD doss XXIV, 569U 1940-08-06.

framföra den svenska regeringens ståndpunkt rörande det uppkomna förhandlingsläget, dels överlämna ett svenskt motförslag till Mikojans sammankopplingsförslag. I den andra instruktionen¹⁾ uppdrogs åt Assarsson att med Molotov ta upp frågan om ersättning för den svenska egendom i de baltiska staterna, som nationaliserats eller exproprierats. Från svensk sida gjordes härvid en koppling mellan ersättningsfrågan och kreditarrangemangen enligt de pågående handelsförhandlingarna. Den svenska uppläggningsen kan sägas ha karakteriserats av tillmötesgående rörande handelsförhandlingarna och stramhet vad gällde ersättningsfrågorna.²⁾

Molotovs reaktion på de svenska försöken till hopkoppling av handels- och ersättningsfrågorna var starkt negativ,³⁾ vilket ledde till att man från svensk sida valde att ta upp ersättningsfrågorna i andra sammanhang.⁴⁾

Mikojan menade i sitt svar till Assarsson,⁵⁾ att det svenska förslaget i sin huvudsakliga uppläggning var godtagbart från sovjetisk synvinkel och att Boheman snarast borde komma till Moskva för att resterande motsättningar snabbt skulle klaras upp. Assarsson hade vid samtal med vice utrikeshandelskommissarie Losowskij även fått intrycket, att ett avslutande av handelsförhandlingarna med positivt resultat skulle kunna påverka Sovjetunionens politik gentemot Finland i gynnsam riktning.⁶⁾

Som en förberedelse inför Bohemans resa till Moskva genomgicks vid ett möte i Stockholm ånyo förhandlingsläget, varvid framkom att prisfrågan utgjorde det största kruset.⁷⁾ Boheman flög den 16 augusti till Moskva och inledde samma kväll den sista förhandlingsomgången, vilken kom att omfatta fyra mö-

1) UD doss XXIV, 570U 1940-08-06.

2) Jfr Bök 1976 s 56.

3) UD doss XXIV, depesch 392B 1940-08-11(13).

4) Jfr Bök 1976 s 56. Ett studium av dokumentationen i UD:s arkiv rörande handelsförhandlingarna med Sovjetunionen visar däremot inte på någon koppling mellan det avtal som sedermera slöts och erkännandet av de baltiska staternas införlivande med Sovjetunionen. Håstads påstående (1962 s 52) - "Emellertid pressades Sverige när detta avtal slöts att också erkänna de tre utplånade baltiska staternas införlivande med Sovjetunionen, varvid i gengäld deras skulder till Sverige reglerades." - är, liksom en rad andra av hans påståenden rörande denna förhandling, oriktigt.

5) UD doss XXIV, chiffer 168B 1940-08-14 och 63 Del 1940-08-14(20).

6) UD HP 1 Af doss 102, chiffer 167B 1940-08-13; UD doss XXIV chiffer 168B 1940-08-14.

7) UD doss XXIV, uppteckning 1940-08-15.

ten med Mikojan och dennes närmaste medarbetare Stepanov.¹⁾ Dessutom hann Boheman under sitt Moskva-besök med ett samtal med Molotov, vilket huvudsakligen rörde Finland. Samtalet kunde ur svensk synvinkel knappast betraktas som lugnande.²⁾

Efter långvariga diskussioner med Mikojan om alternativa avtalskonstruktioner enades man om en av Mikojan föreslagen formel, vilken innebar, att förhandlingarna snarast skulle slutföras, avtalet undertecknas och direkta kontraktdiskussioner i hjulparsfrågan upptagas.

Vad gällde kreditavtalet godtog Mikojan några från svensk sida av reciprocitetsskäl betingade förslag till ändringar. Vidare enade man sig om en räntesats (4.5 %), som låg mitt emellan parternas utgångsbud.

Inom textkommittéen, som sedan juni 1940 arbetat kontinuerligt, hade man genom stora svenska och små sovjetiska eftergifter lyckats kompromissa ihop sig. Endast några mindre problem återstod, och Boheman beslöt resa till Stockholm för att inför regeringen föredraga vad som enligt den svenska förhandlingsdelegationen var ett godtagbart avtal.³⁾ Regeringen accepterade det uppnådda resultatet;⁴⁾ att det trots grundlagens bud (1809 RF § 12)⁵⁾ inte skulle underställas Riksdagen för prövning hade sedan länge varit klart.⁶⁾ Den i avtalspaketet ingående krediten till Sovjetunionen på 100 miljoner kronor tillhandahölls av Riksbanken efter beslut i Riksbanksfullmäktige.⁷⁾

1) UD doss XXIV, 221U 1940-08-14 65 Del 1940-08-21(23), 66 Del 1940-08-21(23), 67 Del 1940-08-21(23), doss XXV 72 Del 1940-08-26(28).

2) UD HP 1 Af doss 103 (CXIII), 169B 1940-08-19(20). Böök 1976 s 57 gör motsatt påstående, jfr parerga 1. Dokumentet är inte, som Böök påstår, ett chiffer, utan en skrivelse ställd till utrikesministern.

3) UD doss XXIV, chiffer 171B 1940-08-21(22).

4) UD doss XXV bemyndigande och kungl fullmakt 1940-08-31 Wigforss 1954 s 210.

5) Se Malmgren 1966 s 18 ff. Förutsättningen för det undantag från Riksdagens hörande, men med yttrande från utrikesnämnden eller utrikesutskottet, som fanns i 1809 års RF § 12 andra stycket, synes i det här aktuella fallet ej ha varit uppfyllt. Regeringens handlande i detta fallet följde samma mönster som vid ingåendet av krigshandelsavtalen med Storbritannien, Tyskland och USA (Böök 1976 s 61). Jfr Andrén 1949 passim.

6) UD doss XXI, chiffer 122B 1940-07-02 och 194U 1940-07-03; jfr dock UD doss XXVI, chiffer 209B 1940-09-08 och UD doss XXVII, bil I till hbr Hammarskjöld-Boheman 1940-10-01 där P Albin Hansson i skrivelse till ordförande i riksbanksfullmäktige säger: "Så snart möjlighet därtill förefinnes, kommer riksdagen att beredas tillfälle att pröva med ifrågavarande överenskommelse med Sovjetunionen sammanhängande frågor." (Vad ifrågavarande syftar på är dock ej av sammanhanget klart). Jfr Eek 1954 s 378 ff.

7) Böök 1976 s 61.

Sedan de sista problemen klarats av undertecknades avtalskomplexet i Moskva den 7 september 1940 av Eriksson och Mikojan. Det avtalspaket man kommit överens om bestod av två huvuddelar. En del betecknades "Överenskommelse rörande varuutbyte och betalningar mellan Sverige och De Socialistiska Rådsrepublikernas Union", ¹⁾ och den andra delen betecknades som "Kreditavtal mellan Sverige och De Socialistiska Rådsrepublikernas Union". Dessutom in- gick i avtalskomplexet en mängd klandestina överenskommelser i form av kon- tingentlistor, protokoll och skriftväxlingar. ²⁾

I handelsavtalet reglerades varuutbytet mellan de båda staterna fem år fram- åt i tiden inom s k kontingenter, vilka skulle fastställas för ett år i ta- get. Avtalet predicerade en handel under det första avtalsåret på ca 75 mil- joner svenska kronor i vardera riktningen. Enligt en särskild text, "Proto- koll rörande transiteringsfrågor", erhöll Sovjetunionen rätt till transite- ring till och från tredje land via ett antal trafikcentra i Sverige och vice versa. Avtalets genomförande skulle kontrolleras av ett ombud för vardera regeringen.

Sverige gav enligt kreditavtalet Sovjetunionen en kredit på 100 miljoner svenska kronor, vilken löpte på fem år med en räntesats på 4.5 %. Av dessa medel skulle den sovjetiska regeringen lämna 40 miljoner kronor som lång- fristigt förskott till AB Svenska Hjul, som i sin tur enligt vad avtalet förutsatte skulle sluta överenskommelse med Promsyrioimport om leverans av hjulpar och vagnaxlar.

Den amerikanska delen av affären behandlades i ett särskilt protokoll av vilket det framgår, dels att Sovjetunionen i utbyte mot leverans av 320 000 ton specificerade oljeprodukter i hamnar i Fjärran Östern via östersjöhamnar till Sverige skulle leverera 272 000 ton specificerade oljeprodukter. Närma- re villkor skulle regleras i förhandlingar mellan behöriga myndigheter på respektive sida. ³⁾ I detta särskilda tilläggsprotokoll stadgas också, att om kontrakt inte slötes om leveranser från USA till Sovjetunionen av ett specificerat antal hjulpar (sammanlagt 200 000) hade Sovjetunionen rätt att i motsvarande grad reducera omfattningen av oljeutbytestransaktionen till Sverige.

1) Sveriges överenskommelser med främmande makter (SÖ) 1946:22.

2) UD doss XXVII, Utdrag ur protokollet hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Solliden den 31 augusti 1940, 1940-10-02 ger en översikt över och sammanfattning av avtalskomplexet. Jfr även UD:s meddelande till TT UD doss XXVI 1940-09-08.

3) Den import Sverige enligt avtalet skulle få via Vladivostok visade sig vara av speciellt intresse för Storbritannien, som för sin blockadpoli- tik behövde en fullständig handelsstatistik (Hägglöf 1972 b s 89).

Den officiella synen¹⁾ på avtalets relativa betydelse framgår av följande handelspolitiska exposé, gjord av utrikesminister Günther i ett tal i Halmstad den 19 januari 1941:²⁾

Genom händelserna i Danmark och Norge ha våra handelsförbindelser västerut praktiskt taget upphört. Detta har nödvändiggjort en omläggning av handeln och medfört en minskad produktion inom viktiga industrigrenar. De svenska handelsförbindelserna inom Östersjöområdet ha istället utvidgats och förstärkts. Med Sovjetunionen har ett omfattande handelsavtal slutits, som bör leda till en betydelsefull import och ökad avsättning i Ryssland, särskilt av maskinindustrins produkter. Och framför allt har det sedan gammalt stora varuutbytet mellan Sverige och Tyskland ytterligare starkt utvidgats, så att Sverige i nuvarande läge är en av Tysklands största handelspartner, om inte den allra största. Även med Italien ha våra kommersiella förbindelser nyligen reglerats genom ett avtal, som möjliggör en ökad utförsel av vår trävaru- och vår maskinindustris produkter.

Denna för vårt näringsliv mycket välkomna utveckling i vissa riktningar kan emellertid icke ge ersättning för vår isolering västerut, främst från de transoceaniska marknaderna.

Att avtalet var en stor besvikelse jämfört med de förhoppningar man ursprungligen haft är dock uppenbart.³⁾

2.3.8 UPPFÖLJNINGSFÖRHANDLINGAR: 8 SEPTEMBER 1940 - 21 JUNI 1941

Sedan avtalskomplexet undertecknats återstod att tillämpa det bl a genom att på företagsnivå förhandla fram de överenskommelser, som förutsetts i de olika avtalen.

Förhandlingarna om hjulparsaffäerna - såväl den svensk-sovjetiska⁴⁾ som den sovjetisk-amerikanska⁵⁾ - misslyckades. Även överläggningarna om utbytesoljetransaktionen och de direkta oljeleveranserna gick i stöpet. Härigenom eliminerades några av de viktigaste beståndsdelarna i det avtalskomplex, som undertecknats den 7 september 1940. På andra områden, t ex

-
- 1) För en "inofficiell syn" se Eriksson, vol 2, redogörelse inför (riksdags?) gruppen nov (1940). Erikssons anteckningar, som andas viss optimism, avser främst de delar av avtalet som rör sovjetisk bensinexport till Sverige.
 - 2) Svensk utrikespolitik under andra världskriget 1946 s 362. Från Sveriges sida synes man ha haft ambitionen att särskilt gentemot Tyskland utnyttja avtalet politiskt (Hägglöf 1958 s 165).
 - 3) Jfr avsnitt 2.3.3 ovan samt Hägglöf 1958 s 165.
 - 4) UD doss XXVI chiffer 217B 1940-09-13(14), hbr Assarsson-Sohlman 1940-09-13(14), "Protokoll över sammanträde i Promsyrnioimport den 13/9 1940" och "Protokoll över sammanträde i Promsyrnioimport den 16/9 1940 kl 13."
 - 5) UD doss XXXIII chiffer 97 Washington 1941-03-07(08), chiffer 102U 1941-03-10 (till Washington), doss XXXVIII 227B 1941-05-26(27) (från Washington).

beträffande de i kreditavtalet förutskickade järnvägsmateriellaffärerna, lyckades man dock nå överenskommelser.¹⁾

Enligt handels- och kreditavtalen skulle ombud för de båda regeringarna mötas när avtalet löpt i tre månader och därefter varje kvartal. Som man från svensk sida förutskickat uppstod tidigt ett positivt sovjetiskt clearingssaldo.²⁾ Frågan om denna uppkomna obalans i handeln diskuterades av ombuden - Sohlman respektive Nikitin - redan vid ombudsmötet den 2 januari 1941.³⁾

Sohlman och Böök for den 17 mars 1941 till Moskva för att representera Sverige vid det andra kvartalsmötet mellan ombuden för de båda regeringarna.⁴⁾ Detta möte kom att utgöra inledningen till förhandlingar om en relativt omfattande justering av de överenskommelser, som undertecknats hösten 1940. Omförhandlingarna skedde under en period då Sveriges förhållande till Tyskland utsattes för svåra påfrestningar (främst med anledning av motsättningar rörande permittenttrafiken), då Finlands utrikespolitiska kurs alltmer närmade sig Tysklands och då ett tyskt anfall på Sovjetunionen kom att anses som alltmer troligt.⁵⁾

Sovjetisk motpart denna gång var inte Nikitine, utan Stepanov och Misjustin samt någon gång Mikojan själv. Sohlman betonade, att han inte var befull-

1) Jfr not 4 och 5 föregående sida.

2) Detta framgår bl a av UD doss XXXI chiffer 4B 1941-01-10(11), "PM angående det svensk-sovjetiska varuutbytet" 1941-01-13, en av Sohlman författad PM daterad 1941-01-14 och hbr Assarsson-Sohlman 1941-01-11(15).

3) Mötet, som fick karaktären av en serie informella sammankomster, sträckte sig från januari till mars 1941. UD doss XXXI PM rörande förhandlingarna den 2 och 11 januari 1941 mellan Nikitine och Sohlman 1941-01-18. Problemen i den svensk-sovjetiska handeln diskuterades ingående i en promemoria av Sohlman på UD doss XXXIII. (Promemorian återfinnes i två i det närmaste likalydande versioner 1941-03-05 resp 1941-03-07). Böök (1976 s 77) hävdar, att den senare versionen var Sohlmans föredragningspromemoria vid statsrådsberedning den 11 mars 1941 under Herman Erikssons ledning. Att någon dylik statsrådsberedning förekommit framgår ej av UD doss XXXIII. Däremot har Sohlmans PM av den 7 mars delgjorts med bl a Herman Eriksson den 8 mars. Vidare har Eriksson godkänt skrivelse Sohlman-Nikitine 1941-03-13 (UD doss XXXIII), vilken synes grunda sig på Sohlmans PM 1941-03-07.

4) UD doss XXXIV, chiffer 28U 1941-03-15.

5) Se Böök 1976 s 81 ff, Assarsson 1963 s 57 ff, Churchill 1950 ss 319 ff och 330 (där han återger ett telegram till president Roosevelt 1940-06-15 i vilket han predicerar ett omfattande tyskt angrepp på Sovjetunionen). Hull 1949 s 550: "Under ett halvt år hade vi haft välgrundad anledning att tro, att Hitler ämnade angripa Ryssland, och händelserna den 22 juni överraskade oss inte."

mäktigad att förhandla om en revision av avtalskomplexet,¹⁾ men att en reaktion från sovjetiskt håll vore önskvärd, så att förhandlingar i denna fråga kunde upptagas, förslagsvis i Stockholm.²⁾

I det granskningsprotokoll kvartalsmötet så småningom resulterade i konstaterades, att balans uppnåtts i varuutbytet.³⁾ Detta tidigare så stora problem kunde sålunda avföras från dagordningen.

Förhandlingsläget genomgicks i Stockholm vid statsrådsberedning inför Herman Eriksson den 24 april 1941.⁴⁾ Två dagar senare överlämnades till den sovjetiska ministern, Madame Kollontay, ett svenskt förslag rörande en partiell revision av det svensk-sovjetiska avtalskomplexet. Förslaget⁵⁾ anslöt i sina huvuddrag till det som tidigare framförts i Sohlmans skrivelse 1941-03-13 till Nikitine. Redan den 30 april⁶⁾ överlämnade Madame Kollontay Mikojans svar till Eriksson, vari framhölls, att det var angeläget att förhandlingarna å det snaraste upptoges i Moskva. Den 5 maj 1941 avreste Sohlman, Böök och Eng.⁷⁾

Den nya förhandlingsomgången kom i mycket att präglas av frågan huruvida Herman Eriksson skulle fara till Moskva för direkta samtal med Mikojan. Böök, som själv deltog i förhandlingarna, menar,⁸⁾ att Mikojans bestämda önskemål om ett dylikt besök, förutom rent handelspolitiska motiv, hade allmänpolitiska bevekelsegrunder. Både gentemot Finland och Tyskland skulle ett svenskt besök i Moskva på regeringsnivå kunna förmodas stärka Sovjetunionens position. Huruvida den svenska regeringen var av samma uppfattning eller hur de prediktioner man gjorde i denna sak påverkade handelsförhandlingarna synes, enligt Böök (s 91) "icke möjligt att i efterhand fastställa." Sohlmans försök att utnyttja Mikojans önskemål om ett svenskt statsrådsbe-

1) Jfr UD doss XXXIII, skrivelse Sohlman-Nikitine 1941-03-13.

2) UD doss XXXIV 164B 1941-03-24(26).

3) UD doss XXXIX, protokoll undertecknat 1941-05-27.

4) UD doss XXXVI, föredragningspromemoria 1941-04-23 (troligen upprättad av Sohlman-Böök 1976 s 85 not 45). Beredningen synes ha ägt rum den 24 april (ej den 25, som Böök 1976 s 85 anger). UD doss XXXVI "Anteckning rörande telefonsamtal med direktör Kjellander den 24.4.1941" 1941-04-25.

5) UD doss XXXVI, bilaga till 118U 1941-04-28.

6) UD doss XXXVI, chiffer 90U 1941-04-30. Böök anger den 29 eller 30 april. Åberopade telegram pekar entydigt på den 30 april.

7) Böök 1976 s 86.

8) Se exv UD doss XXXVII, chiffer 80B 1941-05-07(08). Böök 1976 s 88.

sök kunde, enligt Böök,¹⁾ knappast "anses särskilt framgångsrika". Så småningom lyckades han dock bryta det sovjetiska motståndet mot konkreta realdiskussioner och utverka ett skriftligt motförslag,²⁾ vilket nog penetrerades vid två sammanträden under Sohlmans och Stepanovs ledning.

Den svenska förhandlingsdelegationen i Moskva rapporterade i slutet av maj till Stockholm,³⁾ med vad Böök karakteriserar som "en något pressad tolkning",⁴⁾ att alla svenska krav av större betydelse blivit accepterade med ett undantag - önskemålet om köp av olje- och jordbruksvaror i fria valutor, rörande vilket man från sovjetiskt håll framlagt ett kompromissbetonat motförslag.

Efter det att de ovan relaterade diskussionerna avslutats agerade båda parterna avvaktande, och inget av betydelse företogs före Tysklands anfall på Sovjetunionen den 22 juni 1941. Genom Finlands inträde i kriget på Tysklands sida (den 25 juni 1941), upphörde praktiskt taget allt varuutbyte mellan Sverige och Sovjetunionen; undantaget utgjordes av svensk kullagerexport via Storbritannien.⁵⁾

2.3.9 AVVECKLINGSFÖRHANDLINGARNA: 22 JUNI - 4 NOVEMBER 1941

Genom ett meddelande den 27 juni 1941⁶⁾ instruerades Assarsson att till Mikojan framföra, att Sverige enligt handelsavtalet ägde rätt uppskjuta leveranserna till Sovjetunionen emedan en obalans i varuutbytet i storleksordningen 10 miljoner kronor förelåg. Beaktande den rådande, ovissa situationen var man från svensk sida emellertid beredd medgiva, att påbörjade beställningar fullföljdes såframt de sovjetiska importorganisationerna accepterade ändrade betalningsvillkor.

Den sovjetiska reaktionen på den svenska framställningen var kritisk. Mikojan betecknade vid ett möte med Assarsson det svenska handlandet som ensidigt.⁷⁾ I den skrivelse som beskickningen erhöll den 13 juli 1941 från ut-

1) Ibid s 88.

2) UD doss XXXIX, 276U 1941-06-05 Sohlman-Eriksson m fl, bil.

3) UD doss XXXVIII, chiffer 117B 1941-05-26(27)

4) Böök 1976 s 92.

5) Anförande av handelsminister Gunnar Myrdal 1946-05-22. Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1946. Andra kammaren. Tredje bandet Nr 21, s 30.

6) UD doss XL, chiffer 170U 1941-06-27. Sohlman säger att Nikitine samma dag fått del av ett likalydande budskap.

7) UD doss XL, chiffer 159B 1941-07-01.

rikeshandelskommissariatet¹⁾ framhölls, att det svenska förslaget om ändrade betalningsvillkor stred såväl mot handelsavtalet som mot de enskilda kontrakten. Orsaken till den uppkomna obalansen uppgavs vara, att de svenska importörerna ej tillhandahållit erforderligt tonnage för skeppning av de leveransklara sovjetiska varorna. Som bevis på att Mikojan var besjälad "av önskan frågornas avgörande under hänsynstagande båda parternas intressen" framlades även ett motförslag.

I det svenska svaret²⁾ förklarades att svenska regeringen, "vilken besjålades av samma önskan som sovjetregeringen", var beredd söka en lösning efter de linjer som angavs i det sovjetiska motförslaget. Samtidigt avvisades det sovjetiska påståendet att obalansen skulle bero på försummelse från svensk sida. Man vidhöll från svensk sida även rätten att, pga den uppkomna obalansen, uppskjuta varuleveranserna.

Den sovjetiska reaktionen³⁾ innebar i stort sett en upprepning av det förslag den svenska moskvabeskickningen mottagit den 13 juli 1941. Skillnaderna jämfört med det tidigare sovjetiska förslaget var snarast till svensk nackdel.⁴⁾

Sovjetunionens envetenhet och kompromissovilja vållade bekymmer för berörda svenska företag.⁵⁾ Från näringslivshåll hade man tidigt prefererat säkerställda betalningar framför alternativet att regeringen skapade en force-majeure situation. Dessa synpunkter samman med storpolitiska överväganden diskuterades i den promemoria av den 9 augusti 1941⁶⁾ i vilken Sohlman analyserade förhandlingsläget och formulerade två möjliga linjer för det fortsatta svenska agerandet.

Enligt den hårda linjen skulle regeringen åstadkomma en force-majeure situation, vilket skulle vara till förfång för berörda företag, samtidigt som framtida svensk-sovjetiska förbindelser skulle kunna bli lidande.

Enligt den mjuka linjen borde man fortsätta förhandlingarna utifrån det senaste sovjetiska förslaget för att därigenom söka ernå att de svenska

1) UD doss XLI, chiffer 200B 1941-07-13(14) och enclair 72B 1941-07-13(14).

2) UD doss XLI, chiffer 262U 1941-07-24.

3) UD doss XLII, chiffer 234B 1941-08-02 och enclair 78B 1941-08-02.

4) UD doss XLII, chiffer 281U 1941-08-04 och enclair 132U 1941-08-04.

5) Bök 1976 s 97.

6) UD doss XLIII, PM ang frågan om avveckling av de sovjetiska beställningarna i Sverige, 1941-08-09.

företagen finge betalt för sina varor, samtidigt som man därigenom också kunde förvänta sig viss framtida good-will från den sovjetiska regimen. Denna mjuka linje skulle medföra en utökad kreditgivning från svensk sida.

Enligt Sohlmans promemoria hade det svenska agerandet dittills bl a syftat till att vinna tid. Orsaken till detta var, att man tidigare predicerat att ett avgörande i den sovjetisk-tyska kraftmätningen skulle vara skönjbart i augusti-september. Då detta nu icke blev fallet¹⁾ måste man bestämma sig för hur man skulle agera. Sohlman lutar i sin promemoria åt den mjuka linjen.²⁾ Av största betydelse för valet av strategi var hur man predicerade utgången av kriget i öster - oavsett när denna utgång skulle föreligga. Den allmänna meningen i Sverige³⁾ såväl som i den övriga fria världen⁴⁾ var, att Sovjetunionens dagar var räknade. Flera ledande personer i utrikesförvaltningen och regeringen synes dock ej ha delat denna uppfattning utan istället gjort prediktionen att Sovjetunionen skulle gå segrande ur kampen. Inom UD stod Sohlman⁵⁾ och Hägglöf⁶⁾ för denna uppfattning. Inom regeringen företrädde den av Herman Eriksson, Wigforss och - i viss mån - Per Albin Hansson och Gustav Möller.⁶⁾

Efter samråd med näringslivsföreträdare⁷⁾ började man agera enligt den av Sohlman föreslagna mjuka linjen. Kontakterna med de sovjetiska motparterna var dock nedslående. Från sovjetiskt håll restes krav som var oacceptabla, och det sovjetiska agerandet ansågs kännetecknas av kitslighet, långsamhet och omedgörlighet, varför man kom att göra prediktionen, att en godtagbar avveckling av handelsförbindelserna och en "infrysning" av avtalet ej skulle kunna komma till stånd.⁸⁾

1) Sohlman konstaterar (ibid): "... det torde alltjämt erbjuda svårigheter att förutse utvecklingen och utgången av det tysk-ryska kriget. Medan man å svensk sida ännu i början av juli ansåg sig kunna vänta ett avgörande redan i augusti-september te sig utsikterna härutinnan för närvarande ovissa". Jfr den av Böök 1976 s 99 f redovisade uppfattningen, att Sohlman redan från det tysk-ryska krigets början hyst uppfattningen att Sovjetunionen skulle segra.

2) Böök är måhända väl försiktig i sitt omdöme på denna punkt. Han säger bl a (1976 s 98): "Den andra linje, som Sohlman uppenbarligen - ehuru med stor försiktighet - förordade, vore....". Sohlmans uppfattning förefaller dock helt klar. Han säger bl a: "Det förslag, som i sådant syfte utarbetats och vilket det vore avsikten att, därest det vinner regeringens godkännande, förelägga ryssarna, innebär...."

3) Wigforss 1954 s 211.

4) Hägglöf 1975.

5) Böök 1976 s 99 f se särskilt not 15.

6) Ibid s 100.

7) UD doss XLIV, sammanträdesprotokoll (2 st) 1941-08-16 (20 resp 29).

8) Böök 1976 s 102; se även samtalsuppteckning av Hägglöf UD doss XLVIII 1941-10-02 (samtal Hägglöf-Mallet-Mitcheson).

Efter krigsutbrottet mellan Sovjetunionen och Tyskland hade den svensk-sovjetiska handeln kommit att tilldraga sig stormakternas intresse. Den 2 juli 1941 hade tyskarna gjort sonderingar huruvida vissa av de sovjetiska beställningarna skulle kunna övertagas av tyskarna.¹⁾ Från amerikanskt håll uttrycktes oro för att produkter avsedda för Sovjetunionen istället skulle gå till Tyskland.²⁾ Även från brittisk sida uttrycktes en liknande oro. Samtal mellan Sohlman och det brittiska handelsrådet Mitcheson ledde så småningom till att man från brittisk sida ställde i utsikt en garanti i storleksordningen 10 miljoner kronor för att en svensk-sovjetisk överenskommelse skulle kunna nås.³⁾

Den 3 och 4 oktober avsändes till beskickningen i Moskva instruktioner för fortsatta förhandlingar.⁴⁾ I dessa betonades, att det svenska förslaget var att anse som ett slutbud och att den tid man hade på sig var begränsad. Sohlman orienterade Mitcheson om förslagets huvudsakliga innehåll,⁵⁾ och han meddelade även beskickningarna i Moskva och London den brittiska rollen i sammanhanget.⁶⁾

Från brittiskt håll var man angelägen om att en svensk-sovjetisk uppgörelse skulle komma till stånd. Den brittiske moskvaambassadören, sir Stafford Cripps, förklarade i samtal med Mikojan, att Storbritannien vore berett förskottera en del av det belopp (10 miljoner kronor), som Sovjetunionen enligt det svenska förslaget skulle behöva erlägga för redan färdigtillverkade varor, utnyttjande av krediter mm.⁷⁾

Den 10 oktober 1941 beslöts i konselj att bemyndiga Assarsson att för Sveriges räkning underteckna protokoll rörande avveckling av bestående kontraktsförbindelser mm mellan Sverige och Sovjetunionen.⁸⁾ Samma dag sändes ett meddelande till Moskva i vilket sades att UD av Kollontay, Nikitine och den brittiska beskickningen fått besked om att Sovjetunionen skulle ha god-

1) UD doss XL, samtalsuppteckning av Hägglöf 1941-07-02.

2) UD doss XLVI, samtalsuppteckning av Sohlman 1941-09-27 (samtal Sohlman-Greene).

3) UD doss XLVI, samtalsuppteckning av Sohlman 1941-09-28 (samtal Sohlman-Mitcheson) och Mitcheson confidential minute (1941-09-29) även (1941-10-01) samt doss XLVII skrivelser Mitcheson-Sohlman 1941-09-30 (10-01) och 1941-10-01(02) samt samtalsuppteckning av Hägglöf 1941-10-02 (samtal Hägglöf-Mallet/Mitcheson).

4) UD doss XLVII, chiffer 360-2U 1941-10-03 samt 363U 1941-10-04.

5) UD doss XLVII, promemoria 1941-10-04.

6) UD doss XLVII, chiffer 364U 1941-10-04 (till Moskva) och 1764U 1941-10-04 (till London).

7) UD doss XLVII, chiffer 331B 1941-10-06(07).

8) UD doss XLVII, (1941-10-10) kopia på konseljbeslutet (50-årsprotokollet).

tagit det svenska förslaget.¹⁾ Enligt Assarssons svar följande dag var dessa uppgifter i huvudsak riktiga, dock att vissa detaljer ännu återstod.²⁾ Att protokollet, även benämnt infrysningsavtalet eller Kujbysjev-protokollet, inte kom att bli färdigförhandlat och undertecknat förrän den 4 november 1941³⁾ berodde på att beskickningen den 15 oktober 1941 blivit flyttad från Moskva till Kujbysjev (Samara) medan motparten - utrikeshandelskommisariatet flyttat till Uljanovsk 18 mil därifrån.⁴⁾ Innehållet i den överenskommelse man slöt överensstämde väl med det svenska förslag, vilket utgjort utgångspunkt för förhandlingarna. För berörda företag innebar det uppnådda resultatet att deras förluster reducerades och i vissa fall att vinster kunde säkerställas.⁵⁾

Att den svenska regeringen upptog de förhandlingar, som ledde till infrysningsavtalet, uppskattades på sovjetisk sida och bidrog till att minska friktionen i de svensk-sovjetiska förbindelserna under de närmast följande åren.⁶⁾

1) UD doss XLVII, chiffer 382U 1941-10-10.

2) UD doss XLVII, chiffer 343B 1941-10-11.

3) UD doss LI, 1 B (Kujbysjev) 1941-11-05 (1942-01-08) jämte 11 bil.

4) Bök 1976 s 106.

5) Ibid s 107.

6) Eriksson, vol 2, anförande inför (utrikes?)utskottet. Tröligen efter februari 1944. Utskrift finnes i två snarlika varianter.

3 OM PREDIKTIONERS FUNKTIONER OCH OM PREDIKTIONSBASER

3.1 OM PREDIKTIONERS FUNKTIONER

3.1.1 INLEDNING

Beroende på situation, syfte, utformning mm¹⁾ kan en prediktion komma att få en mängd olika funktioner. Med utgångspunkt från Stenelo²⁾ och den diskussion, som förts i avsnitt 0.1 ovan, samt beaktande den genomgång av framtidsstudielitteraturen,³⁾ som redovisats i avsnitt 1.2, synes några av de viktigaste prediktionsfunktionerna vara:

- I att giva ökad kunskap om framtida utfall av handlingar, händelser och förlopp av processer samt om existens av förhållanden (kunskap om sakförhållanden),
- II att giva ökad kunskap om sannolikheterna för dylika utfall respektive dylik existens (kunskap om sannolikhet) samt
- III att verka persuasivt.

Stenelo har påpekat,⁴⁾ att prediktioner kan indelas i två kategorier om man betraktar dem ur aspekten vilken typ av kunskap de representerar för prediktören. Han benämner kategorierna "kunskap som primärt intresse" och "kunskap som sekundärt intresse". Den förra kategorien innehåller prediktioner med hjälp av vilka prediktören utifrån sina förutsättningar söker erhålla maximalt säker kunskap om något visst framtida. Denna kategori korresponderar mot de ovan redovisade prediktionsfunktionerna I och II. Den andra kategorien

1) Jfr Hörberg 1975 s 1 f. Se även Ingelstams (1972 s 24 f) diskussion om mål samt Stevrin 1974 s VI:4.

2) Stenelo 1980 kapitel 3.

3) Man kan här särskilt peka på de Jouvenel (1967), som, när han diskuterar det praktiska användandet av prediktioner ("the pragmatism of conjecture"), nämner följande fall av relevans i detta sammanhang:

I. Ad hoc-förutsägelser, vars funktion är att få fram "pseudo-data", vilka kan komplettera "verkliga" data, och på samma sätt som de nyttjas i beslutsprocessen (s 144 f).

II. Förutsäga konsekvenser (forecasting of consequences; s 145 ff).

III. Persuasion (argumentative forecasting; s 147 ff).

Att förutsäga konsekvenser synes innefatta ett mått av sannolikhetsbedömning. Därigenom kan man hävda, att en hög grad av överensstämmelse föreligger mellan de prediktionsfunktioner de Jouvenel diskuterar och de, vilka behandlas i föreliggande studie.

Brecht (1967 s 96 f) framhåller, när han diskuterar forskarens möjlighet att påverka beslut, att prediktionens främsta funktion är konsekvens- och riskbedömning.

4) Stenelo 1980 s 65 f.

omfattar prediktioner, som visserligen kan meddela kunskaper om framtiden, men som inte behöver göra det. Medan prediktioner i den första kategorien främst synes anpassade till prediktörens interna bruk, torde prediktioner i den andra ofta vara ämnade att kommuniceras till en extern mottagare - företrädesvis i syfte att påverka honom. Den senare prediktionskategorien svarar närmast mot kategori III ovan. Stenelos kategoriindelning, som är komplementär till den här använda, är intressant bl a på grund därav, att den belyser att kategorierna I och II är likvärda ur kunskapssynpunkt. Stenelos synsätt överensstämmer härvidlag med de rön inom modern psykologisk forskning, som säger, att individen ej behandlar information om sannolikheter på annat sätt än information om värdet av utfall.¹⁾ Att den ovan gjorda indelningen av prediktioners funktioner likväl användes beror dels på att den tämligen väl är anpassad till prediktions- och framtidsstudielitteraturen, dels på att man i det empiriska materialet på många ställen kan finna, att prediktören skiljer mellan å ena sidan prediktioner, som primärt rör sakförhållanden, och å andra sidan prediktioner, som primärt avser sannolikheter.²⁾

Samtliga tre, ovan nämnda prediktionsfunktioner kommer att beröras i det följande. Dock kommer tyngdpunkten att läggas på funktionen kunskap om sannolikhet, under vilken rubrik främst frågor rörande osäkerhet och risk behandlas. Skälen till betonandet av denna funktion är flera.

I framtidsstudie- och prediktionslitteraturen synes man av de olika prediktionsfunktionerna fästa särskild vikt vid aspekten sannolikhet. Detta manifesteras ej sällan i att man definierar begreppet prediktion i termer av sannolikhet.³⁾

Också i den förhandlingsteoretiska litteraturen har frågor om sannolikheter för framtida utfall en framträdande plats. Detta gäller inte minst beträffande den s k U/P-kalkylen.⁴⁾

1) Se Hedenborg-Svensson 1978 s 130 och avsnitt 3.1.3 nedan.

2) Orsakerna till att det trots allt kan vara så diskuteras något i avsnitt 3.1.3.

3) Se avsnitt 1.2.1 ovan. Se även exv Amara-Salancik 1972 s 416, Arndt 1968 s 3, Walker-Murphy 1980 s 4 och Weaver 1970 s 245 f.

4) U/P = utility/probability. Se exv Jönsson 1975 s 8 ff. Också i den allmänna litteraturen i internationell politik betonas i samband med diskussioner om beslutsfattande sannolikhetsbedömningens centrala roll. Se exv Goldmann 1978 s 25. Goldmann säger på detta ställe även: "Förklaringar av internationell politik består ofta av försök att rekonstruera aktörernas beslutsalkyler." Föreliggande studie söker ej rekonstruera aktörernas totala beslutsalkyler; däremot söker den bl a belysa mekanismer i samband med beslutsalkyler, och den ansluter på så sätt till denna förklaringsstradition.

Det empiriska materialet belyser i icke oväsentlig utsträckning aktörernas hantering av sannolikheter och frågor rörande framtida utfall. Materialet är, enär det uteslutande härstammar från den ena förhandlingsparten, däremot mindre lämpat för ett studium av persuasion.

Det kan vara värt att notera, att en av de största skillnaderna mellan inrikespolitiskt och utrikespolitiskt beslutsfattande är, att det senare sker under högre grad av risk och osäkerhet.¹⁾ Detta förhållande motiverar också, att särskilt intresse riktas mot prediktioners funktion avseende sannolikhet.

Föreliggande avsnitt behandlar, som framgår av rubriken, i första hand prediktioners funktioner. I icke obetydlig utsträckning torde emellertid resonemangen om prediktioners funktioner jämväl äga giltighet för andra typer av prediktiva utsagor.²⁾ Olika aspekter av andra prediktiva utsagors funktioner kommer därför också att beröras i det följande.

Begreppet prediktionsfunktion har diskuterats ovan.³⁾ Det har därvid konstaterats, att med en prediktions funktion förstås det syfte prediktören vid utsagotillfället primärt synes ha med prediktionen. Synonymt med prediktionsfunktion användes termen primär prediktörsavsikt.

Att definiera funktion i termer av syfte (avsikt) är inte helt ovanligt.⁴⁾ Ett problem med denna typ av definition är, att man ej med säkerhet kan klargöra vad prediktörens syfte egentligen var. Det är inte ens säkert, att prediktören vid utsagotidpunkten haft det klart för sig själv. Han kan också haft mer än ett syfte samtidigt. Genom formuleringen "synes ha" överlättes åt

-
- 1) Ibland förekommer synpunkter av typen att utrikespolitiska beslut är oåterkalleliga, att "försöksverksamhet" inte kan bedrivas inom utrikespolitiken etc. Mot bakgrund härav kan följande citat äga sitt intresse: "(Statsrådet Eriksson) ... hade ingenting emot att göra ett försök med en båtlast för att se den ryska reaktionen." (UD doss XX, uppteckning från sammanträde i UD 1940-06-20.)
 - 2) Andra prediktiva utsagor torde därutöver även kunna ha en rad funktioner, som prediktioner inte har.
 - 3) Avsnitten 0.1 och 1.2.2.
 - 4) Exv Stevrin 1974 s VI:4. Stenelo (1980 s 64): "An analysis of different prediction functions provides information as to why predictions are used". (Understruket här.) Detta kan tolkas som att han uppfattar funktion i termer av syfte. Liknande formuleringar återfinnes i Stenelo 1980 s 32. Jfr Fafner 1977 s 68. Funktion står alltså här för ett begrepp med teologisk innebörd och avviker därmed från det i struktur-funktionalistiska sammanhang gängse språkbruket; jfr Johansson 1974 ss 16 och 18, Almond-Powell 1966 ss 14 och 27 ff samt Young 1968 s 29. Jfr även Merton 1967 s 74 ff.

analytikern att göra troligt vilken funktion en viss prediktion haft. Det är härvid att förmoda, att den aspekt, som analytikern har, starkt styr hans uppfattning om vilken funktion den prediktion, som han studerar, haft.¹⁾

"Primärt" ingår i definitionen för att angiva, att det är den kunskap, som prediktionen tel quel giver, eller den av prediktören åsyftade persuasiva effekten som avses. Prediktören kan ju mycket väl tänkas ha andra syften med sin prediktion, exempelvis att giva intrycket av att själv vara framtidsmedveten.

Man bör även observera, att den kunskap, som en prediktion giver, i sin tur av prediktören kan utnyttjas i något syfte. Sålunda kan exempelvis innehållet i en prediktion, vars funktion är att skapa kunskap om utfallet av en framtida händelse, mycket väl tänkas utnyttjas taktiskt i en förhandling.

Diskussionen i det följande har i viss utsträckning hämtat inspiration från resultat, som uppnåtts inom psykologien. Ansatsen innebär ej, att resultat från den psykologiska forskningen direkt anses gälla politiska fenomen. De utnyttjas däremot i sökprocessen som uppslag angående var fenomen, vilka kan vara av intresse ur denna studies synpunkt, kan stå att finna. De utnyttjas också som uppslag vid formulerandet av frågeställningar, vilka sedan testas på ett material av politisk relevans. I de fall resultat från psykologien kan påvisas ha motsvarigheter i det empiriska material, som här undersökes, kan det finnas skäl förmoda, att detta till en del kan tillskrivas inverkan av samma eller snarlika faktorer. Grund för generaliseringar skulle under dylika omständigheter kunna förefinnas.²⁾

Olika aspekter av prediktioners och andra prediktiva utsagors funktioner illustreras i det följande med exempel från den studerade förhandlingen.

1) Motsvarande problem vidlåder även analys baserad på andra funktionsbegrepp, exv sådana formulerade i termer av objektiva konsekvenser. I dylika fall är analytikerns godtycke alltid avgörande. Med den här valda definitionen kan man undantagsvis komma i den lyckliga situationen, att prediktören själv anger syftet med sin prediktion.

Analytikerns aspekt tar sig vanligen bl a uttryck i valet av analyskategorier och terminologi. I föreliggande fall innebär det, att prediktionsfunktioner diskuteras i termer av de ovan redovisade kategorierna. Från andra utgångspunkter kunde exv prediktioner, som här anges ha persuasiv funktion, sägas ha policyskapande eller didaktiska funktioner.

2) Jfr Mc Gregors perspektiv (1938 s 179): "Predictions are instances of psychological inferences."

"... empirical illustrations demonstrate that concepts are linked with reality and substantiate possible assumptions about the relationship between concepts."¹⁾

3.1.2 PREDIKTIONER OCH KUNSKAP OM SAKFÖRHÅLLANDEN

Förhandling betraktas i denna studie som en formaliserad, explicit process för gemensamt beslutsfattande av aktörer med delvis motstridiga, delvis sammanfallande intressen.²⁾ I en dylik beslutsprocess kan prediktioner spela en betydande roll för att skapa "kunskap"³⁾ om sakförhållanden framförallt i samband med aktörens diagnosticerande av situationen, hans formulerande av mål samt hans informationssökande (inklusive sökande efter möjliga alternativ).⁴⁾

3.1.2.1 Diagnosticering

Att diagnosticera innebär, att den aktuella situationens karakteristika analyseras och att problem identifieras och formuleras.⁵⁾ Diagnoser kan göras i olika skeden av förhandlingsprocessen. Den viktigaste torde i allmänhet dock vara den, som ligger till grund för beslutet att inleda förhandlingar, och som därmed också ligger till grund för den ursprungliga målformuleringen. Denna inledande diagnos kan förväntas innehålla allmänna, övergripande prediktioner rörande den tilltänkta förhandlingen, prediktioner rörande den allmän-politiska situation förhandlingen skulle komma att föras

-
- 1) Stenelo 1972 s 18. Jfr Deutsch (1967 s 86), som ställer följande krav på begrepp: I. de skall gå att operationalisera; II. de skall vara fruktbara i det att de skall giva uppdrag till vidare observationer eller experiment; III. de skall vara "kritiska", dvs kunna exkludera vissa observationer eller resultat. Jfr dock ibid s 107: "..., an operational concept should be sharp in the middle but is apt to get frayed at the edges."
 - 2) Se avsnitt 0.1.
 - 3) Observera, att inget krav föreligger, att en prediktion skall visa sig vara "sann". Analogt med Sorel kan man hävda, att det avgörande är inte om en prediktion visar sig vara "sann", det avgörande är, att den fyller sin uppgift som "myt". (Jfr Björklund 1968 s 26).
 - 4) Stenelo 1980 s 68 ff. De följande resonemangen tar delvis sin utgångspunkt i Stenelos resonemang om "Predictions as Decision-Making Aid". Vidare utnyttjas uppslag från Stenelos (1972 kap 5) diskussion av sökstrategier. Resonemanget i Stenelo 1972 avser visserligen främst en medlares agerande, men det är i stora delar även tillämpligt på förhandlande part. (Jfr Jönsson-Lundqvist 1972 s 552).
 - 5) Stenelo 1980 s 68 f. Jfr Björklunds (1968 s 11) påstående om en teoris funktion: "Den ordnar på ett systematiskt sätt våra observationer, och den ger en anvisning om i vilken riktning vi bör söka för att öka vår kunskap."

i (miljöprediktioner) och prediktioner rörande motpartens mål. Följande exempel illustrerar väl prediktionens funktion att tillhandahålla kunskap om dessa typer av framtida sakförhållanden:¹⁾

... att Mikojan ... offentligt förklarade, att arten och omfånget av Sovjetunionens handelsförbindelser med andra länder vore beroende på hur dess politiska relationer med dessa gestalta sig. Ur denna synpunkt borde vi ha det rätt väl förspänt i en kommande förhandling, då Sverige och dess utrikesledning utan varje tvivel för närvarande stå väl till bords i Moskva. ...

Det skulle stå i full överensstämmelse med dessa sovjetiska strävanden, om ryssarna också gentemot oss skulle i samband med en ny förhandling önska upptaga spörsmål, som ha en rent politisk anstrykning. ... Potemkins samtal ger också en antydning om vartåt man syftar: att söka rubba Tysklands ekonomiska positioner i bl a Sverige.

Diagnosen kan också, som nämnts, innebära, att problem identifieras och formuleras. Att prediktionen är ett synnerligen betydelsefullt instrument härvidlag framgår exempelvis tydligt i de överväganden Häggglöf gör i "Dikterad promemoria angående förhandlingarna med Sovjetunionen",²⁾ där prediktionerna är legio. På ett ställe heter det sålunda:

Under sådana omständigheter vore det att befara, att belastningen på den svenska exportindustrien under exempelvis perioden ... komme att bli alltför stor.

Denna prediktion utnyttjas därefter som bas för en expressiv framtidsutsaga, som kan ses som ett led i formuleringen av ett mål för förhandlingen:³⁾

Det har med hänsyn härtill från exportörhåll framhållits såsom önskvärt, att krediten fördelades mera jämnt över avtalsperioden, ...

3.1.2.2 Formulering av mål

Steget från diagnos till formulerandet av mål kan således vara kort. Så länge kunskapen är liten finns därvid stort utrymme för önskingar. Det finns av detta skäl anledning förmoda, att man i de tidigare delarna av målformuleringsfasen finner expressiva framtidsutsagor baserade på få och oprecisa prediktioner. Expressiva framtidsutsagor kan bl a ses som uttryck

1) UD doss XIV, hbr. Winther-Häggglöf 1939-04-13 (17). Den förhandling, som här prediceras kom aldrig igång, eller - om man så vill - uppsköts till våren 1940. Se avsnitt 1.3.2.

2) UD doss XV, 1940-05-09.

3) Ibid. Meningarna följer omedelbart efter varandra i Häggglöfs promemoria.

i vilka prediktören konfronterar sina attityder, värderingar etc med framtiden. Expressiva framtidsutsagor kan utgöra embryon till kommande mål:¹⁾

... representanterna för S.K.F., Sandviken, Brukskoncernen och A.S.E.A. förklarade, att man vore synnerligen intresserad av att snarast få återupptaga försäljningarna till Sovjetunionen. ... anledning funnes antaga, att exportmöjligheterna till Sovjetunionen komme att bli högst betydande inom en nära framtid.

Av den givna illustrationen framgår, att expressiva framtidsutsagor även kan anknyta till ett tidigare existerande mål ("... återupptaga ...").²⁾

Den expressiva framtidsutsagan kan också ha funktionen att precisera ett nyformulerat mål:³⁾

Med hänsyn till vad ovan framhållits synes det vara ett svenskt önskemål, men icke ett ovillkorligt krav, att

Målformuleringarna kan ibland följas upp med prediktioner rörande motsidans reaktion:⁴⁾

Möjligheterna att få Sovjetunionen att betrakta en dylik avräkningskurs som en intern svensk angelägenhet kunna dock ifrågasättas.

Ibland kan dylika uppföljningsprediktioner dock bara ge information, att total osäkerhet råder:⁴⁾

Om man från Unionens sida är villig att acceptera en dylik bestämmelse, kan icke förutses.

Framställningen ovan har visat, att diagnos och målformulering är två processer, som kan gripa in i varandra. Argument har anförts för att, förutom prediktioner, expressiva framtidsutsagor kan förväntas förekomma och vara av betydelse i denna fas av aktörens beslutsprocess. De empiriska illustrationerna har visat, att så kan vara fallet och att prediktioner härvid av prediktören kan användas som bas för expressiva framtidsutsagor. De expressiva framtidsutsagorna synes härvid ha karaktären av preliminärt formulerade mål.

1) UD doss XIV, PM angående export till Sovjetunionen (Hägglöf 1940-04-03).

2) Jfr Stenelos (1980 s 69) förmodande om denna typ av mekanismer.

3) UD doss XVII, PM angående kursfrågan i samband med betalningsavtalet med Sovjetunionen (Böök) 1940-05-30 (u bil 1:1 till instruktionen till svenska förhandlingsdelegationen i Moskva 1940-05-31).

4) UD doss XVII, PM angående kursfrågan i samband med betalningsavtalet med Sovjetunionen (Böök) 1940-05-30 (u bil 1:1 till instruktionen till svenska förhandlingsdelegationen i Moskva 1940-05-31).

3.1.2.3 Informationssökande

Även vid sökandet efter information, t ex vid försök att identifiera möjliga alternativ, förmodas prediktioner och andra prediktiva utsagor vara av betydelse.¹⁾ Att så skulle vara fallet har i viss mån framgått av tidigare anförda exempel.

Som exempel på en operativ sök teknik nämner Stenelo,²⁾ vad han kallar "the query technique", som innebär, att en part ställer frågor till den andra parten. Denna teknik kan medföra en rad nackdelar bl a kan den giva ledtrådar beträffande den egna sidans intentioner och kommande förslag.³⁾ Risker för dylika effekter kan minskas, om man kan utnyttja prediktioner eller andra prediktiva utsagor som frågeinstrument. Lyckas man med detta, kan man möjligen också uppnå vissa positiva effekter, exempelvis den att styra mot sidans intresse i en önskad riktning.⁴⁾ Olika prediktiva utsagor skulle kunna användas på olika sätt. Expressiva framtidsutsagor torde vara de vagaste och minst förpliktigande,⁵⁾ medan performativa framtidsutsagor mycket effektivt kan tänkas dra uppmärksamheten dit prediktören vill, samtidigt som han med en dylik utsaga normalt torde bli mycket hårt uppbunden.

Det är svårt att i föreliggande empiriska material finna exempel på denna typ av prediktionsmekanismer.⁶⁾ Vissa indikationer på att mekanismen förelegat finns emellertid.⁷⁾

1) Stenelo 1980 s 68 ff.

2) Stenelo 1972 s 146.

3) Jfr ibid s 145.

4) Jfr ibid s 147. Prediktiva utsagor kan även oavsiktligt komma att fungera som frågeinstrument. I så fall bortfaller denna avsiktliga styrningseffekt.

5) Detta kan tänkas vara ett skäl till att "kamouflera" prediktioner som expressiva framtidsutsagor.

6) En möjlig orsak till detta kan vara, att dessa subtila vändningar, bl a till följd av språksvårigheter, förbigått protokollföraren och därför ej registrerats i uppteckningarna. ("Förhandlingarna fördes på tyska och ryska och försvårades i hög grad av att den därvid tjänstgörande tolken visade sig äga synnerligen bristfälliga språkkunskaper." UD doss XVII 13 Del 1940-06-03 (05).) En annan tänkbar orsak, som är väl förenlig med den nyss nämnda, är, att uppteckningarna mera sällan är återgivna i direkt anföring. I indirekt anföring är det mycket lätt att den typ av formuleringar, som kräves för att identifiera den här diskuterade mekanismen, bortfaller. En tredje möjlighet är självfallet att mekanismen ej förekommit.

7) UD doss XVI, PM angående sammanträde hos utrikeshandelskommissarien Mikojan den 17 maj 1940. Replikväxling Assarsson-Mikojan (återgiven i direkt anföring).

Sökandet efter information torde förekomma under alla stadier av en förhandling men efter hand bli allt mer differentierat och förfinat.¹⁾ Under förhandlingarnas initialskede kan sökandet efter information rörande kontraktzonens²⁾ omfattning förväntas vara av särskilt intresse.³⁾ Prediktioner, som utgår från de egna målen,⁴⁾ torde härvid vara av betydelse. Annorlunda uttryckt kan man i dylika sammanhang förvänta sig förekomsten av villkorade prediktioner, där villkoret är knutet till uppfyllande av eget mål, alternativt egen resistance point.⁵⁾ Som exempel på detta kan anföras ett resonemang av Sohlman:⁶⁾

Av vad hittills under förhandlingarna framkommit förefaller det som om man måste räkna med att ryska vederbörande tillmäta kravet om leveranser av järnvägsmateriel den största betydelse och att ett tillmötesgående därav i mera avsevärd utsträckning lär av dem komma att göras till villkor för... Därest man å svensk sida önskar uppnå ett avtal, ... , lär det under sådana förhållanden bli nödvändigt att förbereda anstalter för att inom rimliga gränser tillgodose ifrågavarande ryska desiderata.

I en förhandling av så hög politisk dignitet, som den här studerade, är det naturligt att även söka information om hur resultaten kan påverka omvärlden utanför förhandlingen och om hur omvärldsfaktorer kan påverka förhandlingen

1) Stenelo 1972 ss 136 och 142.

2) "The contract zone can be interpreted as the parties' estimate of the number of acceptable negotiation outcomes, that is the range of outcomes the parties would prefer to no agreement." (Stenelo 1972 s 101). För en diskussion av relaterade begrepp se Jönsson 1975 s 20.

3) Stenelo 1972 s 142 f.

4) Av begreppet kontraktzon och antagandet (i definitionen av förhandling) om motstridiga intressen följer, att bedömningar av för motsidan acceptabla medgivanden måste relateras till den egna positionen. Det är härvid naturligt att utgå från de egna målen.

5) "... the least favorable terms at which he would prefer agreement to no agreement...." Jönsson 1975 s 20. Följande citat visar hur ursprungligt mål och resistance point kan vara utformade: "I avseende å frågan om ett sammankopplande av ett eventuellt svenskt låns utnyttjande med den import som faktiskt kommer till stånd till Sverige från Sovjetunionen. - ... - borde försök göras att uppnå en proportion av 1 till 2 mellan i anspråk tagna kreditbelopp och värdet av verkställd import av sovjetryska varor. I sista hand skulle kunna godtagas proportionen 1 till 1." (UD doss XVII, PM rörande beredning hos statsrådet Herman Eriksson den 30 maj 1940 angående förhandlingarna med Sovjetunionen. Ingår som bil 1 till UD:s instruktion till vice Ordföranden i förhandlingsdelegationen i Moskva 1940-05-31).

6) UD doss XVI, hbr Fallenius - Kumlin 1940-05-20 (21) bil 1. Av andra passager i Sohlmans promemoria framgår, att de sovjetiska önskemålen var 200.000 hjulpar per år och att maximalt acceptabel svensk produktion var ca 100.000 par per år.

(miljöinverkan).¹⁾ Av särskilt intresse är naturligtvis förhandlingens eventuella påverkan på Sveriges relationer till tredje makt ("Ett avtal kan komma att stärka Sveriges position gentemot Tyskland".)²⁾ eller på annat i den internationella omgivningen. ("Ett avtal kan komma att verka välgörande för Finland.")²⁾

Beaktande den turbulenta miljön i Europa 1940-41 är det inte förvånande att finna en rad prediktioner under olika skeden av förhandlingen, vilka kan ses som ett led i sökandet av information om omvärldsfaktorens inverkan i framtiden. Det rörde sig härvid främst om prediktioner avseende krigets allmänna gång,

Möller: ... Är det avgjort, att Tyskland segrar? Nej.³⁾

relationen Tyskland - Sovjetunionen och - inte minst - Finlands ställning.⁴⁾

Cripps uppsökte mig den 20 mars (1941) för att tala om att han från London erfarit, att tyskarna var i färd med att dra stora styrkor upp mot Nordnorge. Det bådade intet gott vare sig för Sveriges eller för Finlands oavhängighet.

Inte sällan kopplades miljöprediktioner till olika aspekter av förhandlingen.⁵⁾

... jag känner mig för dagen icke övertygad om att ett handelsavtal med Ryssland kommer att medföra något större varuutbyte. Jag räknar nämligen med en så stark tysk-rysk motsats, att krigiska förvecklingar kunna befaras inom en icke allt för avlägsen framtid".⁶⁾

24-8 (1940)

AB kl 10. Ryska avtalet föredraget av B-n. Utsikter till större handelsutbyte om de polit förh ej avsevärt ändras.⁷⁾

Miljöprediktionerna var i allmänhet långsiktiga och behäftade med stor osäkerhet. Ett sätt att söka reducera denna osäkerhet⁸⁾ illustreras i

-
- 1) "Positive and negative effects can be related to a party's perception of the advantages and disadvantages inherent in various elements of the milieu, ..." (Stenelo 1972 s 17).
 - 2) Prediktion (återgiven på parameterform) återgiven i avsnitt 1.4.1.3.
 - 3) Westman 1981 s 156. Anteckning 1941-06-23 (dagen efter krigsutbrottet mellan Tyskland och Sovjetunionen).
 - 4) Assarsson 1963 s 57.
 - 5) Jfr Arlebäck 1973 s 81: "Prognoser betecknar nämligen ett passivt inslag, som man i sin planering har att aktivt anpassa sig till".
 - 6) UD doss XX, Rooth-Böök 1940-06-18 (Utkast).
 - 7) Westman 1981 s 128. AB = allmän beredning. B-n = Boheman.
 - 8) Om reduktion av osäkerhet se vidare avsnitt 3.1.3.3 nedan.

följande, av Herman Eriksson¹⁾ framförda, uppfattning:²⁾

Statsrådet ansåg emellertid, att det vore ett svenskt intresse med ett kortare avtal för att icke binda sig för en lång och oviss framtid

Statsrådets inställning ligger dessutom i linje med den moderna psykologiens rön, som visar, att ju mer avlägset i framtiden en händelse ligger, desto mindre betydelse tillmäter man den. En händelse, som inträffar om tjugo år, tillmätes blott tredjedelen av den vikt den skulle haft om den inträffat nu.³⁾ Också det emotionella engagemanget avtager hastigt med tidsavståndet.⁴⁾ Är då stor osäkerhet förknippad med den framtida händelsen, torde benägenheten att fokusera på det näraliggande förstärkas.⁵⁾

Prediktioner kan, som nämnts, förmodas ha en funktion vid sökandet efter möjliga alternativ. När alternativ sedan funnits och formulerats, kan prediktionen även tänkas användas vid diskriminering dem emellan.

Bakom antagandet om prediktionens (eller annan prediktiv utsagas) betydelse vid diskriminering av alternativ ligger följande överväganden. De alternativ, som här åsyftas, avser olika möjligheter till agerande i framtiden. Med ett förenklat synsätt kan man säga, att beslutsfattandet består i val mellan minst två alternativ, varav det ena i det enklaste fallet innebär, att man avstår från att agera. Några orsaker till att ett alternativ förkastas kan vara, att det strider mot något mål eller någon värdering, som aktören står för, att det får konsekvens, som strider mot något dylikt mål eller värdering, eller att det bedömes mindre lämpligt pga framtida egna resurser eller pga den framtida utvecklingen i omvärlden. När det gäller konsekvenser, framtida egna resurser och den framtida utvecklingen i om-

1) Herman Eriksson (s) var ordförande för den svenska förhandlingsdelegationen. Som folkhushållningsminister (1939-10-14 -- 1941-03-07) var han dessutom för förhandlingen ansvarigt statsråd. (Om folkhushållningsdepartementet se Westman 1981 s 133, anteckning för 1941-01-02. Eriksson efterträddes som folkhushållningsminister av Axel Gjöres (s) (1941-03-07 -- 1947-04-11).)

2) UD doss XX. Anteckningar från sammanträde med Rysslandsdelegationen, 1940-06-20. Utsagan är inte en prediktion. I sammanhanget kan vara av intresse att notera, att Friedländer (1965 s 21) anser, att långsiktiga prediktioner inte är relevanta ur beslutssynpunkt: "... the theory of decision analysis does not deal with the effect processes outside the control of the actors ... and hence it cannot provide any support for long-term forecasts."

3) Hedenborg - Svenson 1978 s 123..

4) Sjöberg 1978 s 50.

5) Hedenborg - Svenson s 123 f.

världen måste alternativet jämföras med en prediktiv utsaga för att bedömning av dess lämplighet skall kunna göras. Eftersom konsekvensvärdering hänger samman med aktörens värderingar, känslor, attityder eller önskningar kan i dylika fall den prediktiva utsagan förväntas vara en expressiv framtidsutsaga. För att jämföra alternativet med framtida egna resurser eller den framtida utvecklingen i omvärlden kräves, att dessa identifieras och beskrives, vilket förutsätter att aktören har tillgång till en prediktion.

Goda exempel på användandet av prediktioner (och andra typer av prediktiva utsagor) vid sökandet efter möjliga alternativ och diskriminering dem emellan bjödes i Häggglöfs "Dikterad promemoria angående förhandlingarna med Sovjetunionen".¹⁾ I ett centralt avsnitt diskuterar Häggglöf utformningen av en eventuell, svensk kredit till Sovjetunionen utifrån förmodade sovjetiska synpunkter samt utifrån svenska export- och importsynpunkter. Diskussionen, vilken på viktiga punkter är baserad på prediktiva utsagor, utmynnar i att tre förslag till lösning presenteras. Av dessa slås det första ut genom följande prediktiva utsaga:²⁾

Ifrågavarande förslag synes emellertid icke innebära några garantier för att de kontrakterade varorna verkligen levereras och ej heller för att import äger rum under den fortsatta tillämpningen av avtalet.

Analys av alternativ för eget agerande och analys av motsidans förslag kan i många stycken göras på samma sätt. I båda fallen är man intresserad av vilka konsekvenserna vid genomförande skulle bli, och hur dessa skulle stå i relation till egna mål, värderingar etc. Till detta kommer att man vid analys av motsidans förslag möjligen också kan vara intresserad av att söka få en bild av icke öppet redovisade mål och resistance points.³⁾

Ehuru ryssarna energiskt insisterat på erhållande av en svensk regeringsgaranti för de lagrade varorna, har sändebudet i Moskva som sin personliga mening framhållit, att det icke förefölle uteslutet, att ryssarna i sista hand skulle låta sig nöja med garanti från svensk privatbank.

-
- 1) UD doss XV, 1940-05-09. Se särskilt punkten II. Även Sohlmans PM (UD doss XXXIII, PM angående vissa aktuella frågor rörande det handelspolitiska förhållandet till Sovjetunionen 1941-03-07) exemplifierar väl de diskuterade mekanismerna.
 - 2) Utsagan kan tolkas som en beskrivning av det förhållande, som kommer att råda om förslaget genomföres som en del av avtalet: Om förslaget genomföres, så kommer osäkerhet att råda huruvida kontrakterade varor kommer att levereras och huruvida import kommer att äga rum. Med denna tolkning är utsagan en prediktion.
 - 3) UD doss XLIII, PM angående frågan om avveckling av de sovjetiska beställningarna i Sverige. 1941-08-09 (Sohlman).

Sändebudet (Assarsson) predicerar här såväl motsidans resistance point som sannolikheten ("icke förefölle uteslutet", dvs en sannolikhet större än noll)¹⁾ för att ryssarna skulle retirera till denna punkt.

Att prediktioner (prediktiva utsagor) kommer till användning vid utvärderingar av motsidans förslag förefaller naturligt. Framförallt torde detta gälla i samband med konsekvensanalys.

En granskning av materialet från den studerade förhandlingen visar, att man på svensk sida, åtminstone i några fall, utsatte sovjetiska förslag för systematisk analys och att prediktioner därvid utnyttjades. Följande passage ur "PM angående det sovjetryska förslaget till betalningsöverenskommelse" (Böök) kan tjäna som illustration:²⁾

Mot föreskriften om utjämning över en viss period synes ur teknisk synpunkt icke några invändningar kunna göras. Dock torde med hänsyn till karaktären av de handelsförbindelser, som kunna väntas uppkomma mellan Sverige och Sovjetunionen, den i avtalsförslaget förutsatta tremånadersperioden vara allt för kort.

Medan Böök belyser konsekvenser av en teknisk detalj avfärdar Sohlman ett helt sovjetiskt avtalsutkast med följande prediktion:³⁾

Det ryska förslaget, ... , är givetvis ur svensk synpunkt icke acceptabelt tel quel enär ett godtagande därav skulle innebära, att Sovjetunionen på svenska regeringens bekostnad finge färdigställa ett stort antal varor, ..., samt därefter lagra varorna på svenska regeringens risk.

3.1.3 PREDIKTIONER OCH KUNSKAP OM SANNOLIKHET

Som framgått tidigare synes en av prediktionens viktigare funktioner vara att giva ökad kunskap om sannolikheterna för utfall. Nedan behandlas tre aspekter på denna primära aktörsavsikt. Inledningsvis definieras de grundläggande begreppen säkerhet, risk, osäkerhet och sannolikhet. Därefter diskuteras några förhållanden, som kan förmodas påverka utformningen av prediktioner avsedda att ge kunskap om sannolikhet.⁴⁾ Prediktionen ses därvid som den beroende variabeln.

1) Sannolikheter diskuteras närmare i avsnitt 3.1.3 nedan.

2) UD doss XIX, 22 Del. 1940-06-09 (10), bil.

3) UD doss XLIII, PM angående frågan om avveckling av de sovjetiska beställningarna i Sverige 1941-08-09 (Sohlman).

4) Analogt med tidigare resonemang i avsnittet 1.5 belyses i förekommande fall även andra prediktiva utsagors funktion i samband med aktörens försök att ernå ökad kunskap om sannolikhet.

Slutligen skiftas perspektivet och ett försök göres att något diskutera hur prediktören utnyttjar den information om sannolikheter, som prediktionen givit honom. Prediktionen kan därvid vara att anse som en oberoende variabel.

3.1.3.1 Begreppen säkerhet, risk, osäkerhet och sannolikhet

En av spel- och beslutsteoriens största förtjänster är den pedagogiska klarhet med vilken den i analytiskt och heuristiskt syfte förmått strukturera beslutssituationer och beslutstyper. Härvid ansluter teorien till Knights klassiska distinktion mellan risk och osäkerhet.¹⁾ Spelteorien analyserar, med hjälp av nyttoteori, val mellan alternativ under risk, medan beslutsteoriens studieområde är val mellan alternativ under osäkerhet.²⁾ De grundläggande begreppen definieras här - i enlighet med vad som är vanligt i litteraturen på följande sätt:

Säkerhet råder, då utfallet av varje handlingsalternativ är entydigt bestämt och känt.³⁾ Detta innebär, att om man utför handling⁴⁾ H_1 , H_2 resulterar obetingat i U_2 etc.⁵⁾ Man känner dessutom innebörden av U_1 , $U_2, \dots U_N$.

Risk råder, då åtminstone ett handlingsalternativ leder till ett av en på förhand given mängd möjliga och kända utfall för vilka sannolikheterna (p) är på förhand kända eller åtminstone möjliga att uppskatta,⁶⁾ och då övriga handlingsalternativ medför ett entydigt, bestämt och känt utfall.⁷⁾

1) Först publicerad i Knight, F.H., Risk, uncertainty, and Profit. Boston 1921. Knight 1949. För ett från Knight och huvudtraditionen något avvikande synsätt se Åberg 1971 s 30.

2) Baumol 1972 s 574, Luce-Raiffa 1967 s 275. Denna distinktion mellan spel- och beslutsteori synes ej alltid upprätthållas. Ej sällan ser man spelteorien behandlad som en gren av beslutsteorien.

Inom såväl spel- som beslutsteorien förutsättes det alltid finnas en annan part förutom beslutsfattaren. Denna part behöver inte nödvändigtvis uppfattas som en motståndare, och den behöver inte vara en människa. Motparten betecknas ofta som "naturen", av Luce-Raiffa (1967 s 279) benämnd "a diabolical Miss Nature".

3) Bergström 1968 s 11.

4) Motsvarande gäller för händelser, förhållanden och processer.

5) Jfr Rapoport 1969 s 7, Kaufman 1967 s 137. Goldmann 1978 s 44.

6) Baumol 1972 s 574, Bergström 1968 s 11, Bierman-Bonini-Hausman 1972 s 1. Goldmann 1978 s 44 och Rapoport 1969 s 12. Sjöberg 1978 s 33, som dock kräver "kända objektiva sannolikheter". För en annan uppfattning om risk se Stenelo 1972 ss 56 och 128. (Däremot överensstämmer Stenelos sannolikhetsbegrepp (1972 s 127) med det här använda).

7) Taylor 1965 s 52 f.

Osäkerhet råder, då sannolikheterna för de möjliga utfallen ej är bekanta.¹⁾
Strukturerad osäkerhet råder, då de möjliga utfallen är kända, medan icke-strukturerad osäkerhet råder, då de möjliga utfallen är okända.

I litteraturen om spel- och beslutsteori antager man ofta, att utfall och sannolikheter är fastställbara i någon objektiv mening. Vanligen föres resonemangen även utifrån förutsättningen, att dessa storheter är kvantifierbara. Detta är emellertid inte nödvändigt. De definierade begreppen kan likaväl användas för att beskriva situationer, där man med kända utfall menar utfall, som aktören anser vara kända. Denna subjektiva kännedom kan mycket väl ha erhållits genom prediktioner. På motsvarande sätt kan man med sannolikhet förstå subjektiv sannolikhet.

Goldmann²⁾ påpekar, att numeriskt kända sannolikheter inte är vanliga i internationell-politiska sammanhang, och att i det närmaste alla beslut därför formellt är beslut under osäkerhet; dock att beslutsfattare i praktiken nog brukar göra sannolikhetsbedömningar av något slag, därför att detta synes resultera i en situation, som är bättre än den, i vilken man utan någon form av analys antager, att alla utfall är lika troliga. "Gränsen mellan beslut under risk och beslut under osäkerhet är därför mindre klar i praktiken än i teorin."²⁾

Som nämnts tidigare, kan prediktionsprocessen anses innefatta såväl bedömningar som beslut. Om man emellertid antager Goldmanns perspektiv och ser prediktionsprocessen som en bedömningsfas, som föregår fattandet av ett beslut av högre dignitet än de, som ingår i prediktionsprocessen, torde man - med det synsätt som anlagts ovan och som accepterar subjektiva mått såväl på utfall som på sannolikhet - kunna upprätthålla distinktionen mellan beslut under osäkerhet och beslut under risk. Två fall kan urskiljas. I det ena har prediktören/bedömaren före prediktionsprocessen tillgång till information om sannolikheter³⁾ (alternativt till att sannolikheter ej kan åsättas utfallen). Det är då helt klart huruvida säkerhet, risk eller osäkerhet rå-

1) Baumol 1972 s 574, Bergström 1968 s 11, Goldmann 1978 s 45. Sjöberg 1978 s 33 och Bierman-Bonini-Hausman 1972 s 1. Jfr Stenelo 1972 s 127. Luce-Raiffa (1967 s 13) anser, att även fall när sannolikheten inte är meningsfull skall räknas som osäkra. Några dylika fall torde emellertid vara svåra att finna om man med sannolikhet förstår subjektiv sannolikhet. Se vidare nedan.

2) Goldmann 1978 s 45.

3) Goldmanns resonemang är begränsat till sannolikheter. I princip kan motsvarande resonemang föras beträffande utfall.

der. I det andra fallet saknas denna information. Innan prediktioner göres råder då, som Goldmann påpekar, osäkerhet. Genom prediktioner kan emellertid prediktören få fram subjektiva sannolikheter, vilket gör, att man exempelvis kan avgöra vilken typ av situation, som då råder. Exempelvis kan på så sätt en situation, vilken initialt präglas av osäkerhet, transformeras till en, som är karakteriserad av risk.¹⁾

Distinktionen mellan risk och osäkerhet får konsekvenser för indelningen av prediktioner efter logisk struktur.²⁾ Stenelo betecknar prediktioner av typen "B kommer sannolikt att inträffa" som villkorliga prediktioner under osäkerhet.³⁾ Om man med "sannolikt" menar "icke-säkert" är terminologien helt förenlig med de ovan givna definitionerna. Emellertid torde man, om man accepterar användandet av subjektiva sannolikheter, även kunna tolka "sannolikt" som ett angivande av en (hög) sannolikhet (i motsats till exempelvis "knappast" i utsagan "B kommer knappast att inträffa"). I det fallet torde man, såvida B är känt och det finns minst ett alternativ till B, böra beteckna prediktionen som en villkorlig prediktion under risk.⁴⁾ Som exempel på en prediktion av detta slag kan följande tjäna:⁵⁾

2. Förutsättningen för att det ur svensk synpunkt skulle vara fördelaktigt med en bestämmelse om att transfer i valutor av eventuella överskott på clearingens skulle äga rum endast vid varje 12-månadersperiods slut är, att de svenska betalningarna till Sovjetunionen komma igång tidigare samt under periodens första del i allmänhet bli större än betalningarna i motsatt riktning. Huruvida detta blir fallet synes vara mycket tvivelaktigt.

Prediktionen uttalar sig om huruvida en viss formulering i avtalet kommer att leda till för Sverige positiva konsekvenser. Prediktören formulerar två nödvändiga villkor för att den positiva konsekvensen skall inträda. Dessa villkor åsättes samma, låga, subjektiva sannolikhet ("mycket tvivelaktigt"), varför en villkorlig prediktion under risk föreligger.

1) Observera dock, att man genom prediktion även kan tänkas försätta sig i en "sämre" situation. Predicerandet kan ju mycket väl tänkas medföra en förändring från exempelvis risk till osäkerhet.

2) Jfr avsnitt 1.4.1.4 ovan.

3) Stenelo 1980 s 51.

4) Fallet att man ej känner de möjliga utfallen, men ändå tilldelar dem sannolikheter är realistiskt. I fallet att B saknar alternativ (inklusive icke-B) impliceras att sannolikheten är 1, och att man alltså hamnar i fallet säkerhet.

5) UD doss XX, hbr Sohlman-Kumlin 1940-06-24 (25), bil PM angående transfer av eventuella clearingsaldon samt om utnyttjande av krediten under första avtalsåret (Böök).

Ofta är det besvärligt att avgöra om prediktören enbart påstår att en sannolikhet kan åsättas eller om han med det valda uttrycket även åsätter sannolikheten ett (subjektivt) värde. Inte sällan kan termen "sannolikhet" uppfattas på båda sätten. "Torde" och "synes" kan ha innebörden, att full visshet ej föreligger. Termerna kan också användas pleonastiskt i en allmänt odlad kanslispråksjargong. Prediktören kan även, utan att ha avsikten att angiva olika sannolikheter, variera uttryckssätten för att undvika språklig monotoni.

Termen sannolikhet kan stå för en rad olika begrepp.¹⁾ Inom den matematisk-statistiska traditionen kan man urskilja åtminstone två typer av sannolikhetsbegrepp. Den ena typen, som går tillbaka till den klassiska teorien om sannolikhet (med Cardano, Pascal och Fermat som portalfigurer²⁾), uppfattar sannolikhet i termer av relationen mellan gynnsamma utfall och det totala antalet utfall. Den andra typen av sannolikhetsbegrepp (förknippat med bl a von Mises) är frekventistiskt, vilket innebär, att man tolkar sannolikhet i termer av relativ frekvensstabilitet för ett stort antal fenomen. Utanför den matematisk-statistiska sfären kan man också urskilja två huvudtyper av sannolikhetsbegrepp - logiska och subjektiva. Logisk sannolikhet (utnyttjad av bl a Keynes) är knuten till förhållandet mellan de skäl, som talar för respektive mot ett visst förhållande. Härvid beaktas såväl antalet av som grunden för de åberopade skälen. Då skälen för överväger, talar man om att logisk sannolikhet eller problematisk visshet föreligger för det diskuterade förhållandet.³⁾ Subjektiv sannolikhet, som är det sannolikhetsbegrepp

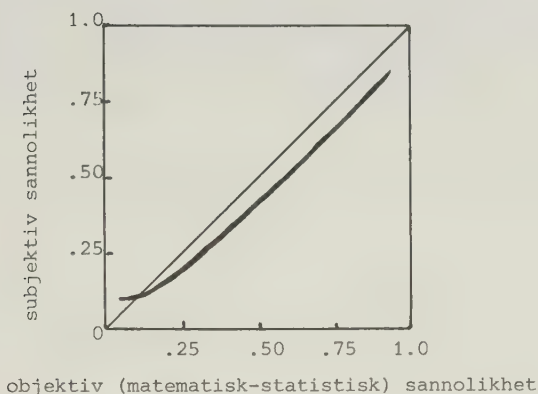
- 1) Sedan Platon hävdade att kunskap genom sinnena ej gav verkligt vetande, utan blott kunde ligga till grund för sannolika utsagor, har begreppet sannolikhet haft sin givna plats inom kunskapsläran. En extremställpunkt intogs av Arkesilaos (o 315-241 f Kr), som hävdade, att sannolikhet var det högsta rättesnöret för vårt handlande. (Svensk Uppslagsbok 1948-55. Uppslagsordet "Sannolikhet".)
- 2) Körner 1970 s 20. Sannolikhetskalkylens genombrott kan förläggas till 1600-talet. Enligt Brehmer kan människans, kognitivt sett, fundamentala brister att hantera osäker information vara en anledning till att detta genombrott kom så sent (Lundberg 1980 s 48).
- 3) Svensk Uppslagsbok 1948-55. Uppslagsorden "Sannolikhet" och "Sannolikhetsbevis". Helmer - Rescher (1960 s 14 ff) urskiljer ytterligare en typ av sannolikhetsbegrepp - konfirmeringsgrad (Degree of Confirmation), som synes vara ett mellanting mellan vad som här kallats matematisk - statistiska sannolikhetsbegrepp och logisk sannolikhet: "The degree of confirmation is a logical relation between two sentences, the hypothesis H and evidence E. The degree of confirmation of H on the basis of E is intended to be a measure of the credibility rationally imported to the truth of H by the assumed truth of E." (s 15). Konfirmeringsgrad kan uttryckas i observerad relativ frekvens eller på likartat sätt. Konfirmeringsgrad och logisk sannolikhet diskuteras i Hempel 1974 ss 52 f och 74.

som här kommer att användas, är den grad av tilltro en aktör har för att något visst utfall kommer att ske.¹⁾

Det som skiljer logisk och subjektiv sannolikhet är, att logisk sannolikhet kräver argumentering, medan subjektiv sannolikhet kräver tro. Som begreppen uppfattas här behöver förekomsten av logisk sannolikhet ej innebära, att aktören tror på resultatet av argumenteringen. Å andra sidan finns det ingenting som utesluter en argumentering för en subjektiv sannolikhet. I vissa fall är t o m en sådan dokumenterad i det empiriska materialet.

Subjektiva sannolikheter kan ibland användas på ett sätt som formellt överensstämmer med den matematisk-statistiska sannolikhetsteorien. (Bl a åsätter man dem ofta värden i intervallet 0 - 1,²⁾ och utnyttjar dessa värden i det vidare resonemanget.) Detta får dock icke fördunkla det förhållandet, att en principiell skillnad råder.³⁾

Förhållandet mellan objektivt fastställbar sannolikhet (matematisk-statistisk sannolikhet) och den subjektiva bedömningen av samma sannolikhet har gjorts till föremål för psykologisk forskning. Kahneman-Tversky har presenterat resultat på detta område, vilka illustreras i nedanstående figur:⁴⁾

- 1) Jfr Sjöberg 1978 ss 59 och 40. Sjöberg nämner konfidens och åsiktsstyrka som alternativa termer för detta begrepp. Subjektiv sannolikhet synes dock vara den term som allmänt användes. Jfr även Jönsson 1975 s 10 och Rapoport 1969 ss 25 och 97 ff.
- 2) Sjöberg 1978 s 40. Observera, att subjektiva sannolikheter normalt kan angivas på högst ordinalskalenivå, medan matematisk-statistiska sannolikheter kan angivas på högre skalnivåer.
- 3) Ingelstam 1972 s 34.
- 4) Kahneman-Tversky 1982. Bilden hämtad från s 140.

"Klassisk" beslutsanalys förutsätter, att subjektiv och objektiv sannolikhet sammanfaller (diagonalen), medan de av Kahneman-Tversky presenterade resultaten tyder på att så ej skulle vara fallet (den krökta, tjockare linjen). Det kan särskilt noteras, att små, objektiva sannolikheter överskattas (vilket kan vara en bidragande förklaring till den popularitet lotterier och försäkringar åtnjuter) och att höga, objektiva sannolikheter underskattas (vilket bl a torde innebära, att en aktör, som anger en subjektiv sannolikhet = 1, är mycket starkt övertygad därom).

3.1.3.2 Förhållanden av betydelse vid utformningen av prediktioner rörande sannolikheter

I det följande skall några förhållanden, som kan tänkas vara av betydelse vid utformningen av prediktioner, vilka avser subjektiva sannolikheter, diskuteras. Diskussionen föres i anslutning till illustrationer från den studerade handelsförhandlingen. I första hand kommer det s k aprilförslaget, redovisat i avsnitt 2.3.3 ovan, att därvid utnyttjas.

Aprilförslaget hade, ifall det kommit att ligga till grund för ett avtal, medfört ett för Sverige mycket förmånligt utfall.¹⁾ Någon sammanfattande prediktion rörande sannolikheten för att man skulle kunna uppnå ett avtal på aprilförslagets grund har ej kunnat uppsåras i det samtida aktmaterialet. I senare litteratur finns emellertid indikationer på, att man ansåg sannolikheten mycket hög för att framgångsrika förhandlingar på aprilförslagets grund skulle kunna föras:²⁾

Ivriga överläggningar ägde rum i Stockholm under ordförandeskap av Hägglöf om hur förhandlingarna skulle läggas upp,...³⁾

...
De högt spända förväntningarna grusades omedelbart.⁴⁾

När Mikojan kom till utformningen av själva varuutbytet, beredde han onekligen den svenska delegationen en serie oangenäma överskningar. Det var inte längre fråga om de av de tre svenska förhandlarna inrapporterade kvantiteterna.

...
På svensk sida var man närmast bestört över Mikojans besked.⁵⁾

Hela den hittills förda förhandlingen hade ju varit en enda serie av negativa besked och de mest oväntade komplikationer.⁶⁾

1) Jfr exempelvis Hägglöf 1958 s 156 f.

2) Understrykningarna i de följande citaten gjorda här.

3) Boheman 1964 s 141.

4) Ibid s 142.

5) Hägglöf 1958 s 159.

6) Ibid s 161.

Man hade ursprungligen hoppats att från det stora grannlandet i öster kunna förvärva ¹⁾ några för det svenska folkhushållet väsentliga varumängder.

Man kan i efterhand och i ljuset av utvecklingen under förhandlingarnas gång icke undertrycka en viss förvåning över att, detta aprilförslag betraktades som fullt seriöst i Stockholm.²⁾

I det samtida aktmaterialet, som beträffande utvärderingen av aprilförslaget uppvisar betydande luckor,³⁾ kan dock spåras vissa tecken på att man predicerade hög subjektiv sannolikhet för att ett avtal på aprilförslagets grund skulle komma till stånd. Hägglöfs PM 1940-05-09, som inför statsrådsberedning påföljande dag sammanfattar det svenska förberedelsearbetet, innehåller utsagor, som kan tolkas som påståenden om att så skulle ha varit fallet:⁴⁾

- I den villkorade prediktionen: "Om - såsom nu förutsättes - de viktigaste importkontrakten komme att avslutas före avtalets undertecknande, så bleve resultatet förmodligen, att ..." torde "såsom nu förutsätts" avse tidsförhållandet mellan kontraktens avslutande och avtalets undertecknande. Att avtalet över huvud taget kommer att undertecknas behöver tydligen inte ens påpekas.

- "Det måste fastslås i det slutliga avtalet, att alla exportaffärer, som skola falla under avtalet, böra bliva godkända av bolaget". Hägglöf uttrycker sig här som vore han tämligen säker på att förhandlingarna kommer att leda till avtal. I annat fall torde han istället ha skrivit "ett slutligt avtal". Han hade i så fall förmodligen också valt konjunktivformen av skola. På andra ställen i promemorian är han nämligen noggrann med att markera osäkerhet med konjunktiv.

Det har ovan⁵⁾ konstaterats, att orsakerna till att man fäste så stor vikt vid aprilförslaget ej helt synes kunna klarläggas. Nedanstående resonemang reser inte anspråk på att presentera något klargörande. Däremot kan de, genom att anlägga en speciell aspekt, möjligen tillföra aprilförslagets historia en ytterligare dimension. Den aspekt, som valts, går ut på att ur psykologisk synvinkel belysa

1) Hägglöf 1958 s 165.

2) Böök 1976 s 15.

3) Jfr Böök 1976 s 18 not 18.

4) UD doss XV, dikterad promemoria angående förhandlingarna med Sovjetunionen 1940-05-09 (Hägglöf). Understrykningarna gjorda här.

5) Avsnitt 2.3.3.

I hur man kan ha kommit fram till uppfattningen, att sannolikheten var hög för att förslaget, om än i modifierad form, skulle kunna genomföras, och

II varför man så länge - trots hårdhänt konfrontation med verkligheten - vidhöll denna uppfattning.¹⁾

I. Vissa av de citat ovan, som hämtats ur icke-samtida källor, kan meningsfullt tolkas som avseende såväl utfall som sannolikhet. Detta är inte ägnat att förvåna. Genom såväl kritiskt resonemang²⁾ som psykologiska experiment³⁾ kan man nämligen göra troligt, att aktörens subjektiva sannolikhetsbedömning är starkt avhängig av hans värdering av utfallet. Värderar man utfallet högt, kan man i vissa fall också tendera att anse det som mera sannolikt. Denna effekt kan ha gjort sig gällande beträffande aprilförslaget.

En annan faktor, som psykologerna⁴⁾ menar vara av betydelse i samband med åsättande av subjektiva sannolikheter, är vad som kallas tillgänglighet. När denna är hög, vilket är fallet när det som skall bedömas är lätt att föreställa sig eller associera till (exempelvis p g a närhet i tid eller p g a emotionella skäl), anser aktören, att en högre grad av sannolikhet föreligger. Aprilförslaget var vid tillfället ytterst aktuellt, det var konkret utformat och bedöarna på svensk sida var mycket positivt inställda,⁵⁾ varför också denna faktor kan ha varit av betydelse vid en sannolikhetsbedömning.

II. När det så gäller frågan om varför man så länge vidhöll uppfattningen, att aprilförslaget var en möjlig grund för svensk-sovjetiska handelsförhandlingar, kan en rad andra mekanismer ha spelat in.

1) "Glansen i det kooperativa triumviratets aprilförslag hade, ..., efter hand förbleknat och efter den 5 juni 1940 fullständigt försvunnit." Böök 1976 s 33.

2) Rapoport 1969 s 26 ff.

3) Hedenborg - Svenson 1978 s 124 f.

4) Sjöberg 1978 s 75, Hedenborg - Svenson 1978 s 120.

5) Förutom vad som återopats ovan (Hägglöf 1958 s 156 f) kan tilläggas, att "några bland de tyngsta socialdemokratiska regeringsmedlemmarna ville gå mycket långt för att befordra de svenska förbindelserna med Sovjetunionen.... Av denna krets inom regeringen mottogos underrättelserna om de Johanssonska - Anderssonska 'förhandlingarna' i Moskva med glädje." (Hbr Hägglöf - Carlgren 1975-07-11; återgivet av Böök 1976 s 15 not 13).

Man tenderar att avfärda information, som strider mot den åsikt man har. Det är även så, att man förenklar, strukturerar och tonar ned osäkerheter i enlighet med sina grundläggande behov.¹⁾ Aktörer har också påvisats vara anmärkningsvärt obenägna att p g a tillkommande, motstridig information mer än marginellt justera tidigare åsatta sannolikheter. Negativ information kan t o m leda till att man justerar upp sannolikheten.²⁾ Sjöberg betecknar fenomenet som "konservatism".³⁾ Existensen av detta fenomen kan indikera förekomsten av stabilitet vad avser prediktioner rörande sannolikhet.

Förutom att man har svårt att tillgodogöra sig tillkommande information före utfallet, så finns resultat redovisade i den psykologiska litteraturen, vilka pekar mot att man även kan ha svårt att på ett effektivt sätt utnyttja feed-backeffekter.⁴⁾

När det gäller beslut och bedömningar i flera stadier (vilket var fallet beträffande aprilförslaget) finns det också psykologiska studier, som tyder på att man i alltför hög grad bortser från osäkerheten i informationen.⁵⁾ Sammansatta, oberoende sannolikheter, vilka ofta förekommer vid flerstadiesbeslut, tenderar man också att sätta för höga.⁶⁾ Någon eller några av dessa faktorer kan ha bidragit till att man på svensk sida så länge höll fast vid aprilförslaget.

-
- 1) Sjöberg 1978 s 63. Förenklingen kan även bero på problemet att simultant behandla en stor mängd information, något som dock ej torde vara fallet vid ifrågavarande tillfälle. Jfr Mc Gregor (1938 s 203): "The amount of information possessed by the predictor, and his sophistication or expertness are shown to have little significance in the determination of predictions concerning complex social phenomena. The quality of the information as determined by ambiguity and importance is much more decisive."
 - 2) När det gäller aprilförslaget är det värt att notera, att den först tillkommande informationen ej var negativ utan snarare svagt positiv. (Assarssons redogörelse för samtalen med Molotov och Mikojan 1940-04-20 resp 23). På svensk sida lade man ned stort arbete i samband med de förhandlingar, som fördes på basis av aprilförslaget. Det kan därför också vara intressant att notera Kahneman - Tverskys (1982 s 142) förmodanden angående värderingen av misslyckanden i dylika fall: "... the regret associated with failures to act is often less intense than the regret associated with the failure of an action." (Detta skulle gälla ceteris paribus).
 - 3) Sjöberg 1978 s 71. Dessa resultat är emellertid ej entydiga, utan de kan möjligen vara begränsade till vissa situationstyper (Sjöberg 1978 s 74).
 - 4) Sjöberg 1978 s 76. Att frågan om feed-back i samband med predicering dock tidigt uppmärksammats framgår av följande anteckning av senare datum till Riksrådets memorial 1690-03-13: "... men, som eventen icke corresponderade med expectationen, så måste consilierna förändras."
 - 5) Ibid s 74.
 - 6) Hedenborg - Svenson 1978 s 122.

I samband med denna diskussion av aprilförslaget betraktat ur aspekten prediktioner avseende sannolikhet, kan det vara av intresse att notera Stenelos påpekande:¹⁾

... that a decision-maker's willingness to accept risk is controlled to a considerable extent by predictions that are made in different decision-making stages, ...

Stenelo söker i den uppsats, ur vilken ovanstående citat är hämtat, att påvisa hur olika sätt att predicera kan tänkas ha en konserverande och stabiliserande inverkan på staters utrikespolitik. Mot bakgrund av ovanstående resonemang, där aprilförslaget utgjort illustration, kan man gå ett steg bakåt i "orsakskedjan" och förmoda, att psykologiska mekanismer (av vilka några tänkbara berörts ovan) i sin tur kan vara bidragande orsaker till att prediktionsstabilitet under vissa förutsättningar kan råda.

I Stenelos (1981) resonemang om hereditetsmekanismer intager analogier en framträdande plats. Det kan med anledning härav vara intressant att notera, att man vid försök funnit, att aktörers åsättande av subjektiva sannolikheter i vissa fall rätt väl kan förklaras med att han gör likhetsbedömningar, dvs analogiserar. Dessa försök leder till bättre förståelse för mänskligt beteende och indikerar förekomsten av starkare "konservativ" än användandet av det inom beslutsteorien så omhuldade Bayes teorem.²⁾

Avslutningsvis skall ett annat förhållande av förmodad betydelse vid utformandet av prediktioner avseende subjektiva sannolikheter beröras. Illustrationen avser i detta fall ej aprilförslaget.

Den s k förankringsprincipen, vilken innebär att aktören vid sin bedömning utgår från ett rådande eller historiskt förhållande (s k ankare), kan komma till utnyttjande vid bedömning av såväl utfall som sannolikheter. Vid sannolikhetsbedömning har denna princip, i likhet med flera av de ovan diskuterade, en "konservativ" effekt.³⁾ Principen synes i den studerade förhand-

1) Stenelo 1981 s 6.

2) Sjöberg 1978 s 73. Man kan i samband med de av Sjöberg redovisade resultaten göra reflexionen, att aktören vid analogiserande främst gör likhetsbedömningar mellan utfall och får sannolikhetsbedömningar s a s på köpet. Argument för detta är att människan i sitt tänkande dels helst synes vilja undvika sannolikheter (Sjöberg 1978 s 77), dels åsätter sannolikheter beroende av sitt subjektiva värderande av utfall och dels behandlar sannolikheter på samma sätt som information om konsekvensers värde (Hedenborg - Svenson 1978 ss 124 och 130).

3) Hedenborg - Svenson 1978 s 119 f.

lingen bl a kommit till användning i en promemoria, som predicerar kreditrisker i samband med export till Sovjetunionen.¹⁾ Promemorians författare söker komma fram till vilken premie, som vore den rimliga vid statlig garantigivning i samband med export till Sovjetunionen. För att göra detta, måste han predicera risken i samband med dylik framtida export. Resonemanget indikerar, att premien skulle göras proportionell mot risken. Prediktören diskuterar premien i numeriska termer, vilka alltså kan ses som direkt proportionella mot risken mätt som subjektiv sannolikhet. Han utgår därvid från förkrigspremien (3.2 %; ankare) och anför därefter:

Senare har emellertid i samband med kriget kreditrisken ökat, och premien skulle antagligen ha höjts, om garantigivning kommit i fråga. Vid hänsynstagande till de olika, ovan angivna omständigheterna synes i förevarande fall en premie av 3-4 %²⁾ av det högsta garantibeloppet framstå som rimlig.

Prediktörens bedömning förefaller "konservativ" dels med hänsyn till att förkrigsrisken faller inom det bedömda, framtida riskintervallet, dels med hänsyn till att han tidigare i sin PM jämfört med risken vad beträffar motsvarande köpare i Tyskland, som i nuläget (juli 1940) bedömts giva upphov till en premie å ca 6 %.³⁾ I samband med jämförelsen säger prediktören därvid:

Förlustrisken vid leveranser till Tyskland är emellertid med hänsyn till nuvarande clearingläge förhållandevis mycket ringa, medan risken vid de ifrågasatta Rysslandsleveranserna framstår som mycket svårbedömlig.

1) UD doss XXII, skr Kungl Folkhushållningsdepartementet - Utrikesdepartementet 1940-07-11. Bil PM beträffande eventuell garantigivning i samband med vissa leveranser till Ryssland (Bo R Frick).

2) För en diskussion om sannolikhetsintervall se Helmer 1970 s 47 ff.

3) Mot påståendet att prediktörens bedömning förefaller "konservativ" kan anföras, att prediktören på annat ställe i promemorian påpekar, att "... direkt jämförelsematerial ej föreligger, eftersom garanti för fabrikationsrisk hittills aldrig lämnats. Det förefaller emellertid uppenbart, att risken är något mindre än vid vanlig exportgarantigivning, enär totalförlust ej kan uppstå, ...". Å andra sidan säger han också: "En omständighet, som däremot påverkar premien i höjande riktning, är den långa tidrymd av fem år, för vilken leverantörerna önska premien fastställd."

3.1.3.3 Exempel på prediktioner rörande sannolikheter och på utnyttjandet av dessa

I föreliggande avsnitt illustreras olika typer av prediktioner avseende sannolikheter. I anslutning härtil har det befunnits naturligt att något belysa hur dylika prediktioner kan användas¹⁾ och hur utsagor avseende sannolikheter kombineras med prediktioner. Illustrationerna göres i samband med att användandet av prediktioner behandlas.

En granskning av det empiriska materialet visar, att det ej sällan förekommer, att utsagor rörande sannolikheter (I) ingår som komponenter i mera omfattande prediktioner.²⁾ Såväl det empiriska materialet som litteraturen visar dessutom på att prediktioner avseende sannolikheter också (II) direkt användes som underlag för bedömningar och beslut samt att de (III) nyttjas i samband med identifiering och transformering av osäkerhet, risk och säkerhet.

(I) När utsagor rörande sannolikheter utnyttjas för formulerandet av prediktioner kan detta ske på två sätt: de kan ingå i basen³⁾ för prediktioner, och de kan ingå som integrerade delar i prediktioner. Är utsagorna rörande sannolikhet prediktioner, kan de exempelvis vara av typen, "möjligheten för att A kommer att inträffa är p".⁴⁾

SEU-modellen,⁵⁾ som så flitigt omhuldas i förhandlingsteorien, förutsätter i det enklaste fallet, att beslutsfattaren multiplicerar nyttan av en konsekvens med sannolikheten för att denna konsekvens inträffar. Detta kan ytligt sett förefalla rimligt, men icke desto mindre har forskning visat, att modellen ej beskriver det sätt på vilket en mänsklig beslutsfattare verk-

-
- 1) Beaktande den definition av en prediktions funktion, som givits i avsnitt 3.1.1, skulle man här möjligen kunna tala om prediktionsfunktionens funktion eller en prediktionsfunktion av andra ordningen.
 - 2) Utsagor rörande sannolikheter kan även ingå i andra typer av prediktiva utsagor. Denna möjlighet kommer ej vidare att beröras här, bl a av det skälet att prediktiva utsagor i vilka så är fallet knappast tel quel ger prediktören någon kunskap om sannolikhet.
 - 3) Om prediktionsbaser se avsnitt 3.2 nedan.
 - 4) Där p antingen står för ett numeriskt värde, ett numeriskt angivet intervall eller ett uttryck av typen mycket stor, minimal etc.
 - 5) SEU = subjectiv expected utility (ibland försvenskat till SFN = subjektivt förväntad nytta). Modellen finns ingående beskriven i Hedenborg - Svenson 1978 s 125 ff. Se även Jönsson 1975 s 8 ff.

ligen tänker.¹⁾ Frågan inställer sig då varför man i föreliggande empiriska material (och förmodligen även i material från andra internationella förhandlingar) så ofta finner utsagor både om sannolikheter (ibland i prediktionens form) och om konsekvenser (ofta prediktioner) och varför dessa typer av utsagor ej sällan förekommer tillsammans. Sjöberg har följande synpunkt, som förefaller relevant i samband med detta fenomen:²⁾

Det verkar dock rimligt att det ligger ett värde i att känna sannolikheterna väl; kanske detta med tilltro till informationen är en viktig aspekt på en beslutssituation.

Att prediktören fäster vikt vid hur säker han är på en sannolikhet³⁾ kan ibland komma till uttryck i det empiriska materialet:⁴⁾

Men givet är, att i och med kriget har en viss ovisshet uppstått beträffande den saken.

Utsagan, som ej är en prediktion men som ingår i kontexten till flera prediktioner,⁵⁾ kan tolkas så, att prediktören (och enligt hans uppfattning de flesta med honom) är säker på, att kriget (mellan Tyskland och Sovjetunionen) har medfört att en sannolikhet (för att Sovjetunionen skall transferera likvider för svenska leveranser) har sjunkit, så att någon ovisshet uppstått.⁶⁾

Ett stöd för Sjöbergs förmodan, att kännedomen om och tilltron till värdet på sannolikheten är viktig för aktören, utgör även det faktum, att man i

-
- 1) Hedenborg - Svenson 1978 s 130 f. En annan sak är att vissa resultat tyder på, att modellen ibland kan giva en god beskrivning på erhållet spelbeteende (Sjöberg 1978 s 11), dvs på vad försökspersonen kom fram till - inte hur han kom fram till det. Man har vid empirisk prövning av axiomen på vilka modellen är baserad funnit resultat, som är oförenliga med modellen (Sjöberg 1978 s 45 f).
 - 2) Sjöberg 1978 s 45 (i en kommentar till den sk Ellsberg paradox. Ellsberg försök tyder på preferens för ett juste mynt (kända sannolikheter) framför ett ojuste mynt (okända sannolikheter), trots att alternativet enligt SEU-modellen borde varit indifferent).
 - 3) Ellsbergs försök visar, att försökspersonerna lade vikt vid hur säkra de var på sannolikheterna. Sjöberg 1978 s 46.
 - 4) UD doss XL, diskussionsprotokoll fört vid exportföreningens sammanträde med rysslandsexportörerna å Jernkontoret måndagen den 30 juni 1941 kl 2 em (inledningsanförande av Sohlman).
 - 5) Utsagan synes bl a, men ej enbart, utgöra bas för prediktionen.
 - 6) Tolkar man "viss" som "säker" framträder poängen ännu tydligare. Sohlman använde dock normalt "viss" som synonym till "någon".

materialet ej sällan finner, att prediktören explicit påpekar, att han ej kan predicera sannolikheten: ¹⁾

Att i innevarande stund uttala någon mening angående utsikterna att vid dessa förhandlingar nå positivt resultat torde icke vara möjligt.

Utsagor, i vilka prediktören påpekar att han ej kan predicera sannolikheten, måste skiljas från prediktioner, där prediktören åsätter ett utfall sannolikheten 0: ²⁾

I sådant fall skulle man nämligen knappast kunna räkna med någon som helst utsikt att erhålla mineraloljor från Sovjetunionen.

I likhet med vad som är fallet i ovanstående illustrationer, brukar prediktören ej angiva den grund, på vilken han åsätter en subjektiv sannolikhet. Någon enstaka gång, som i följande prediktion under säkerhet, anföres dock argument, genom vilka prediktören åberopar motsidans sedan tidigare väl kända ståndpunkt: ³⁾

-
- 1) UD doss XXXVI PM 1941-04-23 (Sohlman?). Av värde att notera är, att även i fall där prediktören förnekar möjlighet att predicera något, som inte är en sannolikhet, förekommer det, att han anger graden av sin övertygelse därom: "Att uttala någon som helst förmodan om vilken ställning ryska vederbörande kunna komma att intaga därtill torde i nuvarande ögonblick vara svårt om icke omöjligt". (UD doss XL, diskussionsprotokoll fört vid exportföreningens sammanträde med rysslandsexportörerna å Jernkontoret måndagen den 30 juni 1941 kl 2 em. Anförande av Sohlman). Sjöbergs förmodan om vikten av "tilltro till informationen" torde vara relevant även för andra typer av icke-verifierad(-bar) information än bedömningar av sannolikheter.

Av intresse att notera utöver det nyss sagda är, att prediktören gör en distinktion mellan prediktion och annan prediktiv utsaga i det att han, efter det att han förnekat möjligheten att predicera, omedelbart gör en expressiv framtidsutsaga (som dessutom anger sannolikhet): "Då man i allt fall får hoppas, att en viss möjlighet föreligger för att de linjer, som vi nu slagit in på skola visa sig kunna leda till en ur svensk synpunkt acceptabel lösning,..." (ibid).

Detta förhållande kan giva upphov till två förmodanden:

I. Prediktörens behov av en uppfattning om något framtida kan vara så stark, att, om han inte anser sig kunna formulera en uppfattning i prediktionsens relativt "auktoritativa" form, kan han känna sig tvingad att åtminstone uttrycka en förhoppning eller ett önskemål, dvs formulera en expressiv framtidsutsaga. Det skall observeras, att prediktören i den aktuella situationen ej hade behov av en uppfattning om framtiden för att vidare kunna agera. II. Prediktören kan - bortsett från påståenden i resp utsaga - genom valet av typ av prediktiv utsaga (prediktion resp expressiv framtidsutsaga) markera grad och art av tilltro till den information om framtida förhållanden (motsv), som han lämnar.

- 2) UD doss XXXIII PM ang vissa aktuella frågor rörande det handelspolitiska förhållandet till Sovjetunionen 1941-03-05 (Sohlman?). Likalydande i PM med samma rubrik å samma dossier 1941-03-07 (Sohlman).
- 3) UD doss XX, anteckningar från sammanträde med Rysslandsdelegationen den 20 juni kl 14.00 1940-06-20 (Stenström).

Statsrådet framhöll, att ryssarna absolut vägrat att sluta avtal med bolag i Sverige och ansåg det uteslutet att bolagsfrågan även i denna form skulle kunna accepteras från rysk sida.

Prediktioner, som rör annat än sannolikheter, kan ofta av prediktören motiveras med hänvisning bl a till olika orsakssamband och till analogier. När det gäller prediktioner avseende sannolikheter, som är skilda från 0 och 1, är dessa möjligheter mera sällan förekommande.¹⁾ Även om prediktören - mot förmodan - baserar en dylik prediktion på en analogi, torde han undvika att lämna en motivering av typen: en analogi med A visar, att sannolikheten för att B inträffar kommer att vara "tämligen stor". Bortsett från problemet hur man kan analogisera beträffande sannolikheter (skilda från 0 och 1) reser sig problemen att uttrycken för subjektiv sannolikhet är så oprecisa, och att de dessutom - beroende på att de uttrycker något så subjektivt som åsiktsstyrka - torde brista i intersubjektivitet. I två typer av fall torde prediktören dock på ett mera meningsfullt sätt kunna motivera sina prediktioner rörande subjektiva sannolikheter genom att redovisa vad de grundats på.²⁾ Den ena typen av fall - som illustreras i närmast föregående exempel - är när prediktören redovisar fullständig säkerhet, dvs när han åsätter sannolikheterna 0 eller 1.³⁾ Den andra typen av fall skulle vara när prediktören kan göra sina subjektiva sannolikheter intersubjektivt meningsfulla.⁴⁾

II. Utsagor om sannolikheter kan också direkt användas som underlag för bedömningar och beslut. Att utsagor rörande sannolikheter, inklusive prediktioner, direkt innebär eller användes som underlag för bedömningar har framgått i en rad av de tidigare redovisade exemplen. Utformandet av pre-

-
- 1) Däremot kan förekomsten av enstaka exempel ibland andragas. Denna typ av argumentering torde dock ofta vara mycket svag och lätt att bemöta med motinstanser. Jfr UD doss XIX, 24 Del. 1940-06-13(15) bil med PM rörande direktör Bolanders erinringar rörande art 15 av det ryska förslaget till svensk-ryskt avtal om handelsutbyte 1940-06-05 (Eng).
 - 2) Resonemanget här avser ej redovisningar, som är så omfattande, att de sannolikheter, som avses, är att betrakta som logiska; jfr avsnitt 3.1.3.1.
 - 3) Prediktören torde dessutom i dylika fall vara ganska säker på sin sak: "Most people are also very sensitive to the difference between certainty and high probability and relatively insensitive to intermediate gradations of probability." (Kahneman - Tversky 1982 s 136).
 - 4) Den i avsnitt 3.1.3.2 redovisade bedömningen av exportkreditpremier, som ju indirekt också är ett mått på sannolikhet, torde härvidlag kunna tjäna som exempel.

diktiva utsagor och av bedömningar, vilka bl a grundas på dylika utsagor, innebär fattandet av en rad beslut av mindre räckvidd. Mera genomgripande beslut, som skulle implementeras gentemot förhandlingsmotparten, fattades i den studerade förhandlingen nästan uteslutande av regeringen eller av enskilt statsråd. Denna typ av beslut är ofta blott summariskt redovisade i föreliggande empiriska material. I några fall kan man dock finna föredragningspromemorior o dyl som tämligen detaljerat redovisar det underlag, som föredragande tjänsteman presenterat. Hur beslutsfattaren själv sedan resonerat är förborgat. En granskning av beslutsunderlag, som tjänstemän vid olika tillfällen presenterat, kan dock förmodas ge en viss uppfattning om den roll, som utsagor avseende sannolikheter för framtida utfall kan ha.

Stenelo menar, att aktörer, som har att ta ställning till situationer karakteriserade av osäkerhet, kan tendera undvika fatta beslut, vars konsekvenser är osäkra.¹⁾ Indikationer på existensen av en dylik mekanism står ibland att finna:²⁾

Det torde icke finnas någon grundad anledning att antaga, att betalningsförhållandena ... skulle utveckla sig i ena eller andra riktningen, varför det ur svensk synpunkt närmast synes likgiltigt huruvida bestämmelserna förutsätta transfer omedelbart eller endast vid varje periods slut.

Prediktören kan i detta fall sägas konstatera, att total osäkerhet råder, och att de två alternativen därför är indifferent. I förlängningen av hans resonemang ligger, att man kan besluta sig endera för att mer eller mindre godtyckligt taga ställning för ett av alternativen eller för att helt avstå från att taga ställning och därmed överlåta beslutet på motparten.

Inom spel- och beslutsteorien har man ofta - som nämnts - strukturerat beslutssituationer i termer av sannolikhet och utfall. Efter diverse tilläggsantaganden rörande nytta, rationalitet o dyl har man dels formulerat ett

-
- 1) Stenelo 1972 s 128. Kahneman-Tversky (1982 s 136) säger: "Psychological studies, however, indicate that risk-seeking preferences are common when people must choose between a sure loss and a substantial probability of a larger loss preferences between gains are risk-averse and that preferences between losses are risk-seeking." (Dylika effekter har observerats i samband både med studiet av hypotetiska situationer och med verkligt beslutsfattande.) Mot bakgrund härav skulle man kunna förmoda att Stenelos tes ej skulle vara giltig för fall av strukturerad osäkerhet där alla alternativen är negativa och där osäkerheten är begränsad till graden av negativitet.
 - 2) UD doss XX, hbr Sohlman-Kumlin 1940-06-24 (25), bil PM angående bestämmelserna om transfer av eventuella clearingsaldon samt om nyttjande av krediten under första avtalsåret (Böök).

antal (normativa) beslutskriterier, dels genom studium av ett antal axiomatiska modeller sökt derivera olika beslutskriteria (formell teori).¹⁾

Det torde vara mycket sällsynt, att man i ett diplomatiskt material finner beslut och bedömningar²⁾ så detaljerat redovisade, att man kan uttala sig om huruvida spel- och beslutsteoriens kriteria (eller någon annan typ av kriteria) legat till grund för ställningstaganden. Emellertid återfinnes i föreliggande material en promemoria (av Sohlman)³⁾, som är så pass utförlig, att den kan tagas till utgångspunkt för ett resonemang om sammanvägning av sannolikheter och nyttan av utfall, dvs de storheter, som på olika sätt relateras i de olika beslutskriteria.

Det problem Sohlman diskuterar i sin promemoria är, hur man skall förfara med de utelöpande av Sovjetunionen i Sverige placerade beställningarna, sedan, till följd av det tysk-ryska kriget, trafikförbindelserna mellan de båda staterna på obestämd tid avbrutits.⁴⁾ Resonemanget belyses och sammanfattas i "en approximativ kalkyl ... avseende dels det fall att ingen uppgörelse träffas med ryssarna (alternativ I) dels det fall att överenskomelse nås i enlighet med ovan skisserade förslag (alternativ II)."⁵⁾ Huvudpunkterna i den approximativa kalkyl, som Sohlmans resonemang resulterar i, kan tabellariskt återgivas sålunda:⁶⁾

	Alt I	Alt II
Svenska förluster (statliga+privata)	19"	≤ 3"
Kreditrisk (statlig)	11.2"	36" ⁷⁾
Förskottsåterbetalning	≤ 16" ⁸⁾	-
Dollartransfer	-	-12"

- 1) De inom beslutsteorien vanligast förekommande beslutskriteria är medelvärdeskriteriet (även kallat Laplacekriteriet eller Bayes kriterium), maximinkriteriet (Waldkriteriet), maximaxkriteriet, Hurwicz' α -kriterium och Savages minimax risk kriterium (minimal regret). Dessa kriteria diskuteras ingående av Baumol (1972 s 576 ff), Bierman-Bonini-Hausman (1972 s 62 ff), Kaufmann (1967 s 154 ff) och Luce-Raiffa (1967 s 278 ff).
- 2) Redovisade kriteria kan ju också tänkas användas vid bedömningar i samband med beredning av beslut.
- 3) UD doss XLIII, PM ang frågan om avveckling av de sovjetiska beställningarna i Sverige 1941-08-09 (Sohlman).
- 4) En utförlig redogörelse för promemorian och dess historiska sammanhang återfinnes i avsnitt 2.3.9.
- 5) UD doss XLIII, PM 1941-08-09 (Sohlman).
- 6) " = miljoner svenska kronor. Alt I = ingen uppgörelse med ryssarna. Alt II = överenskommelse nås. Underlaget för tabellen återfinnes i Sohlmans PM på ss 7-9, främst pkt 10. (UD doss XLIII, PM 1941-08-09).
- 7) Därav 26" - 30" statlig om företagen enligt ett visst system står del av kreditrisken.
- 8) Olika formuleringar användes i olika delar av promemorian. Beloppet torde hava skolat ligga mycket nära 16".

Sohlman synes anse, att oavsett vilket av alternativen, som genomföres, så kommer de i tabellen redovisade utfallen att inträffa med säkerhet.¹⁾ Ett genomförande av alternativ I kan beslutas unilateralt av Sverige. Om Sverige beslutar sig för alternativ I, kommer således detta alternativ att med full visshet ($p = 1$) inträffa. Om Sverige bestämmer sig för alternativ II, är man däremot beroende av Sovjetunionen. Sannolikheten för att Sovjetunionen skall gå med på det förslag till överenskommelse, som alternativ II är beräknat utifrån eller på något, som i väsentliga delar påminner om detta förslag, är relativt stor, enär alternativet bygger på ett sovjetiskt förslag.²⁾ Kan man enas om alternativ II, kan utfallen enligt tabellen, som nämnts, betraktas som säkra. Utöver de konsekvenser av alternativ II, som redovisas i ovanstående tabell, torde, enligt Sohlman,³⁾

ett dylikt avtal (dvs alternativ II) med ryssarna i stort sett förutsätta svenska medgivanden i trenne hänseenden, nämligen

- a) visst ökat kreditutnyttjande;
- b) rätt för ryssarna att här lagra varor till ett sammanlagt värde av 50 å 60 milj kronor; samt
- c) eventuellt viss garanti från svenska regeringen beträffande de lagrade varorna.

Den diskuterade promemorian skulle, vad avser utnyttjandet av prediktioner rörande sannolikheter i övrigt, kunna analyseras på följande sätt.

Författaren synes i sitt resonemang taga sin utgångspunkt från de förhållanden, som han betraktar som säkra,⁴⁾ och han går därefter successivt mot ökad osäkerhet. Den vikt, som fästes vid situationen karakteriserad av säkerhet, framgår särskilt tydligt, om sammanfattningen av resonemanget (punkten 9 i Sohlmans PM) jämföres med resten av promemorian.

Det befinnes därvid, att vissa, icke obetydliga osäkerhetsmoment utelämnats. Sålunda har författaren i sammanfattningen uteslutit följande, för honom personligen centrala⁵⁾ prediktion:⁶⁾

Därjämte skulle man i så fall givetvis ha att vänta sig en för våra eventuella framtida förbindelser med ryssarna föga gynnsam reaktion i Moskva, icke minst på det handelspolitiska området.

1) Han gör dock en reservation för att siffermaterialet på några punkter är behäftat med viss osäkerhet.

2) UD doss XLIII, PM 1941-08-09 s 7.

3) Ibid pkt 11.

4) Möjligen skulle man härvid kunna tala om någon typ av förankringseffekt. Jfr även Kahneman-Tverskys diskussion av "framing" och "reference point" (1982 ss 139 och 140 f).

5) Bök 1976 s 100, särskilt not 15.

6) UD doss XLIII, PM 1941-08-09 (Sohlman).

Jämför man de tre villkor, som författaren förmodar med viss sannolikhet måste uppfyllas för att Sovjetunionen skall acceptera alternativ II,¹⁾ finner man, att två av dem åsättes samma sannolikhet ("torde") medan det tredje åsättes en lägre sannolikhet ("torde ... eventuellt"). En förklaring till den lägre sannolikheten för det tredje villkoret kan vara, att det i basen för den prediktion, som uttalar sig om de tre villkoren, ingår två motstridiga prediktioner avseende det tredje villkoret, nämligen dels en prediktion av Assarsson:

... att det icke förefölle uteslutet, att ryssarna i sista hand skulle låta sig åtnöja med garanti från svensk privatbank.

dels en prediktion av Sohlman själv:

Beträffande garantien kan dock förutses, att vissa eftergifter i ett senare förhandlingsskede kunna bli nödvändiga för uppnående av enighet.

Av dessa två prediktioner giver författaren således sin egen företräde. Förekomsten av en motprediktion synes dock få den effekten, att han justerar sannolikheten.²⁾

Ett försök att analysera Sohlmans promemoria med hjälp av de av beslutsteorien anvisade kriterier visar, att Sohlmans resonemang mycket dåligt låter sig beskrivas i termer av dessa.³⁾ Sohlman kombinerar inte - åtminstone inte explicit - sannolikheter med utfall. Detta överensstämmer med resultat, som uppnåtts inom psykologien. Hedenborg-Svenson⁴⁾ redovisar sålunda iakttagelsen, att "information om sannolikhet inte behandlades eller kombinerades med övrig information på något speciellt sätt utan behandlades på samma sätt som information om konsekvensers värde."

I den psykologiska forskningen tänker man sig, att människan - åtminstone initialt - tillämpar mindre komplexa beslutsregler än de den formella beslutsteorien anvisar.⁵⁾ "De enklare reglerna tenderar att komma till användning tidigare under (besluts-)processen främst för att reducera antalet alternativ så att situationen upplevs som tankemässigt hanterbar."⁶⁾

1) Villkoren är återgivna på sid 144.

2) Jfr North 1970 s 224: "The problem, however, is not to foretell the future, but to calculate the relative probability of various alternative outcomes."

3) Man kan på sin höjd påstå, att delar av resonemanget - efter mycket kraftiga förenklingar - något påminner om det förfarande, som medelvärdeskriteriet anvisar.

4) Hedenborg-Svenson 1978 s 130.

5) Ibid ss 131 och 133.

6) Ibid s 133.

För Sohlman var det knappast aktuellt att före det slutliga avgörandet reducera antalet beslutsalternativ - de var två från början; däremot synes det som om han i viss utsträckning reducerade och renodlade argumenten (attributen) för båda alternativen.

I sin diskussion av val mellan alternativ karakteriserade av flera attribut nämner Hedenborg-Svenson en rad beslutsregler. Av dessa kan en - den konjunktiva - vara av intresse i samband med den här diskuterade promemorian. Den konjunktiva regeln innebär, att man uppställer högsta¹⁾ acceptabla gränser för alla attribut och därefter väljer det alternativ, som uppfyller de ställda kraven.²⁾ Anlägger man denna aspekt, finner man, att författaren till promemorian synes fästa särskild vikt vid attributet "återbetalning av förskott". Det framgår ej, att han sätter gränsvärdet för detta attribut till 0. Däremot önskar han uppenbarligen minimera värdet på attributet. "Återbetalning av förskott" återopas i alla de fall alternativ I diskuteras som ett av huvudargumenten contra. I ett fall anföres attributet som enda motargument. Det sker genom följande prediktion:³⁾

Åtgärder av ifrågavarande slag skulle emellertid ... kunna befaras medföra den väsentliga olägenheten, att svenska företag i ett flertal fall komme att nödgas återbära ... förskott Det befanns därför lämpligare att söka uppnå en avveckling av de sovjetiska beställningarna i samförstånd med ryssarna.

Det alternativ (II), som Sohlman förespråkar, skulle - om det genomfördes - få som konsekvens, att återbetalningen av förskott bleve 0 och att sannolikheten härför var 1.⁴⁾

Det anförda innebär ej, att det är påvisat, att Sohlman använde den konjunktiva beslutsregeln. Det indikerar emellertid, att han kan ha gjort det beträffande ett attribut. (Ingen indikation föreligger beträffande övriga attribut).

Förekomsten av prediktioner rörande sannolikheter tycks ej ha varit av direkt avgörande betydelse för aktörens slutliga ställningstagande. Däremot kan de ha varit av betydelse för hans strukturering av problemet.

1) Alternativt lägsta. Eftersom det i föreliggande fall är frågan om kostnader formuleras regeln här i termer av ett högsta värde.

2) Hedenborg-Svenson 1978 s 132.

3) UD doss XLIII, PM 1941-08-09 (Sohlman).

4) Sannolikheten blir 1 pga att den juridiska grunden för återbetalning bortfaller vid alternativ II.

III. Som nämnts visar det empiriska materialet och litteraturen på att prediktioner nyttjas i samband med identifiering och transformering av osäkerhet, risk och säkerhet.¹⁾ Sålunda säger exempelvis Martino:²⁾

The role of ... forecasting as a component of the planning and decision-making process, is to convert uncertainty to risk....

Flertalet av de situationer i vilka politiska och administrativa beslut fattas torde, åtminstone initialt, präglas av icke-strukturerad osäkerhet. Vanligen torde det även vara beslutsfattarens önskemål att reducera denna osäkerhet för att kunna fatta beslut under risk eller - i gynnsammaste fall - under säkerhet. I sammanhanget bör påpekas, att man ofta gör distinktionen mellan hävbar osäkerhet och icke hävbar, s k genuin osäkerhet.³⁾

Utgår man från en situation präglad av icke-strukturerad osäkerhet, måste man, om man vill "gå ned för riskstegen" och skapa ett säkrare underlag för sitt beslut, först söka identifiera och skapa sig en uppfattning om vilka möjliga utfall beslutet kan medföra (situationen karakteriseras då av strukturerad osäkerhet). Därefter bör man söka åsätta de olika, möjliga utfallen sannolikheter. Lyckas man med detta, befinner man sig i situationen att kunna fatta beslut under risk (i specialfallen $p=1$ och $p=0$ under säkerhet). När de olika, möjliga utfallen skall åsättas sannolikheter, kan prediktioner användas (och eventuellt vara relevanta⁴⁾) på en rad principiellt skilda sätt:

- I Genom att predicera kan aktören få kunskap om huruvida det över huvud taget går att åsätta ett visst utfall en sannolikhet.⁵⁾
- II Genom att predicera kan aktören få kunskap om huruvida de olika handlingsalternativ, som överväges, karakteriseras av säkerhet, risk eller osäkerhet.⁶⁾

1) Jfr resonemanget s 129.

2) Martino 1972 s 369. Se även Bell 1970 s 533: "... the function of prediction is to reduce uncertainty."

3) Andersson-Ingelstam 1979 s 67.

4) de Jouvenel säger (1967 s 153): "En prediktion är relevant om den medför, att det beslut som kommer att fattas blir annorlunda om den tages i beaktande." Den tankegång, som de Jouvenel återgiver (och som härstammar från Modigliani och Cohen), avser främst relativt kortsiktiga prediktioner.

5) På s 140 återgives en prediktion, som användes på detta sätt.

6) Den på s 142 återgivna prediktionen, som angiver att osäkerhet råder, kan tjäna som exempel.

- III Genom att predicera kan aktören få kunskap om värdena på sannolikheter för utfall i situationer karakteriserade av säkerhet eller risk.¹⁾
- IV Genom att predicera kan aktören få kunskap om huruvida det går att reducera osäkerhet eller risk.²⁾
- V Genom att predicera kan aktören förändra beslutssituationen därigenom, att han t ex ändrar den från osäkerhet till risk, från risk till säkerhet eller från säkerhet till osäkerhet.³⁾

I gynnsamma fall kan osäkerhet (och risk) bli genom prediktioner identifieras och reduceras. Ibland finner man dock, att osäkerheten (eller risken) är genuin. Hur agerar prediktören i dylika situationer?

Enligt Sandberg⁴⁾ kan man förvänta sig, att någon av följande fyra mekanismer kommer till användning:

- I forskning och utredning;
- II påverkan av omgivningen eller låta omgivningen absorbera osäkerheten;
- III utarbetande av en flexibel plan (göres om man ej tror sig få ytterligare information senare);
- IV utarbetande av en adaptiv plan (betingad plan, strategi; göres om ytterligare information beräknas bli tillgänglig).

1) Prediktionen på s 140 är av denna typ och anger att sannolikheten är 0, dvs att säkerhet föreligger. På UD doss XXII, skr Kungl Folkhushållningsdepartementet - Utrikesdepartementet 1940-07-11 (i bil PM beträffande eventuell garantigivning i samband med vissa leveranser till Ryssland. Bo R Frick), finns en annan prediktion av denna typ, vilken dock avser risk: "Det beräknas, att härigenom uppkommande förlust skulle kunna maximalt uppgå till något mera än 50 % av årskontraktets belopp."

2) UD doss XXII, skr Kungl Folkhushållningsdepartementet - Utrikesdepartementet 1940-07-11. Bil PM beträffande eventuell garantigivning i samband med vissa leveranser till Ryssland (Bo R Frick), diskuterad ovan s 136 f, innehåller ingen explicit prediktion i detta stycke, men det framgår, att en fråga av denna innebörd tidigare väckts: "Nämnden hade dock tillsvidare ställt sig avvaktande. En bidragande orsak härtill hade varit den ringa erfarenhet på detta område som, såvitt nämnden hade sig bekant, stode till buds och den därmed sammanhängande svårigheten att överblicka de risker, som vore förbundna med en dylik verksamhet."

3) Ibid innehåller ett prediktivt resonemang, vars innebörd är att osäkerhet transformeras till risk.

4) Sandberg 1975 s 138 f. Se även Andersson-Ingelstam 1979 s 66 ff.

Åtminstone tre av dessa mekanismer kan beläggas i det studerade förhandlingsmaterialet.

I. Forskning och utredning. I många fall - inte minst i "tekniska" frågor - begärde man in olika typer av utredningar och yttranden. Genom att låta experter ingå i förhandlingsdelegationen skaffade man sig dessutom tillgång till (begränsad) utredningskapacitet på nära håll.

I den mån experiment föres under rubriken forskning och utveckling kan man även konstatera, att dylika vid olika tillfällen föreslogs som medel för att hantera osäkerhet:

Statsrådet hade ingenting emot att göra ett försök med en båtlast för att se den ryska reaktionen.¹⁾

Direktör Holmström, Kockums Mek Verkstad: ... Men skulle man icke inom en nära framtid kunna få fram en situation, där man kan använda nu färdiga leveranser som test case?²⁾

Direktör Frick, Exportkreditnämnden: ... Jag vill också ett ögonblick stanna inför vad direktör Hèrnød sade beträffande test case. Även för Exportkreditnämnden skulle det vara värdefullt att i nuvarande situation få någon klarhet i hur ryssarna betrakta just de förpliktelser, som förfalla till betalning under närmaste tiden.³⁾

II. Påverka omgivningen eller låta omgivningen absorbera osäkerheten. I den aktuella förhandlingen kan man iakttaga en rad fall, där aktören låter omgivningen absorbera osäkerheten. Detta göres på tre sätt:

- a) Man överlåter problemet till motsidan. Exempelvis synes Sohlman vid åtminstone ett tillfälle förespråka ett dylikt förfarande.⁴⁾
- b) Man hemställer om att överordnad myndighet måtte ta hand om problemet:⁵⁾

-
- 1) UD doss XX, 1940-06-20. Anteckningar från sammanträde med Rysslandsdelegationen den 20 juni kl 14.00.
 - 2) UD doss XL. Diskussionsprotokoll fört vid exportföreningens sammanträde med rysslandsexportörerna å Jernkontoret måndagen den 30 juni 1941 kl 2 em.
 - 3) UD doss XL. Diskussionsprotokoll fört vid exportföreningens sammanträde med rysslandsexportörerna å Jernkontoret måndagen den 30 juni 1941 kl 2 em.
 - 4) UD doss XX, hbr Sohlman-Kumlin 1940-06-24(25). Se citat s 142.
 - 5) UD doss XXII, skr Kungl Folkhushållningsdepartementet - Utrikesdepartementet 1940-07-11. Bil PM beträffande eventuell garantigivning i samband med vissa leveranser till Ryssland (Bo R Frick).

På grund av frågans betydelse syntes det emellertid (kommers-)kollegium lämpligt, att fabrikationsriskens inbegripande i garantiavtalet gjordes till föremål för särskilt direktiv av Kungl Maj:t.

c) Man överlåter problemet till underordnad myndighet:¹⁾

Det lämnas till Edert eget bedömande huruvida skriftl ... frågan om våra tillgodohavanden Balticum eller spørsmålet detta stadium endast muntligen diskuteras.

I den förhandlingssituation man befann sig inflöt ständigt ny information. Det var därför knappast aktuellt att (III) utarbete en flexibel plan. Vad man gjorde var snarare att utarbete (IV) adaptiva planer (strategier). Ett flertal av de PM, som under förhandlingen utarbetades i UD, kan karakteriseras som adaptiva planer.²⁾

Utöver dessa fyra typer av mekanismer förtjänar ytterligare två sätt att hantera sannolikheter att beaktas. Det första sättet hänger samman med en speciell egenskap hos prediktionen, nämligen den, att prediktioner kan vara självaltererande.³⁾ Osäkerhet, som angives i prediktioner med dylika egenskaper, kan ofta⁴⁾ förändras - ej sällan av prediktören själv.⁵⁾

Folkkommissarien hade slutligen framhållit, att en vägran att verkställa dylik överföring skulle kunna försvåra lösandet av andra spørsmål.

Orden "... skulle kunna ..." i prediktionen anger, att osäkerhet föreligger. Rimligen är det emellertid så, att den primära prediktörsavsikten ej är att skapa kunskap om att osäkerhet föreligger, utan att meddela motparten, att prediktören själv introducerat en högre grad av, alternativt en ny, osäkerhet jämfört med tidigare. Prediktören är själv i stånd att påverka graden av osäkerhet,⁶⁾ och utsagan är därmed närmast att betrakta

1) UD doss XXIV, chiffer 242 U 1940-08-07. Instruktionen implicerar, att legationen måtte bedöma sannolikheterna för framgång i de två alternativen.

2) Ex UD doss XV. Dikterad promemoria ang förhandlingarna med Sovjetunionen 1940-05-09 (Hägglöf) och UD doss XXXIII, PM ang vissa aktuella frågor rörande det handelspolitiska förhållandet till Sovjetunionen 1941-03-07 (Sohlman).

3) Jfr avsnitt 0.2 s 5 ovan. Gränsen mellan självaltererande prediktioner i egentlig mening och prediktioner, vars utfall kan kontrolleras av prediktören själv, är flytande.

4) Det självpåverkande elementet behöver ej nödvändigtvis avse sannolikheter.

5) UD doss XL, PM ang konversationer mellan beskickningschefen i Moskva och utrikeshandelskommissarien Mikojan 1941-07-03.

6) Ur prediktörens synvinkel torde det - enär han i praktiken själv bestämmer osäkerhetsnivån - snarare vara fråga om risk än om osäkerhet.

som ett hot. Sett i detta perspektiv är citatet ej att anse som en prediktion utan som en performativ framtidsutsaga.¹⁾

Den andra, ytterligare mekanismen avser det förhållandet, att ena parten understundom kan komma i den belägenheten, att möjlighet yppas att testa sannolikhetsbedömningen i en motparts utsaga. Att ett dylikt test är möjligt beror på att sannolikhet är definierat i subjektiva termer (åsiktsstyrka). Boheman hamnade åtminstone en gång i belägenheten att möjligheten till test förelåg:²⁾

Vore hr Mikojan viss om att affärsuppgörelse skulle kunna nås skulle man emellertid nu kunna paraffera avtalstexten, men vänta med undertecknandet tills affärerna avslutats.

3.1.4 PREDIKTIONERS PERSUASIVA FUNKTION

3.1.4.1 Begreppet persuasion

Termen persuasiv (latin, från grekiskans peitho) har genom tiderna stått för en rad olika begrepp. Aristoteles persuasionsbegrepp torde tillhöra de rymligare - det täckte såväl språklig som icke-språklig påverkan (inklusive påverkan med hjälp av våld).³⁾ I den fortsatta framställningen kommer "persuasion" att stå för något betydligt mera begränsat. Med persuasion förstås försök att med språkliga medel (argument) utöva påverkan.⁴⁾ Persuasion förutsätter, ett språkligt meddelande, som är riktat till någon annan⁵⁾ och som innehåller argument, vilka kan innebära en apell, en bön, ett försök till övertalning eller motsvarande. Uttryckt på detta sätt är persuasion likvärdigt med vad Fafner kallar språkets konativa funktion (konativt

-
- 1) Frågan om citatet är en performativ framtidsutsaga eller en prediktion beror också på vilken avgränsning man gör. För att en performativ framtidsutsaga skall föreligga måste hela citatet beaktas, medan existensen av en prediktion enbart förutsätter att sista biten ("... en vägran ... andra spörsmål.") beaktas.
 - 2) UD doss XXIV, 65 Del 1940-08-21 (23). Bil PM angående sammanträde hos utrikeshandelskommissarien Mikojan den 16 augusti 1940 kl 21.00.
 - 3) Fafner 1977 ss 32 och 38 f.
 - 4) Stenelo 1980 s 74. Påverkan skall här givas en mycket vid tolkning.
 - 5) Meddelandet är riktat mot vad som grammatiskt betecknas som "andra person".

språk).¹⁾ Det konativa språket är handlingsskapande. Det uttrycker talarens intention, och det syftar till att hos andra skapa en inställning, som förr eller senare leder till att de handlar i enlighet med denna intention.²⁾

Språket kan utnyttjas konativt på tre olika sätt:³⁾

I. Coersivt (av latinets *coerceo*; jag tvingar), vilket innebär, att man inte lämnar den andre personen något alternativ, och personen i fråga inte upplever sig ha någon reell valfrihet.⁴⁾ Detta kan exempelvis vara fallet vid militär ordergivning.

II. Rogativt (av latinets *rogo*; jag anmodar), vilket innebär, att den andre personen har ett svagt alternativ, vilket efter hand ytterligare kan försvagas beroende på ökat intresse eller ökad vanmakt. Ber t ex min bordsgranne mig att skicka saltet, använder han språket konativt på ett rogativt sätt. Jag förväntar mig icke, att han skall sätta makt bakom orden (coersivt utnyttjande av språket). Ej heller befinner jag mig i en sådan situation, att han först behöver överbevisa mig om nyttan av att sända saltet.

1) Fafner 1977 ss 68, 74 och 39. Konativ, av latinets *conatus*; ansträngning. I anslutning till den tyske psykologen och språkforskaren Karl Bühler urskiljer Fafner tre språkliga funktioner: emotiv (språket som uttryck), konativ (språket som styrmedel) och referentiell (språket som meddelande). I anslutning till Malinowski urskiljer han dessutom en fjärde funktion, den *phatiska* (språket som bekräftande av kontakter), och i anslutning till Roman Jakobson ytterligare två funktioner (språkintentioner): en *metaspråklig* (språk om språk) och en poetisk ("focus on the message for its own sake"). (Fafner 1977 ss 68 ff och 80 f).

2) Fafner 1977 s 75.

3) Fafner 1977 ss 74 och 73.

4) Detta behöver inte innebära, att talaren vidtager någon åtgärd (sanktion) om den andre personen inte lyder, vilket är fallet beträffande det Stenelo (1980 s 74) benämner "coercive process". Det skall observeras, att Stenelo, när han talar om "coercion", anlägger talarens (aktörens) perspektiv, medan Fafner anlägger mottagarens (och analytikerns) perspektiv. (För en diskussion av relationen aktör - analytiker se Schütz 1976 passim, dock särskilt s 212 ff.) Talaren kan inte alltid veta, vilken grad av valfrihet mottagaren upplever, och mottagaren kan inte alltid veta huruvida ett uttalande, som han uppfattar som coersivt, av talaren förknippas med en sanktion. Man kan dessutom tänka sig fall som av mottagaren uppfattas som konativt, icke-coersivt språkbruk, men där talaren förknippar sitt uttalande med möjlighet till sanktion ("strategy for second move"). Att mottagaren inte upplever sig ha någon valfrihet kan bero på något, som alls icke är förknippat med talaren, och om vilket denne ej äger kännedom. För det fall talaren önskar tilllämpa en strategi, som är coersiv i Stenelos mening, och när han dessutom önskar, att mottagaren skall uppfatta hans agerande på det sättet, synes det ligga närmast till hands att i stället för prediktioner utnyttja performativa framtidsutsagor.

III. Persvasivt¹⁾ (efter latinets persuadeo; övertala, locka, övertyga, inbilla²⁾) vilket innebär, att den andre personen har ett faktiskt alternativ, frihet att välja och möjlighet att handla i enlighet med sitt val.

I det följande diskuteras vissa aspekter på utnyttjandet av prediktioner (och andra prediktiva utsagor) som språkliga medel (argument)³⁾ för att försöka utöva påverkan. Diskussionen kommer att begränsas till persuasion i de direkta förhandlingarna mellan ombuden för de båda staterna.⁴⁾

3.1.4.2 Persuasivt utnyttjande av prediktioner

En granskning av uppteckningarna från huvudförhandlingen⁵⁾ visar, att en stor mängd av de prediktioner, vilka presenterades motsidan såsom argument,

- 1) Fafner (1977 s 74) använder i stället termen "persuasivt", vilket här (i anslutning till prediktionslitteraturen) använts i annorlunda betydelse).
- 2) Cavallin 1913; jfr ordet "svada" (Svensk Uppslagsbok 1948-55).
- 3) Jfr Stenelo 1980 s 74. Prediktioner som argument kan, i likhet med andra typer av argument, ha det dubbla syftet att avslöja egna förväntningar och söka påverka motsidans förväntningar. Jönsson 1975 s 24 f. Mot den här valda uppläggningsen, enligt vilken blott enskilda argument betraktas, skulle kunna anföras, att man därvid ej beaktar, att mönster av relationer mellan attityder kan vara av betydelse för aktörers verklighetsuppfattning, vilket hävdats av attitydforskare, som utgått från begrepp som balans och kognitiv konsistens. (Se bl a Morgan-King 1966 ss 613 ff och 623 och mycket likartat i Lambert-Lambert 1967 s 96 ff). Också inom den förhandlingsteoretiska forskningstraditionen har olika överväganden rörande kognitiv konsistens kommit till användning (Se exv Jönsson 1975 s 14 ff och där angivna referenser). Gentemot en dylik invändning skulle emellertid kunna anföras, att nyare psykologisk forskning visat, att begreppet balans fungerat tämligen dåligt empiriskt (Sjöberg 1978 s 135). Jämförelser indikerar, att en ny metodik (presenterad omkring 1970), den s k FM-metodiken (FM=funktionell mätning), ger en bättre beskrivning av en aktörs bedömningsprocess. Inom denna forskningsinriktning har påvisats, att "en mängd resultat inom bedömningsforskningen låter sig tolkas som uttryck för en generell 'kognitiv algebra'" (Sjöberg 1978 s 125). Det har föreslagits, "att ett budskap analyseras i ett antal komponenter, som vart och ett kan ses som ett påstående, vars syfte är en attitydförändring (ett persvasivt påstående)". (Sjöberg 1978 ss 135, 120 f och 125). Den uppläggning, som här valts, överensstämmer med denna rekommendation.
- 4) Materialet synes innehålla relativt få - om något - fall, där det är dokumenterat, att prediktörens primära avsikt med sina prediktioner är att utöva påverkan på beslutsfattaren.
- 5) Huvudförhandling anses ha ägt rum då den sovjetiska delegationen leddes av Mikojan (vem, som var fungerande chefförhandlare på svensk sida, varierade). Förhandlingar ägde även rum på lägre nivå, exv mellan regeringsombuden Sohlman och Nikitine, och inom olika, specialiserade grupper (jfr kap 2).

främst uttryckte olika grader av optimism/pessimism.¹⁾ Ibland, såsom i följande optimistiska prediktion av Mikojan, synes man enbart på ett mycket allmänt sätt vilja påverka - och måhända förstärka - motsidans attityd:²⁾

Utrikeshandelskommissarien ansåge för sin del, att några större svårigheter icke skulle föreligga beträffande den slutliga utformningen av varulistorna, särskilt sedan olika svenska firmor förklarat sig beredda åta sig leveranser.

Även rent pessimistiska prediktioner förekom. Följande prediktion, som torde ligga så nära ett nej som det över huvud taget är möjligt, kan också uppfattas som ett indirekt argument för ett tidigare presenterat, svenskt förslag i samma fråga:³⁾

- hr Boheman sade sig å sin sida icke tro, att svenska regeringen skulle kunna godtaga det ryska förslaget på denna punkt.

Också prediktionen i följande citat uttrycker stark pessimism. Genom att den förutsätter en eventuell omprövning av ett tidigare ställningstagande, markerar den dock, att det tidigare ställningstagandet ej är definitivt:⁴⁾

Efter en stunds diskussion förklarade han (Mikojan) sig likväl beredd att än en gång underställa sovjetregeringen denna fråga, ehuru han för egen del icke ansåge någon möjlighet föreligga för ytterligare tillmötesgående av bemälda svenska önskemål.

Mikojans yttrande synes vara av rogativ karaktär,⁵⁾ enär det ger motparten intrycket, att ett svagt alternativ trots allt finnes. Följande, jämförelsevis optimistiska prediktion, torde däremot vara mera renodlat rogativ, då motsidan har möjlighet men ej torde vara särskilt intresserad av att förhindra den av Boheman predicerade enigheten - detta dock under förutsättning att prediktionsvillkoret uppfylldes:⁶⁾

1) Stenelo (1980, särskilt s 77 ff) visar på fruktbarheten av att bl a diskutera i termer av optimistiska och pessimistiska prediktioner. Jfr även Ascher (1978 s 18): "Many forecasts can be interpreted as 'good news' or 'bad news'; consequently, they can establish moods of optimism or pessimism without being used explicitly in policy formation, and without necessarily being recognized as influential."

2) UD doss XXIV, 66 Del 1940-08-21 (23) bil.

3) UD doss XXIII, 55 Del 1940-07-26 (30) bil.

4) UD doss XXII, 49 Del 1940-07-17 (23) bil. Konjunktiven i citatet torde enbart vara betingad av att Mikojans yttrande återgives i indirekt anföring.

5) Det är dock inte rogativt i den mening, som angivits i avsnitt 3.1.4.1, emedan det avser den talande parten.

6) UD doss XXI, 39 Del 1940-07-04 (06) bil. En annan sak är, att villkoret kunde förefalla nog så svårt att uppfylla. Det rogativa elementet avser endast prediktionens huvuddel (den prediktiva komponenten).

I fråga om de spörsmål av formell natur, vilka alltjämt väntade på sin lösning, förklarade sig hr Boheman anse, att enighet snart nog skulle kunna uppnås, därest överenskommelse föreläge beträffande de stora principfrågorna.

Ovanstående prediktion innehåller ett villkor, vars uppfyllande förutsätter båda parter samtycke. Genom att göra ett villkors uppfyllande enbart beroende av motparten och genom att formulera det så, att det vore obilligt att ej uppfylla det, kan prediktionens persuasioneffekt ökas:¹⁾

Hr Boheman hade låtit sig förskräckas av de prisdifferenser, som föreläge beträffande hjulparen, men hr Mikojan vore övertygad om att uppgörelse därom skulle kunna träffas, därest icke den svenska parten eftersträfvade en onormalt stor vinst.

Möjligen i avsikt att framhäva det optimistiska i föregående prediktion gjorde Mikojan därefter ytterligare en villkorad prediktion, där villkoret var så svagt, att prediktionen i det närmaste är att likställa med en ovillkorlig prediktion:²⁾

Det vore sålunda icke att befara, att uppgörelse icke skulle kunna nås för såvitt icke främmande inflytande gjorde sig gällande mot en dylik.

Genom att de ovanstående två prediktionerna villkorades fick de främst en persuasiv effekt, medan deras eventuella karaktär av löfte eller åtagande i icke obetydlig grad tonades ner. Tekniken att utnyttja prediktioner persuasivt genom att formulera dem så, att de i det närmaste förefölle vara löften, utnyttjades också:³⁾

Hr Mikojan underströk särskilt, att det för vederbörande svenska företag kunde erbjuda stort intresse att åtaga sig dylik leverans, då det i så fall för framtiden skulle kunna räkna med en betydande marknad i Sovjetunionen.

Även omvändningen - betonandet av egna uppoftfringar - kan i prediktionens form utnyttjas persuasivt:⁴⁾

1) UD doss XXIV, 65 Del 1940-08-21 (23) bil.

2) UD doss XXIV, 65 Del 1940-08-21 (23) bil.

3) Jfr Stenelo 1980 s 65 f; UD doss XXV, 72 Del 1940-08-26 (28) bil.

4) UD doss XXIV, 62 Del 1940-08-12 (13) bil.

Den uppoffring svenska vederbörande sålunda vore beredda göra i syfte att uppnå en överenskommelse med Sovjetunionen borde för övrigt ses mot bakgrunden av det faktum, att vårt land nu kommer att från Rumänien erhålla praktiskt taget samma kvantitet mineralolja, som de å sovjetisk sida i utsikt ställa, till ett pris, understigande det här erbjudna utan att därför behöva lämna något handelspolitiskt vederlag.

Prediktioner kan även nyttjas för att inför motsidan "legitimera" den egna sidans ställningstagande.¹⁾ Prediktören kan göra detta genom att peka på alternativ:²⁾

I detta sammanhang önskade han (Boheman) understryka, att mineraloljeimporten från Sovjetunionen till Sverige ingalunda utgjorde livsvillkor för vårt land; kriget i Väst-europa kunde snart nog vara slut och vi skulle då antagligen bli i tillfälle tillgodose vårt behov av dylika oljor från annat håll.

Ett annat sätt att "legitimera" sin ståndpunkt är att predicera att de uppoffringar, som man kräver av motsidan, kommer att kompenseras på lång sikt:³⁾

Slutligen framhöll han (Mikojan), att leveranserna⁴⁾ icke torde komma att innebära någon större uppoffring ur svensk synpunkt, när de ju icke skulle påbörjas förrän senare, dvs då en ändring kunde väntas hava inträffat i det allmänna läget.

Detta citat illustrerar även en annan i den studerade förhandlingen ej sällan förekommande mekanism, nämligen att aktören kopplar ihop ett för motsidan negativt ställningstagande med en prediktion om att något positivt skall inträffa på längre sikt.⁵⁾ Denna mekanism utnyttjades främst av den sovjetiska förhandlingsparten, men den kom även till användning från svensk sida.

Ett väsentligt sätt att söka påverka motsidan är att i prediktionens form förmedla "information" om framtida förhållanden.

Efter att ha påpekat, att de amerikanska myndigheterna pga de goda svensk-amerikanska relationerna på flera punkter tillmötesgått svenska önskemål beträffande hjulpar, framhöll Boheman, att han för sin del ansåge:⁶⁾

-
- 1) Jfr Stenelo 1980 s 75. Legitimering innebär, att något göres acceptabelt, dvs påvisas stå i överensstämmelse med erfarenhet och godtagbara motiv (Snyder-Bruck-Sapin 1962 s 166).
 - 2) UD doss XXI, 40 Del 1940-07-05 (06) bil. Jfr Stenelo 1980 s 104.
 - 3) UD doss XXI, 40 Del 1940-07-05 (06) bil.
 - 4) Främst avseende hjulpar.
 - 5) Jfr Stenelo 1980 s 100.
 - 6) UD doss XXI, 42 Del 1940-07-05 (06) bil.

... att det antagligen skulle bereda stora svårigheter att utan svensk medverkan få till stånd amerikanska hjulparsleveranser under nuvarande förhållanden.

Vilka konsekvenser Boheman menar att motsidan skall draga av denna information framgår med all önskvärd tydlighet av fortsättningen:¹⁾

Å andra sidan finge man icke förbise, att vår medverkan i denna sak vore beroende på att en tillfredsställande uppgörelse nåddes med Sovjetunionen i de för oss viktigaste frågorna, särskilt beträffande utbytet av oljeprodukter.

När den primära avsikten med en prediktion är persuasiv, är det ej nödvändigt för prediktören att presentera maximalt säker "information" om framtiden.²⁾ Om den presenterade informationen är vilseledande, kan prediktören mista trovärdighet, såvida motparten kan ifrågasätta den med hjälp av en bättre prediktion, eller såvida informationen vederlägges av verkligheten.³⁾ Detta kan vara ett skäl till att en prediktör, på sätt som visas nedan, modifierar en prediktion, vars funktion torde ha varit persuasiv så, att dess persuasiva kraft kan förmodas minska:⁴⁾

För sin del vore hr Boheman viss om att amerikanska leveranser skulle komma till stånd.

Nitton dagar senare presenteras samma information som mindre säker:⁵⁾

Visserligen hyste man å svensk sida grundad förhoppning om att amerikanska hjulparsaffären skulle komma till stånd, men det kunde å andra sidan icke förbises, att viss risk föreläge för att så icke skulle bli va fallet resp för att eventuellt kontrakterade leveranser icke skulle fullgöras.

En speciell typ av information kan bestå i att (påstådda,) tidigare prediktioner åberopas. I följande citat återgives vad som kan giva intrycket att ha varit prediktioner (alternativt andra typer av prediktiva utsagor):⁶⁾

1) UD doss XXI, 42 Del 1940-07-05 (06) bil.

2) Jfr Stenelo 1980 s 75.

3) Jfr ibid s 100.

4) UD doss XXIII, 55 Del 1940-07-26 (30) bil.

5) UD doss XXIV, 62 Del 1940-08-12 (13) bil. Rapporterna till UD är ofta daterade någon dag efter det förhandlingarna ägde rum. I detta fall förhandlade man den 22 juli resp den 10 augusti 1940.

6) UD doss XXIV, 65 Del 1940-08-21 (23) bil.

... hr Boheman replikerade, att man å svensk sida därvid utgått ifrån att hela avtalet först skulle göras klart och naftaleveranserna därför skulle garanteras. Hr Mikojan hade trott, att avtalsförhandlingarna praktiskt taget stode vid sitt slut och att det nu endast gällde att förbereda texterna. Nu hade han emellertid förstått, att så icke vore fallet. Hr Boheman å sin sida förklarade, att han var av samma uppfattning som hr Mikojan, men att han utgått ifrån att krediten icke skulle få utnyttjas förrän avtalet i sin helhet komme i tillämpning.

Genom att återgiva uppfattningar om framtiden, som man säger sig ha haft,¹⁾ och dessutom antyda, att dessa, nu av motsidan vederlagda uppfattningar, även delats av motsidan själv,²⁾ beskyller man från svensk sida indirekt Sovjetunionen för svek.

Ett annat sätt att argumentera och söka påverka motparten består i att medelst prediktioner påvisa konsekvenser:³⁾

... teoretiskt sett skulle därför den situationen kunna tänkas uppstå, att Sovjetunionen sålunda finge rätt verkställa inköp i Sverige med utnyttjande av krediten utan att vårt land erhåller några sovjetiska mineraloljor. Ehuru hr Boheman egentligen icke befarade, att något sådant komme att inträffa, ansåge han sig nödsakad taga hänsyn till den kritik, som i förevarande hänseende skulle kunna riktas mot ett avtal.

Även på sovjetisk sida utnyttjade man predicerade konsekvenser som argument för sin uppfattning:⁴⁾

Om man under sådana förhållanden godtog hr Bohemans tanke på att nu paraffera avtalet och vänta med dess undertecknande till dess hjulparskontraktet avslutats, förelåge risk att avtalet aldrig skulle försättas ikraft. Hr Mikojan ansåg under sådana förhållanden, att hjulparsförhandlingarna snarast borde återupptagas.

-
- 1) Jfr Ascher (1978 s 18): "The climate of opinion also encompasses tacit assumptions on the nature of the world, which impinge on policy choices even if they are not articulated. Forecasts obviously can affect or alter these assumptions, but such effects are usually indirect and cumulative."
 - 2) Tekniken påminner om det som inom den förhandlingsteoretiska litteraturen kommit att kallas "the Trollope ploy". Termen syftar på en idé, som utnyttjats av Anthony Trollope i flera romaner, och som går ut på att erbjudanden, som aldrig klart framsagts, accepteras. (Lockhart 1979 s 100.)
 - 3) UD doss XXIV, 66 Del 1940-08-21 (23) bil.
 - 4) Ibid.

Förutom att ovanstående citat illustrerar att konsekvenspåvisande prediktioner genom att användas gentemot motparten, kan ha en persuasiv funktion visar de också på att prediktioner kan nyttjas för att focusera uppmärksamheten på centrala frågor i förhandlingen. Betydelsen av detta sätt att använda prediktioner framhålles av Ascher:¹⁾

... forecasts that are "merely" informational can still strongly alter the decision-maker's perspective and hence structure his choices, by changing the focus of attention and the climate of opinion in which the decision-maker operates.... This capacity to focus attention, it turns out, is a surprisingly "political" aspect of forecast impact, since attention-focusing is so closely linked with priority-setting.

Ytterligare ett exempel på en prediktion, som innehåller information samtidigt som den focuserar en ur svensk synpunkt ytterst central fråga, är följande:²⁾

... påpekade hr Boheman ... att den svenska industrien säkert icke skulle intressera sig för de ifrågasatta leveranserna med mindre ryssarna bidroge till finansieringen av nybyggnadsproblemet.

Denna prediktion under säkerhet är intressant även ur den synpunkten, att den kan anses vara coersiv. Att man från sovjetisk sida önskade ett avtal och att den komponent i avtalet, som man fann mest intressant ur importsynpunkt, var hjulpar är uppenbart. Om den svenska industrien skulle säga nej, vilket Boheman predicerade att den med säkerhet skulle, så hade man från sovjetisk sida inget reellt alternativ till att bidra till finansieringen, såvitt man stod fast vid önskemålet om ett avtal. Allt pekar på att man gjorde det, och att Bohemans prediktion därför troligen upplevdes coersiv.

Prediktionen var dock knappast coersiv i den mening Stenelo använder ordet.³⁾ Hotet var inte förknippat med talaren. Boheman kunde göra mycket lite, om något, för att utlösa det eller för att förhindra att det utlöstes. Man kan i detta sammanhang knappast tala om en "strategy for second move".

Ett subtilt sätt att få prediktioner att verka persuasivt är att utnyttja dem i syfte att förbereda kommande agerande.⁴⁾ Prediktioner synes därvid

1) Ascher 1978 s 18.

2) UD doss XXI 40 Del 1940-07-05 (06).

3) Jfr avsnitt 3.1.4.1 ovan.

4) Jfr Stenelos (1972 s 149) diskussion av persuasivt utnyttjande av frågor. Analogt med att frågor kan förbereda en argumentation torde prediktioner kunna göra det. Stenelo (1980 s 75) säger "It seems reasonable to suppose that certain predictions are put forward in order to prepare future persuasive processes."

främst utnyttjas för att förbereda motsidan på negativa utspel. Detta kan göras finkänsligt:¹⁾

Han (Mikojan) trodde för sin del att det skulle visa sig, att de på senaste tiden starkt höjda cellulosapriserna skulle komma att täcka alla med transiteringen förbundna kostnader.

eller mera rakt på sak:²⁾

Emellertid önskade han (Boheman) i detta sammanhang ytterligare framhålla, att dessa priser måste fastställas under hänsynstagande till de kostnader som en nyinvestering under rådande dyrtid skulle komma att medföra. Det vore därför att befara, att prisen skulle kunna förefalla ryska vederbörande icke särskilt tillfredsställande.

Det senast återgivna citatet innehåller den bas, varå prediktionen grundar sig. Stenelo har påpekat,³⁾ att prediktionens persuasiva effekt kan ha samband med prediktörens presentation av prediktionsbasen. Mottagaren av prediktionen får ökade möjligheter att bedöma densamma, såvida prediktionsbasen eller delar därav redovisas. Icke minst kan han i en förhandlingssituation ha intresse av att få en uppfattning om huruvida prediktören (motsidan) har möjlighet att själv påverka prediktionens utfall. Vid långsiktiga prediktioner kan det bli en vara av intresse att se, om det underlag prediktionen grundas på kan förväntas äga bestånd. Mot denna bakgrund torde följande prediktion vara trovärdig:⁴⁾

Hr Mikojan å sin sida gjorde gällande, att Sovjetunionen alltid skulle komma att förbliva en stor marknad för jämvägsmateriel och att Sverige tack vare sin gynnsamma geografiska belägenhet helt säkert skulle kunna vinna avsättning därför även till andra europeiska länder.

Att angiva en olämplig prediktionsbas torde vara kontraproduktivt vad avser prediktionens trovärdighet:⁵⁾

1) UD doss XVIII, 16 Del 1940-06-05 (07).

2) UD doss XXI; 42 Del 1940-07-05 (06) bil.

3) Stenelo 1980 s 75.

4) UD doss XVIII, 16 Del 1940-06-05 (07). Omdömet om trovärdigheten avser långsiktigheten i det fall mottagaren av prediktionen bedömer geografisk belägenhet som relevant. Svårigheten i att göra långsiktiga prediktioner framhålles bl a av Stenelo (t ex 1980 s 100 f).

5) UD doss XVIII, 16 Del 1940-06-05 (07). Man kan inte bortse från att prediktören kan ha haft sidosyften, dvs velat uppnå något annat än att få motsidan att fästa tilltro till prediktionen. Intrycket att så skulle ha varit fallet beträffande ifrågavarande förslag förstärkes av det faktum, att den svenska delegationen fått emottaga de sovjetiska textutkastet blott en timme före sammanträdet. Observera att Mikojans prediktion ej avser "den svenska regeringens godtagande av förslaget" utan "den svenska regeringens möjlighet att utan svårighet godtaga förslaget".

Såvitt han (Mikojan) för sin del kunde se, skulle svenska regeringen utan större svårigheter kunna godtaga ifrågasvarande sovjetryska förslag eftersom dessa motsvarade bestämmelserna i de avtal, som Sovjetunionen nyligen träffat med andra länder, vars konstitutionella förhållanden vore analoga med Sveriges.

Basen för Mikojans utsaga är en analogi. Analogier kan utgöra baser för prediktioner, och de kan ses som argument för att prediktionerna är korrekta. Den persuasiva effekten av en prediktion, baserad på en redovisad analogi, torde i mycket stor utsträckning bero på hur mottagaren uppfattar analogien.¹⁾

Med hänsyn till påståenden om hur ofta historiska analogier säges komma till användning,²⁾ särskilt i samband med persuasion ("rhetoric"),³⁾ och beaktande den rikhaltiga analogiflora, som Stenelo (1980) redovisar, är det förvånande hur få analogier - både historiska och andra - som kunnat iakttagas i det studerade materialet. Vad avser det material, som återgiver förhandlings-sammanträdena, skulle detta möjligen kunna bero på, att man i så ringa grad hade förhoppning att genom persuasion kunna påverka motsidan.⁴⁾ De analogibaserade prediktioner, som trots allt förekommer, grundar sig vanligen på tidigare händelser i de svensk-sovjetiska relationerna:⁵⁾

Hr Boheman påpekade härefter, att de priser, som erbjudits från sovjetisk sida, icke av svenskarna kunde accepteras, men hr Mikojan trodde för sin del, att man nu liksom tidigare skulle kunna nå uppgörelse med den svenska industrien.

På grund av de erfarenheter, som gjorts under den gångna avtalstiden beträffande de svenska firmornas leveransförmåga, ansåg han, att det funnes stora möjligheter att öka varuutbytet under andra avtalsåret.

Anmärkningsvärt är, att det framförallt synes vara den sovjetiska sidan (Mikojan), som utnyttjar analogibaserade prediktioner.

En granskning av förekomsten av eventuella mönster beträffande persuasivt användande av prediktiva utsagor ger följande intryck:

-
- 1) Stenelo 1980 s 114.
 - 2) Mazlish 1965 s 2 f: "It is extraordinary how often historical analogies are used, ... Analogy seems to be accepted as a natural way of thinking, requiring little reflection."
 - 3) Holsti-Rosenau 1976 s 5 citerade i Stenelo 1980 s 114.
 - 4) Observera, att många av de analogibaserade prediktioner Stenelo (1980) redovisar var riktade till tredje part (ofta till allmänheten) och ej till motsidan. En annan tänkbar förklaring till bristen på analogibaserade prediktioner i föreliggande material kan exempelvis vara, att förhandlingarna inte är ordagrant återgivna.
 - 5) UD doss XXIV, 65 Del 1940-08-21 (23) resp doss XXXVIII, PM ang sammanträde med folkkommissarie Mikojan den 26 maj 1941 (bil till 304 B).

I. Bland de använda prediktiva utsagorna dominerar prediktioner. När någon gång andra typer av prediktiva utsagor utnyttjas rör det sig främst om expressiva framtidsutsagor.

II. Av de tre typerna av konativ språkanvändning dominerar den persvasiva. I ytterst få fall kan coersivt eller rogativt språkutnyttjande eller något som påminner därom iakttagas.¹⁾

III. Vid några tillfällen, då speciella persuasiva mekanismer kommer till användning, kan man iakttaga det förhållandet, att båda parterna vid samma förhandlingstillfälle utnyttjar en mekanism, som eljest ej brukar begagnas. Så var exempelvis fallet vad beträffar utnyttjandet av (påstådda) tidigare prediktioner²⁾ och beträffande påvisandet av konsekvenser.³⁾ Mönstret är dock ej så tydligt, att några bestämda slutsatser kan dragas. Möjligen skulle man kunna drista sig till antagandet, att parterna i sin persuasiva argumentering snarare anpassar sig till varandra (samma mekanismer som utnyttjas i argumenteringen kommer också till användning i motargumenteringen) än till sakinnehållet och till de förhållanden, som karakteriserar olika skeden i förhandlingen.

A priori hade man ju eljest kunnat förmoda förekomsten av andra mönster, exempelvis att ena sidans förslag skulle ha bemötts av en motargumentation baserad på påvisandet av konsekvenser. Något dylikt kan dock ej beläggas.

3.2 OM PREDIKTIONSBASER

Det direkta underlaget för en prediktion⁴⁾ kallas prediktionsbas. Denna innehåller tre komponenter - en metodisk komponent, en värderingskomponent och en faktakomponent.⁵⁾

- 1) Detta förhållande indikerar, att i stort sett samma resultat skulle ha uppnåtts med en definition av coersion och persuasion, som - i likhet med Stenelos - utgått ifrån talarens perspektiv.
- 2) Vid sammanträdet 1940-08-16. UD doss XXIV, 65 Del 1940-08-21 (23).
- 3) Vid sammanträdet 1940-08-19. UD doss XXIV, 66 Del 1940-08-21 (23).
- 4) Motsvarande underlag finnes för andra typer av prediktiva utsagor.
- 5) Jfr Stenelo (1980 s 17), som nämner att analogier, teorier, hypoteser och förmodanden kan utgöra prediktionsbaser, urskiljer inte explicit dessa tre komponenter, men i samband med behandlingen av prediktionsbaser diskuterar han vissa metodiska tillvägagångssätt (källkritik; s 17), värderingar (rekommendationer; ss 47 och 114) och faktakomponenten materialfrågor; s 17). Se även inventeringen i avsnitt 1.2.3. I vissa kvantitativa framtidsstudier t ex Heiss-Knorr-Morgenstern 1973 synes man bortse från värderingskomponenten - åtminstone anses den ej utgöra ett problem (ibid s 185).

Med prediktionsbasens metodiska komponent¹⁾ förstås här alla tänkbara metoder för generering av en utsaga om framtiden, alltifrån ren gissning (eventuellt baserad på intuition eller uppenbarelse) via sofistikerade datorstödda, systemanalytiska metoder och scenariometoder till vetenskapliga teorier med prediktiv kraft.²⁾ Av denna uppfattning följer, att metodkomponenten är en nödvändig beståndsdel i prediktionsbasen.

För att generera en prediktion måste prediktören - måhända med undantag för det fall det rör sig om en ren gissning - göra ett antagande om relationen mellan den utgångspunkt han väljer (ofta nuläget och/eller den utveckling, som lett fram till nuläget³⁾) och den framtid han avser uttala sig om. Ett dylikt antagande innebär en värdering.⁴⁾ Värderingskomponenten synes därför också vara en nödvändig beståndsdel i prediktionsbasen.⁵⁾ Även andra typer av värderingar kan ingå i prediktionsbasen. Prediktionen per se behöver inte innehålla något faktum.⁶⁾ Däremot torde det vara ett nödvändigt villkor, att en faktakomponent ingår i prediktionsbasen, eftersom de i littera-

1) Komponenten innefattar jämväl vad som ovan (avsnitt 1.2.3) benämnts teknik.

2) Jfr Sylvan-Thorson 1980 s 265 och Stenelo 1980 s 141.

3) Jfr Winchs (1971) diskussion om prediktioner baserade på trender och initialvillkoren för dylika prediktioner s 92 ff. Se även Goldmann-Hart-Sjöstedt 1976 s 2:5.

Att diplomater (oberoende av bl a nationalitet) ofta gör sina analyser (även icke-politiska) i ett historiskt perspektiv visas av Reyhler (1979 s 175). Utnyttjandet av kriteriet "nationellt intresse" tycks också vara allmänt förekommande: "... the salience of national interest in the diplomat's style of analyses can be considered more as a constant than as a variable." (ibid s 179).

4) Vad dessa värderingar (antaganden) kan innebära diskuteras av Stenlund (1975 s 39 ff). Huvudpunkterna i hans resonemang redovisas i avsnitt 1.2.3 ovan.

5) Huruvida det i en ren gissning ingår någon värderingskomponent av diskuterat slag är osäkert, vilket motiverar reservationen för denna prediktionsmetod. Om man menar, att det ligger en värdering bakom valet av prediktionsmetod och att denna värdering kan betraktas som ett direkt underlag för prediktionen (en uppfattning som icke synes orimlig), skulle det finnas en värdering knuten även till metoden ren gissning. Den typ av värderingar, som avser förhållandet framtid - nutid/förgångentid, är i många fall relaterade till prediktörens historiesyn. Det kan också noteras, att det i många fall föreligger dependens mellan metod och värdering i den meningen att en viss metod kan förutsätta en viss relation mellan valda utgångspunkter och den framtid prediktionen avser. I andra fall (t ex beträffande scenariometoden) råder emellertid independens.

6) Det som ej inträffat kan ju inte betraktas som ett faktum.

turen beskrivna prediktionsmetoderna¹⁾ bygger på att något känt förhållande (existerande eller förgånget) relateras till framtiden. Med de valda utgångspunkterna torde man alltså kunna hävda, att metod, värdering och faktum i flertalet typer av fall är nödvändiga komponenter i prediktionsbasen. Eftersom man med lätthet kan formulera en prediktion, som är grundad på en prediktionsbas, vilken innehåller såväl metodisk som fakta- och värderingsbeståndsdel och endast dessa beståndsdelar,²⁾ kan man även säga, att dessa tre jämväl är tillräckliga komponenter.

I motsats till vad som är fallet beträffande de framtidsstudier, som granskats i avsnitt 1.2, förekommer det relativt sällan i det empiriska materialet från den studerade förhandlingen, att det direkta underlaget för en prediktion redovisas.³⁾ Någon gång redovisas delar av vad som kan förmodas vara prediktionsbasen. Vanligen rör det sig därvid om fall då en analogi utgjort prediktionsbasen. Syftet med angivande av (del av) prediktionsbasen torde ofta vara att öka prediktionens trovärdighet.

Som exempel på en analogibaserad prediktion, där prediktionsbasen redovisas, kan anföras följande prediktion av Häggblöf:⁴⁾

Man har från Tyskland erhållit en liknande kredit och man vill vid kommande avtalsförhandlingar med andra stater kunna åberopa sig även på ett svenskt prejudikat. Kanske kan man därför utgå ifrån, att huvudsaken ur sovjetrisk synpunkt är att anordningen utåt framstår som en blank kredit på 100 miljoner kronor.

-
- 1) Ren gissning tillhör så vitt bekant inte dessa, varför en reservation får göras även här för prediktioner framtagna med denna metod. Dock synes det svårt att finna fall då en gissning, som uppfyller kraven på en prediktion, ej är grundad på något som helst faktum. Hedenborg-Svenson (1978 s 114) säger i sin från psykologiens utgångspunkt gjorda analys av mänskliga bedömningar: "En prognos bygger på kända fakta, ...". Goldmann-Hart-Sjöstedt (1976 s 2:5) konstaterar: "... prediktioner förutsätter inte bara kunskaper om det förgångna och om nuläget ...". Se även Stenlund 1974 s 15.
 - 2) För ett exempel se Hörberg 1981 s 24 not 8.
 - 3) En typisk formulering är: "Det har nämligen av olika skäl kunnat befaras att sovjetregeringen ... skulle söka utnyttja varje tillfälle att utöva handelspolitisk press på Sverige, ...". (Understruket här; UD doss XXXIII, PM ang vissa aktuella frågor rörande det handelspolitiska förhållandet till Sovjetunionen. Sohlman 1941-03-07).
 - 4) UD doss XV, Dikterad promemoria ang förhandlingarna med Sovjetunionen 1940-05-09.

Även i andra avseenden kan man förmoda att ett visst samband råder mellan vad prediktören låter ingå i prediktionsbasen och hans syfte med prediktionen (prediktionens funktion). Redan formulerade prediktioner (och andra prediktiva utsagor) kan ingå i prediktionsbasen för följande prediktioner. Detta är av intresse att notera, enär man icke sällan kan iakttaga kedjor av prediktioner (prediktiva utsagor), som på detta sätt är beroende av varandra. Ofta rör det sig härvid om villkorade prediktioner, där villkoret gjorts till föremål för en särskild prediktion.

Som en illustration till detta resonemang om hopkopplade prediktioner/prediktiva utsagor, som utgör prediktionsbaser för varandra, kan anföras följande resonemang av Sohlman.¹⁾

I. Sverige bör, när förhandlingar därom kommer att äga rum, ej avvisa det sovjetiska förslaget. (Preskription.)

II. Om man följer preskriptionen (I), kommer med mycket stor sannolikhet Sverige ej att erhålla mineraloljor från Sovjetunionen. (Villkorad prediktion där preskriptionen (I) ingår som komponent i villkoret och i prediktionsbasen.)

III. Sverige bör snarast undersöka möjligheterna att uppnå en acceptabel kompromisslösning. (Preskription baserad bl a på prediktionen (II).)

Även vid kommunikation med motsidan kan hopkopplade prediktiva utsagor förekomma. I detta fall kopplas en expressiv framtidsutsaga med en prediktion:²⁾

5. Svenska regeringen uttrycker den förhoppningen, att man från Sovjetunionens sida är beredd att i princip godtaga ovannämnda motförslag till det senaste från folkkommissarie Mikojan framförda. Överenskommelse om övriga ännu utestående punkter i avtalskomplexet borde då relativt snabbt kunna nås.³⁾

-
- 1) UD doss XXXIII, PM ang vissa aktuella frågor rörande det handelspolitiska förhållandet till Sovjetunionen. (Sohlman) 1941-03-07. (Resonemanget förkortat och uttryckt på parameterform.) Sohlmans diskussion, som enbart beträffande det här relaterade resonemanget sträcker sig över mer än en foliesida, innehåller ytterligare ett antal prediktiva utsagor, vilka på olika sätt är kopplade till dem, som här återgivits.
- 2) UD doss XXIV, 569 U 1940-08-06. I skrivelsen instrueras Assarsson bl a att till Mikojan överlämna ett svenskt motförslag till bestämmelser rörande leveranser av amerikanska hjulpar mm, vilket också skedde (jfr avsnitt 2.3.7). Citatet är hämtat ur detta motförslag.
- 3) Uttrycket "... borde då relativt snabbt kunna nås ..." tolkas här som ett uttryck för hög sannolikhet - inte som en norm för beteende. Observera dock att det prediktionen uttrycker är påverkbart av parterna gemensamt.

Det resonemang, som förts ovan, utgår främst från tidigare, i prediktionslitteraturen redovisade resultat. Man kan emellertid också som utgångspunkt taga den psykologiska forskning, som ägnats problemet hur mänskligt bedömande och beslutsfattande går till. Det finns anledning förmoda, att vissa av de resultat, som man kommit fram till inom denna forskning, kan vara ägnade att belysa olika aspekter rörande prediktionsbasen. Två punkter skall behandlas i det följande, nämligen faktakomponentens omfattning och de delar av metodkomponenten som rör regler för bedömningar.

Frågan om faktakomponentens omfattning kan diskuteras utifrån de resultat man kommit fram till vid forskning rörande informationsunderlag och bedömningskvalitet. A priori skulle man kunna förmoda, att ju mer information, som står till förfogande, desto bättre bedömning. Så är emellertid blott fallet upp till en viss gräns. När det antal faktorer en bedömning baseras på överstiger 5 - 7, sätter den mänskliga förmågan till simultan informationsbehandling en gräns. Normalt kan bedömaren inte tillgodogöra sig ytterligare information.¹⁾ Mer information kan tvärtom leda till en sämre bedömning, dock att bedömaren kan uppleva, att hans bedömningar blir bättre.²⁾

Beroende på tidsförhållanden och bristande information kunde prediktörerna i den undersökta förhandlingen sällan basera sina bedömningar på särskilt många faktorer. I de flesta fall, då materialet ger någon information därom, synes antalet utnyttjade faktorer ha underskridit 5 - 7. Detta talar, ceteris paribus, för att dessa prediktioner, vilka i flertalet fall gjordes av inom området tränade prediktörer, ej vore av låg kvalitet.³⁾

Ett annat argument för att de prediktioner, som gjordes, var relativt goda är, att prediktören i flera påvisbara fall av komplicerade prediktionssituationer strukturerat prediktionsbasen och predicerat på område för område:⁴⁾

Den sekventiella bearbetningen av del efter del av den information som behövs för att fatta ett beslut är oerhört effektiv med tanke på våra intellektuella begränsningar.

1) Undersökningar har t ex visat, att domare använder 1-3 faktorer, medan tränade bedömare av avelssvin under vissa förutsättningar kan använda 9-11 faktorer. Hedenborg-Svenson 1978 s 109 f. Se även Sjöberg 1978 ss 109 och 115.

2) Hedenborg-Svenson 1978 s 109 och Sjöberg 1978 s 112.

3) Det faktum att tidspress ofta förelåg behöver inte innebära, att prediktionen blev dålig. I allmänhet gör man en lika bra bedömning snabbt som efter "moget övervägande" med papper och penna. (Hedenborg-Svenson 1978 s 134). Vid beslutsfattande under stress synes man dock tendera att främst beakta negativ information och taga hänsyn till färre data (ibid s 135).

4) Hedenborg-Svenson 1978 s 134.

Argumentet om strukturering och de ovan framförda synpunkterna rörande antalet faktorer i prediktionsbasen illustreras exempelvis väl av Häggblöfs "Dikterad promemoria angående förhandlingarna med Sovjetunionen" och Sohlmans "PM angående vissa aktuella frågor rörande det handelspolitiska förhållandet till Sovjetunionen".)¹⁾

Vissa bedömnings- och beslutsregler har diskuterats ovan.²⁾ Bland de delar av metodkomponenten, som rör regler för bedömningar, och som kan vara av särskilt intresse i detta sammanhang är följande, av Hedenborg-Svenson diskuterade tumregler:³⁾

- I att fatta samma beslut som man själv fattat tidigare i en liknande situation,
- II att fatta samma beslut som man tror att en auktoritet skulle fatta (person, partiprogram) och
- III att fatta beslut efter en kulturell eller en etisk norm eller efter en sedvänja.

Under olika delar av beslutsprocessen användes olika beslutsregler. Tumregler av ovan angivet slag tenderar att komma till användning tidigare under beslutsprocessen för att minska antalet alternativ och därmed strukturera beslutssituationen.⁴⁾

Tumreglerna I och II innebär, att man gör bedömningar analogt med något. Stenelo⁵⁾ har starkt framhållit analogiens betydelse som komponent i prediktionsbasen. Utifrån Stenelos analogibegrepp⁶⁾ samt Hedenborg-Svensons exempel på tumregler och deras diskussion av dessas användande i beslutsprocessen kan man förmoda, att analogibaserade prediktioner relativt ofta står att finna i början av förhandlingar och när nya faser i förhandlingen

1) UD doss XV, 1940-05-09 resp UD doss XXXIII, 1941-03-07.

2) Distinktionen mellan besluts- och bedömningsregler upprätthålles inte här enär beslut och prediktion flyter in i varandra. Prediktioner kan utnyttjas som underlag för beslut. Beslut, rörande avgränsningar, metodval etc, ingår å andra sidan i prediktionsprocessen. "Att göra en prediktion är förstås i viss mening att fatta ett beslut". (Sjöberg 1978 s 85.)

3) Hedenborg-Svenson 1978 s 133.

4) Sjöberg 1978 s 133.

5) Även andra har betonat analogiens betydelse i prediktionssammanhang. Hos Stenelo (1980) är emellertid analogien som begrepp och dess funktion ett huvudtema. Analogien kan, förutom som komponent i prediktionsbasen, även ha en rad andra funktioner, bland vilka särskilt märks den som persuasivt medel.

6) Stenelos definitioner och några synpunkter i anslutning till den redovisas i avsnitt 1.4.1.4.

inträder, dvs när prediktionen användes i diagnostiserande syfte (inom ramen för funktionen kunskap om sakförhållanden).¹⁾ Mot denna bakgrund är det inte överraskande, att flera prediktioner i den första utförliga rapporten från legationen i Moskva i samband med förslaget om inledande av handelsförhandlingar våren 1939 är analogibaserade.²⁾ Även i Hägglöfs "Dikterad promemoria angående förhandlingarna med Sovjetunionen",³⁾ som är det första, analyserande dokumentet i samband med inledandet av förhandlingarna våren 1940, förekommer - i enlighet med det här uttryckta förmodandet - analogibaserade prediktioner.⁴⁾

Tumregeln att göra bedömningar efter en kulturell eller en etisk norm eller efter en sedvänja (III) kan ses i ett något vidare perspektiv än bara som tumregel. Jönssons studie⁵⁾ av sovjetiskt förhandlingsbeteende innehåller exempel på hur man inom förhandlingslitteraturen behandlat (förment) kulturbetingade förhandlingsstilar och andra kulturbetingade motsättningar. Vad Hedenborg-Svenson närmast torde syfta på är den egna kulturkretsens normer och sedvänjor. I en internationell förhandling är det emellertid även av intresse att beakta motsidans kulturmönster, normer och sedvänjor. Inte minst om man önskar nyttja analogier persuasivt, bör de baseras på jämförelser, som kan förmodas giva motsidan önskad association. Sålunda synes exempelvis en analogibaserad utsaga, där jämförelseobjektet är Molotov-Ribbentroppakten, kunna medföra missförstånd enär den torde uppfattas helt olika av en svensk och en sovjetisk förhandlare.

Det är svårt att i det aktuella förhandlingsmaterialet finna, att direkta åberopanden av kulturella och etiska normer eller sedvänjor ligger till grund för prediktioner. Några indikationer på att så skulle kunna ha varit fallet kan dock noteras.

1) Se ovan avsnitten 1.5.1 och 1.5.2.

2) UD doss XIV, hbr Winther-Hägglöf 1939-03-13 (17). I det citat ur handbrevet, som återgives i avsnitt 1.5.2, syftar "... dessa sovjetiska strävanden ..." och "... också gentemot oss ..." på analogier med Sovjetunionens agerande vis-à-vis tredje makt.

3) UD doss XV, 1940-05-09.

4) Ett exempel på dylika ur Hägglöfs PM förekommer i citatet tidigare i detta avsnitt (s 164).

5) Jönsson 1975. Ett annat exempel är Soviet Diplomacy and Negotiating Behavior 1979. Inte bara förhandlingsteoretiker, utan även politiker och företrädare för andra studieområden, har observerat och kommenterat denna typ av problem. Bjöl (1968) säger sålunda: "Varje nation har sina fortplantade eller upplevda traumata och sina 'förebildssituationer'. Unionskrisen 1905 låg enligt Halvard Lange bakom den norske Washington-ambassadören Morgenstiernes motstånd mot ett skandinaviskt försvarsförbund 1948-49." (s 109) och "Redan Grey framhöll att 'nationer alltid begår misstag, eftersom de inte förstår varandras psykologi'" (s 107).

Boheman anför i sina memoarer:¹⁾

Att Mikojan var en besvärlig förhandlare torde ha framgått Från min erfarenhet av turkarna förstod jag också ganska bra hans förhandlingsmetod. Inga genvägar fick tagas, ingenting godkännas förrän man pressat motparten till det yttersta,...

Detta är en skildring i efterhand, och Boheman påstår inte, att han predicerade Mikojans förhandlingsmetod. Han kan emellertid ha gjort det, vilket i så fall skulle ha kunnat gjorts med den citerade analogien som bas.

Medvetenheten om och de praktiska problemen med en kulturbarrriär framskymtar emellertid på många ställen i materialet. Assarsson gör i ett handbrev till Söderblom följande reflexion:²⁾

Det är ju alltid någon speciell mening i vad dessa besynnerliga människor säga, när de nu över huvud taget säga något utöver de vanliga patenterade fraserna.³⁾ Eller kanske var det bara ett utslag av madamens (Kollontays) irritation över det onådiga sätt, varpå hr Mikojan upptagit hennes argument en *notre faveur*.

De tumregler, som kan ingå i prediktionsbasens faktakomponent,⁴⁾ synes i många fall föra vidare värderingar och erfarenheter från tidigare, liknande men ibland överspelade situationer och därmed verka kontinuitetsbevarande och i någon allmän mening konservativa.⁵⁾ Tumregler kan även ha effekten att systematiskt försämra mänskliga bedömningar.⁶⁾

1) Boheman 1964 s 148.

2) UD doss XXI, hbr Assarsson-Söderblom 1940-06-26 (30). (Original på doss HP 1 Er). Att man på sovjetisk sida också kunde vara medveten om "kulturella översättningsproblem" indikeras av följande passage i samma handbrev: "Hon (M:me Kollontay) jämförde Stalin med Gustaf Vasa och tycktes anse, att Ryssland stode på ungefär samma nivå som Sverige på reformationstiden".

3) Jfr Snyder-Bruch-Sapin 1962 s 164: "National stereotypes circulate in all cultures which are exposed to outside contacts. Decision-makers are not necessarily immune to stereotypes which circulate with popular acceptance, ... However, a combination of stereotypes based partly on cultural myths and partly on diplomatic experience ... may develop."

4) Detta gäller även andra tumregler än de ovan diskuterade, t ex bedömning med hjälp av ett s k ankare.

5) Hedenborg-Svenson 1978 ss 112, 119 f och 132. Att även andra prediktionsmekanismer kan ha liknande effekter diskuteras i Stenelo 1981.

6) Hedenborg-Svenson 1978 s 113. Stenelo (1980 s 117) framför en synpunkt, som kan vara en bidragande förklaring till detta förhållande i de fall tumreglerna är baserade på analogisering (exv tumreglerna I och II ovan), nämligen att beslutsfattaren/bedömaren kan förmodas tendera att utvälja jämförelseobjekt för analogien, vilka leder till ett i någon mening positivt resultat.

4.1 PROBLEMFORMULERING

Ett studium av litteraturen om förhandlingar och om de överenskommelser, som förhandlingarna leder till, ger det dominerande intrycket, att en grupp av forskare (företrädesvis samhällsvetare) i stor utsträckning ägnar sig åt att med sina metoder studera förhandlingsprocessen, medan en annan grupp (huvudsakligen jurister) med andra metoder främst studerar de delar¹⁾ av resultat, som utgöres av traktater och motsvarande.²⁾ En orsak till detta kan vara, att det inte existerar något enkelt och entydigt samband mellan förhandlingsprocessen och dess resultat.³⁾ I översiktsverk om förhandlings-teorien, exempelvis i Iklés klassiska "How Nations Negotiate", diskuteras i mycket liten utsträckning frågor, som rör texten till den överenskommelse förhandlingarna resulterat i. Vid diskussion av förhandlingsresultatet ligger tyngdpunkten i nämnda typ av litteratur snarare på frågor rörande överenskommelsens betydelse för framtida förhandlingar och på överenskommelsens implicita aspekter.

Den juridiska litteraturen om överenskommelser mellan stater synes koncentrerad på problem rörande internationell normgivning snarare än på kontraktuella effekter av internationella avtal.

Avsikten med föreliggande kapitel är att något diskutera hur de överenskommelser, som förhandlingarna 1940-41 mellan Sverige och Sovjetunionen resulterade i, kan tolkas från såväl juridiska som icke-juridiska utgångspunkter. Den övergripande hypotesen härvidlag är, att delar av överenskommelsen ej är meningsfull med en juridisk tolkning, men att dessa delar kan vara meningsfulla med en icke-juridisk tolkning. Denna övergripande hypotes operationaliseras i avsnitt 4.3.

Den i detta kapitel genomförda undersökningen kan motiveras dels med att den genom sin överbryggande karaktär kan tänkas ha ett visst inomvetenskapligt intresse, dels med att den kan ha visst praktiskt intresse. Den undersökta överenskommelsen kan nämligen ses som en i vissa avseenden typisk ex-

1) "..., the explicit terms of agreement tell only part of the story. Important issues may have been settled only in ambiguous terms in general principles. Other parts of the settlement may consist in tacit understandings." (Iklé 1964 s 8.)

2) Önskemål om gränsöverskridande mellan dessa områden har framförts av Eek (1954 s 391).

3) Iklé 1964 s 8.

ponent för de ramavtal, som i sådan mångfald ingås, bl a inom handelns och kulturens områden, och där de avtalsslutande parterna - vanligen stater - ej själva fullt ut kan uppfylla ingångna förpliktelser.

4.2 AVGRÄNSNINGAR

Förhandlingarna 1940-41 resulterade i ett komplex av avtal. Huvudavtalet, "Överenskommelse med De Socialistiska Rådsrepublikernas Union rörande varuutbyte och betalningar. Moskva den 7 september 1940" finns, jämte "Bilaga till art 14. Överenskommelse om skiljemän", publicerat i Sveriges överenskommelser med främmande makter 1946, no 22. I övrigt undertecknades samma dag en rad andra överenskommelser (betecknade avtal, kontingentlistor, protokoll mm), som ingick i avtalskomplexet. Dessa har ej publicerats. Viktigast av de opublicerade överenskommelserna är "Kreditavtal mellan Sverige och De Socialistiska Rådsrepublikernas Union".

De studerade förhandlingarna resulterade i ytterligare ett avtal - Kujbysjev-protokollet, även kallat infrysningsöverenskommelsen - vilket inte heller det publicerats.¹⁾

Då syftet ej är att giva en total tolkning av hela avtalskomplexet torde det vara tillfyllest att begränsa analysen till ett av avtalen. Enär Kujbysjev-protokollet tillkommit i en ur flera synpunkter extrem situation synes det vara lämpligt att utesluta detsamma. Av de återstående avtalen väljes överenskommelsen om varuutbyte och betalningar (huvudavtalet). Skälen härtill är dels att den synes väl lämpad för en test av den inledningsvis formulerade hypotesen, dels att den utgör den viktigaste komponenten i avtalskomplexet²⁾ och dels att den genom sin koppling till tidigare och senare handelsavtal med Sovjetunionen kan sägas utgöra en länk i en längre kedja.

Den nämnda kopplingen framgår dels av överenskommelsens preambel:³⁾

I syfte att utveckla handelsförbindelserna mellan Sverige och De Socialistiska Rådsrepublikernas Union ha Svenska regeringen och D. S. R. Unions regering i anslutning till handelsavtalet den 15 mars 1924 och avtalet angående D. S. R. Unions Handelsrepresentation i Stockholm rättigheter och skyldigheter av den 8 oktober 1927 träffat följande överenskommelse.

1) Återfinnes som bilaga till UD doss LI, 1 B (Kujbysjev) 1941-11-05 (1942-01-08).

2) Denna bedömning synes delas av Böök (jfr 1976 s 63) och även framgå av att denna överenskommelse är den enda som kommit att publiceras.

3) SÖ 1946:22 s 259.

och dels av "Protokoll till överenskommelsen den 7 september 1940 med De Socialistiska Rådsrepublikernas Union rörande varuutbyte och betalningar. Moskva den 7 oktober 1946.". 1 §:¹⁾

Överenskommelse rörande varuutbyte och betalningar mellan Sverige och De Socialistiska Rådsrepublikernas Union av den 7 september 1940 skall, med de ändringar, som angivas i förevarande protokoll, förbli i kraft under en period av fem år, räknat från dagen för ikraftträdandet av förevarande protokoll....

4.3 HYPOTESER

En naturlig utgångspunkt vid granskningen av de överenskommelser förhandlingarna resulterat i är att anlägga ett juridiskt, främst folkrättsligt, perspektiv. Överenskommelserna är att betrakta som traktater (avtal mellan stater), vilka i folkrättsligt oklanderliga former ingåtts mellan folkrättsliga subjekt.²⁾ A priori påstås därför, att det är möjligt att giva någon del av avtalet en meningsfull innebörd med hjälp av en juridisk tolkningsmodell. Med dessa utgångspunkter formuleras följande hypotes (nollhypotes):

H₀: Det är möjligt att giva hela avtalet ett meningsfullt innehåll med hjälp av en juridisk tolkningsmodell.

Med avtalet förstås det som anges i avsnitt 4.2 ovan.

Med juridisk tolkningsmodell förstås det inom den juridiska vetenskapen anlagda synsättet, sådant det framgår av standardverk inom området. Analysen företages huvudsakligen inom det rättsliga systemets ram. Detta avspeglas i såväl diskussion som resultat.³⁾ En annan inriktning, exempelvis en analys av avtalets samhälleliga och politiska funktioner, hade lett till helt annorlunda resultat.⁴⁾

1) SÖ 1946:23 s 272.

2) Jfr Strömberg 1970 s 63 ff, Ross 1942 s 11. Normalt betraktas endast stater och förbund av stater som folkrättssubjekt ("Folkrätten gælder kun for Stater"; Møller 1933 s 5). Vissa författare intager dock andra ståndpunkter. Mest extrem synes Fauchille (Fauchille-Bonfils 1922/23 s 207 ff) vara, som även inkluderar privatpersoner i allmänhet (jfr Møller 1933 s 5 not 5). Se även Castberg 1948 s 29 ff.

3) "Rätten är ett sammanhängande system av normer, värdeutsagor.... Rätten utgör därigenom ett ideologiskt system." Hydén 1978 s 16 (jfr även ibid s 5). Med denna utgångspunkt kan den följande analysen anses vara en ideologisk analys.

4) Sålunda hade t₁ (se avsnitt 4.4, s 175 ff nedan) istället för att betraktas som juridiskt innehållslöst då exv kunnat betraktas ur ett kommunikationsperspektiv. Jfr Hydén 1978 ss 8 och 369 f.

Folkkrätten tages som utgångspunkt, enär analysen utgår från en traktat, vilken är ett resultat av en relation mellan två folkrättsliga subjekt. Den vidare analysen behöver dock ej nödvändigtvis begränsas till att omfatta allenast det folkrättsliga delområdet inom juridiken.

Med meningsfull innebörd förstås, att analysobjektet skall kunna inpassas i den utnyttjade modellen. Härvid tages Kelsens synsätt till utgångspunkt:¹⁾

Den spezifisch juristischen Sinn, seine eigentümliche rechtliche Bedeutung erhält der fragliche Sachverhalt durch eine Norm, die sich mit ihrem Inhalt auf ihn bezieht, die ihm die rechtliche Bedeutung verleiht, so dass der Akt nach dieser Norm gedeutet werden kann. Die Norm fungiert als Deutungsschema. Sie wird selbst durch einen Rechtsakt erzeugt, der seinerseits wieder von einer anderen Norm her seine Bedeutung erhält.... Dass der ... Briefwechsel einen Vertragsabschluss bedeutet, resultiert ausschliesslich und allein daraus, dass dieser Sachverhalt unter gewisse Bestimmungen ... fällt.... Das heisst, dass der Inhalt eines tatsächlichen Geschehens mit dem Inhalt einer - irgendwie vorausgesetzten - Norm übereinstimmt.

Till nollhypotesen formuleras följande mothypotes:

H_1 : Delar av avtalet kan ej givas ett meningsfullt innehåll med hjälp av en juridisk tolkningsmodell.

För det fall H_1 skulle gälla finns det skäl antaga, att de delar av avtalet, som ur juridisk synvinkel saknar innehåll, är meningsfulla ur någon annan synvinkel - i föreliggande fall kanske främst ur politisk synvinkel.²⁾

Gäller H_1 förefaller det rimligt förmoda, att de från juridisk synpunkt innehållslösa delarna av avtalet kan rymma ur prediktionssynpunkt väsentliga komponenter, vilka kan antagas vara specifika för det studerade fallet.

Följdhypotes:

$H_{1,1}$: De delar av avtalet, som ej kan givas ett meningsfullt innehåll med hjälp av en juridisk tolkningsmodell, kan innehålla för det undersökta avtalet specifika, prediktiva ut-sagor.

1) Kelsen 1934 s 5 (kursiverat här). Analysen i det följande är således inriktad på att finna eller påvisa avsaknaden av nödvändiga, juridiska normer. Jfr slutsatserna s 183 f.

2) "En uklar affattelse kan vaere en politisk fordel, men en juridisk ulempe." Espersen 1970 s 98.

De ovan formulerade hypotesernas inbördes förhållanden kan schematiskt illustreras sålunda:

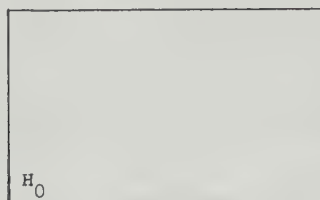

Fig I

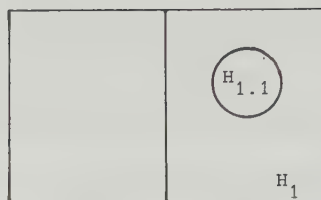

Fig II

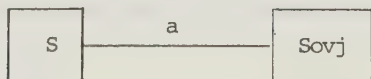
Ramen symboliserar hela avtalet. Figureerna I och II är ömsesidigt uteslutande. H_0 avser hela avtalet, medan H_1 enbart avser en del av det. De kan ej gälla samtidigt, men endera måste gälla. $H_{1.1}$ kan endast gälla om H_1 gäller.

4.4 PRÖVNING AV HYPOTESERNA H_0 OCH H_1

Hypoteserna H_0 och H_1 har formulerats på sådant sätt, att om H_0 kan falsifieras på någon punkt så gäller H_1 .

En genomgång av huvudavtalet ger anledning förmoda, att avtalets artikel 3 kunde utgöra grund för falsifiering av H_0 .

Avtalet gäller mellan två stater - Sverige (S) och Sovjetunionen (Sovj) - och är en del i relationerna (a) dem emellan:

Att detta avtal, enligt folkrätten, måste hållas torde vara ostridigt:¹⁾

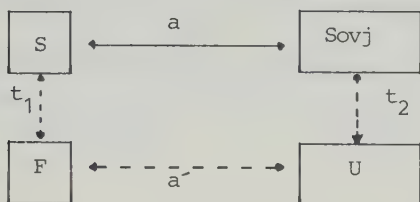
Överenskommelser som staterna träffar sins emellan (traktaterna) är för dem bindande enligt en av den allmänna folkrättens grundsatser: pacta sunt servanda. Med stor regelmässighet följs inom stats-samfundet de handlingsmönster som den allmänna folkrätten och traktaterna innehåller.

1) Eek 1968 s 3 f, jfr s 14. Jfr även Gihl 1956 s 196 ff.

I avtalets artikel 3, första stycket, stadgas:

Allmänna leverans- och betalningsvillkor skola å båda sidor vara normala.

Detta torde innebära, att avtalet reglerar en framtida relation (a') mellan svenska företag (F) och sovjetiska utrikeshandelsorganisationer (U):

Den för test av H_0 intressanta frågan är huruvida a implicerar någon rättslig verkan i relationen a' . Annorlunda uttryckt: kan det avtal Sverige (S) och Sovjet (Sovj) slutit på något sätt (t) överföras till att gälla för F och U i deras inbördes relation?

För att falsifiera H_0 är det tillräckligt att visa, att endera t_1 och t_2 ej existerar. t_1 utväljes för granskning.

Innan t_1 granskas mera detaljerat kan det dock vara motiverat att något beröra relationen t_2 samt den sovjetiska inställningen i stort.

4.4.1 NÅGOT OM DEN SOVJETISKA STÅNDPUNKTEN

Det kan inledningsvis konstateras, att den sovjetiska uppfattningen om folkrätten på en rad punkter markant skiljer sig från den västerländskt kapitalistiska.¹⁾ Framförallt betonar man traktaternas betydelse.²⁾ Enligt samtida sovjetisk rättsteori³⁾ bestod folkrätten (international law) av en blandning av tre grupper av normer, vilka åtskiljes av deras sociala ursprung:

- element av den traditionella folkrätten, som avspeglade dess borgerligt demokratiska ursprung och som accepterats i Sovjetunionen,

1) För ett historiskt och komparativt perspektiv på skilda folkrättsliga system se Johnson Theutenberg 1981 och 1982 passim.

2) Samtal 1977-03-04 med dåvarande kanslirådet Bo Johnson, folkrättssak-kunnig i UD. Johnson 1973 s 193, Johnson Theutenberg 1981 s 35 och 1982 s 581. Jfr även Gihl 1956 s 202 och Triska-Finley 1968 s 393 ff.

3) Verk av Antonov (1938), Vishinsky (1939) och Kojevnikov (1940) återgivna i Schlesinger 1946 s 281 f.

- specifikt imperialistiska institutioner (exv mandat), som ingår i den borgerliga folkrätten, men som avvisas av Sovjetunionen,
- nya element, som introducerats genom sovjetisk praxis och som accepterats av ett växande antal borgerliga stater.

Ett exempel på dessa nya, sovjet-introducerade element var den speciella legala status, som gavs åt handelsrepresentationer från statshandelsländer.¹⁾

En förändring i sovjetisk praxis - möjligen betingad av praktisk-politiska förhållanden - vad avser slutande av handelsavtal kan noteras. Från att under 1920-talets början ha slutit privata handelsavtal²⁾ deklarerade Mikojan 1940,³⁾ att den planerade överenskommelsen måste slutas mellan den svenska och den sovjetiska regeringen. I sin argumentering likställde Mikojan härvid den sovjetiska regeringen och de sovjetiska utrikeshandelsorganisationerna. Hans resonemang kan tagas till intäkt för att t₂, åtminstone i praktiken, existerade.⁴⁾

En granskning av sovjetisk doktrin ger vid handen, att⁵⁾

..., through promulgation⁶⁾ within the Soviet Union "the boundary between (international treaties) and a (Soviet) municipal law becomes eradicated; the treaty, publicly announced, becomes a law, binding on the (Soviet) citizens"

-
- 1) Schlesinger 1946 s 282. Jfr även Mikine-Guetzvitich 1925 s 329 f. Vad gällde den sovjetiska handelsrepresentationen i Stockholm reglerades dess ställning första gången i ett avtal av den 8 oktober 1927.
 - 2) Se avsnitt 2.3.2 ovan.
 - 3) UD doss XVI hbr Sohlman-Kumlin 1940-05-16(22).
 - 4) Intressant att notera är, att man från sovjetisk sida krävde regeringsgaranti för avtalens och kontraktens fullgörande (UD doss XIX 20 Del 1940-06-09(10) bil 1 s 4), vilket indikerar att man ej ansåg t₁ existera automatiskt. Jfr även UD doss XIX 21 Del 1940-06-09(10) bil s 2. Där säger Sohlman att medgiva negativa garantier är att gå till gränsen för vad regeringens "konstitutionella rättigheter medgävo". Senare formulerades den svenska inställningen sålunda: "... svenska regeringen vara beredd att i avtalet inrycka en bestämmelse av innebörd, att de båda regeringarna förpliktade sig att underlätta och befordra avtalets genomförande inom ramen för deras kompetens". (UD doss XXI 39 Del 1940-07-04(06) bil s 2 f.
 - 5) Triska-Finley 1968 s 410, det inskjutna citatet ur Kozhevnikov 1954 s 74. Jfr även Triska-Finley 1968 s 404.
 - 6) I The Bulletin of USSR Supreme Soviet (Triska 1959 s 297 f).

Som framgår av detta citat kräves transformation.¹⁾ Den sovjetiska doktrinen har en dualistisk inställning till relationen mellan folkrätt och intern rätt; de "... coexist without uniting...".²⁾ Relationen mellan traktater och sovjetisk lag har emellertid också beskrivits som "an organic unity".³⁾ "It is primarily through the vehicle of the consent of the state that incompatibilities between internal and international law are solved on a judicial level".⁴⁾

Genomgången ovan indikerar, att, enligt doktrinen, Sovjetunionens traktatmässiga åtaganden kan omvandlas till sovjetisk lag, och att t_2 sålunda skulle kunna existera även enligt doktrin.

4.4.2 PRÖVNING AV EXISTENSEN AV t_1

De folkrättsliga standardverken berör i ringa utsträckning de problem, som uppställts i detta kapitel.⁵⁾ Dock bidrager de med vissa pusselbitar av betydelse.

Eek konstaterar:⁶⁾

... en skriven text behöver inte nödvändigtvis ge uttryck åt en avsikt att skapa ömsesidiga rättigheter och skyldigheter mellan två eller flera stater utan kan innehålla allenast allmänna deklarationer om politiska program, ömsesidig vänskap o.s.v. Det som betecknas som en traktat kan i vissa fall vara så tomt på innehåll att staterna trots beteckningen inte kan sägas ha velat förbinda sig till någonting.

Denna ståndpunkt kan tagas till intäkt för att även traktatreglerade förhållanden kan betraktas som meningslösa i ett folkrättsligt perspektiv. Detta skulle alltså kunna gälla det stadgandet i avtalets 3 artikel, som här är föremål för prövning.

Folkrättens diskussion av traktaters effekter utgår från satsen pacta tertiis nec nocent nec prosunt.⁷⁾ De överväganden som göres från denna utgångs-

1) Jfr avsnitt 4.4.2 nedan.

2) Margolis 1955 s 120.

3) Triska 1959 s 297.

4) Margolis 1955 s 124.

5) Jfr Eek 1954 s 376.

6) Eek 1968 s 247, jfr Espersen 1970 s 109.

7) Eek 1968 s 256 f, Gihl 1956 s 203; "traktater berör inte makter som står utanför traktatregleringen".

punkt begränsas dock till att gälla stater.¹⁾ Härav skulle man möjligen e contrario kunna sluta, att artikel 3, första stycket, i avtalet skulle sakna mening, enär den dels avser andra än de fördragsslutande parterna, dels avser subjekt, som ej är stater. Ett memento vid denna tolkning utgöres dock av folkrättens regler om transformation av traktater. Eek anför:²⁾

Staten är sålunda folkrättsligt förpliktad att tillse att dess organ - exekutiva, judiciella, legislativa, administrativa - har möjlighet att ge tillämplighet åt traktatens bestämmelser och även gör så. Brister något härvidlag i statens inre organisation måste dessa brister botas.... underlåtet fullgörande av förpliktelser enligt traktat... är att betrakta som ett folkrättsbrott.

Folkrätten anger emellertid ej hur förpliktelserna skall fullgöras,³⁾ och man kan med Jägerskiöld konstatera,⁴⁾ att "försök äro förfelade att utifrån ett ståndpunktstagande till spørgsmålet om folkrättens natur besvara frågan om dess inomstatliga tillämplighet".

Frågan om tillämpning ligger till grund för den uppdelning av traktater i self-executing och non-self-executing, som ibland göres. Olika författare lägger mycket olika innebörd i dessa begrepp.⁵⁾ Den i detta sammanhang mest intressanta uppfattningen företrädes av bl a Alf Ross, som menar, att traktatbestämmelser är self-executing om de är "tillsträcket konkret (formulerade) til, at de umiddelbart lader sig anvende på enkeltpersoners retsforhold".⁶⁾ Sett ur detta perspektiv skulle bestämmelserna i artikel 3 kunna betraktas som rekommendationer till F och U att själva verkställa traktatens intentioner; däremot skulle det knappast kunna vara frågan om bestämmelser, vilka är tillräckligt konkret utformade eller på annat sätt har den karaktären, att de medför en omedelbar, formell bindning av tvingande natur för F och U. För en formell bindning skulle krävas något utöver själva traktatbestämmelsen, vilken däremot skulle vara non-self-executing. Man skulle sålunda med visst fog kunna hävda, att t₁'s existens ej kan påvisas från rent folkrättsliga utgångspunkter.

- 1) Se exv Eek 1968 s 256 f, Strömberg 1970 s 14 f, s 25 ("Huvudregeln är emellertid alltså, att folkrätten varken grundar rättigheter eller förpliktelser för individerna.... Huvudprincipen, ..., är tillämplig ej endast på individer utan även på juridiska personer. Strömberg 1970 ss 25 och 27), Gihl 1956 s 196 och Jägerskiöld 1955 s 76.
- 2) Eek 1968 s 264. Jfr Gihl 1956 s 131 och Grosch 1911 s 279 f.
- 3) Eek 1968 s 264.
- 4) Jägerskiöld 1955 s 151.
- 5) Jfr genomgången i Espersen 1970 § 9, s 114 ff. Espersen anser, att begreppet är belastat med "stor usikkerhed og forvirring". Jfr Myrsten 1965 s 292.
- 6) Ross 1961 s 82. En annan mening företrädes av exv Eek (1968 s 265), som menar, att en traktat är self-executing om författningen tillägger den bindande intern verkan.

Förhållandet mellan folkrätten och den interna rätten - och därmed frågan om hur den enskilda staten skall effektuera traktatbestämmelser - har varit ett centralt spörsmål i den folkrättsliga doktrinen. Man kan urskilja tre principiellt olika uppfattningar:¹⁾

- I dualism, vilket innebär, att folkrätt och intern rätt är helt åtskilda rättssystem (främsta namn inom denna inriktning Triepel, Anzilotti, Walz, Balladore, Pallieri, Morelli, Ross²⁾);
- II monism med statsrättsprimat, vilket innebär, att folkrätten är en del av den interna rättsordningen³⁾ (Eek);
- III monism med folkrättsprimat, vilket innebär, att den interna rättsordningen är en del av folkrätten (framförallt Kelsen⁴⁾).

Strömberg menar,⁵⁾ att dualism och monism med folkrättsprimat skiljer sig mycket lite och att man i gränsområdet dem emellan finner "den riktigaste bilden av förhållandet mellan folkrätt och inomstatlig rätt". En dualistisk - och även en modifierad monistisk - uppfattning innebär, att en traktatbestämmelse ej nödvändigtvis har giltighet i den interna rättsordningen.⁶⁾ Frågan om hur den enskilda staten väljer att effektuera bestämmelserna i en traktat faller därmed utanför folkrätten.⁷⁾ Den regleras av de offentlig-rättsliga bestämmelserna i respektive stat.⁸⁾

Kopplingen mellan den internationella och den nationella rättssfären - mellan vad som regleras av folkrätten och vad som regleras av den offentliga

1) Strömberg 1970 s 15, Gihl 1956 s 127 f.

2) Ross 1961 s 74.

3) Det skulle därmed finnas lika många folkrätter som det finns nationella rättssystem.

4) Kelsen 1960 s 154 ff, Kelsen 1966 s 553 ff (V:B) Kelsen 1934 s 129 ff (IX) Kelsen 1925 s 119 (Viertes kapitel § 22).

5) Strömberg 1970 s 16; Jägerskiöld 1955 s 141, Gihl 1956 s 128.

6) Strömberg 1970 s 17.

7) Jfr SOU 1974:100 s 43. Se även Eek 1968 s 264.

8) SOU 1974:100 ss 102 och 107.

rätten - göres genom "transformation".¹⁾ Inledningsvis uppkommer då frågan huruvida en traktatbestämmelse, som ej är en rättsregel utan en avtalsenlig, kontraktuell förpliktelse²⁾ (grundad på traité-contrat), kan transformeras.³⁾

Holmberg-Stjernquist⁴⁾ synes vara av den uppfattningen, att allt som kan betecknas som "ett internationellt åtagande" kan transformeras. Enligt detta synsätt, som förefaller vara allmänt omfattat,⁵⁾ skulle det vara möjligt att transformera bestämmelserna i avtalets artikel 3, trots att de får anses vara av kontraktkaraktär.

För att pröva H_0 måste man då besvara följande två frågor:

I Var rättsläget sådant 1940, att transformation erfordrades?

II I så fall, transformerades traktaten?

Den år 1940 gällande lagstiftningen, främst 1809 års RF § 12, reglerar ej frågan om transformation.⁶⁾

1) Begreppet "transformation" brukar ej definieras i den juridiska litteraturen, utan det omgärdas istället inledningsvis med citationstecken, se exv Eek 1968 s 264 och Holmberg-Stjernquist 1974 s 153. Någon definition återfinnes ej heller varken i Juridikens termer (1969) eller i Svensk uppslagsbok (1948-55). Petrén-Ragnemalm (1980 s 237) definierar visserligen begreppet, men använder det i en annorlunda, mindre omfattande betydelse. Även i SOU 1974:100 användes begreppet transformation i inskränkt mening. Begreppet "införlivning" motsvarar i utredningen det här använda transformationsbegreppet. För en diskussion av utredningens terminologi se Reuterswärd 1975 s 493 f.

Att distinktionen mellan kompetens att sluta traktater och dessa traktaters transformation är väsentlig och att frågan om transformation därvid utgör ett självständigt problemområde vitsordas av en rad av Blix redovisade rättsfall (Blix 1959 s 251 ff). Jfr även Jägerskiöld 1960 s 582.

2) Gränsen synes vara flytande enär något som i en relation är en rättsregel i en annan relation mycket väl kan tänkas vara en avtalsenlig förpliktelse och vice versa.

3) Castberg (1948 s 5) skiljer mellan rättssättande traktater (traité-loi) och andra traktater (kontraktstraktater (s 134), traité-contrat) samt påpekar (s 6), att uppdelningen icke är utan rättslig betydelse. Jfr även Jägerskiöld 1955 s 72 och Espersen 1970 s 105. Om sambandet mellan traktaters olika natur och olika sätt att behandla folkrättsliga problem se Jägerskiöld 1960 s 593 ff. Jfr även Eek 1959 s 562. Sundberg (1942 s 37) menar, att skillnad mellan olika slags traktater ej bör göras när det gäller att offentliggöra dem.

4) Holmberg-Stjernquist 1974 s 158.

5) Intresset i litteraturen synes dock vara koncentrerat till att behandla rättssättande traktaters (traité-loi) relation till intern rätt.

6) Se Malmgren 1966 s 18 ff och Eek 1968 s 265.

I ett mål,¹⁾ som torde ha haft prejudikatvärde 1940, gav HD den inomstatliga rätten företräde i ett fall av konflikt mellan traktat och intern rätt. Detta indikerar, att krav på transformation förelåg enligt praxis 1940. Det bör i sammanhanget påpekas, att i det berömda målet om de norska kvarstadsbåtarna,²⁾ där HD avgjorde målet utifrån folkrättsliga överväganden, det var folkrättslig sedvanerätt som låg till grund för utslaget. Den av HD tillämpade tolkningsmetoden - baserad på presumptio juris tantum³⁾ - är dock ej oförenlig med den dualistiska doktrinen.

Svensk doktrin synes under perioden 1880-1974 (och därmed självfallet 1940) ha varit vacklande vad avser frågan om nödvändigheten av transformation. Naumann (1856)⁴⁾ och Rydin⁵⁾ argumenterade för att transformation obligatoriskt borde förekomma, åtminstone i de fall traktaterna berörde riksdagens lagstiftnings- och/eller finansmakt. Deras mening vann mera allmän anklang under 1880-talet.⁶⁾ Detta utgjorde dock inget hinder för att traktater så sent som 1913⁷⁾ utan transformation ansågs utgöra en del av den interna svenska rätten.

År 1974 synes kravet på transformation ha trängt igenom. Detta år fastslås i en dom i regeringsrätten⁸⁾ av regeringsråden Ringdén, Martenius, Simonson och Petrén:

En av Sverige biträdd internationell överenskommelse gäller ej direkt för den inomstatliga rättstillämpningen i vårt land, utan de rättsliga principer, som kommit till uttryck i överenskommelsen, måste för att bli gällande rätt i vårt land, i den mån så erfordras, upptagas i motsvarande svensk lag (transformering).

I domen prövas tillämpningen av en bestämmelse i en traité-loi. Att kravet på transformation skulle varit detsamma för åtaganden även i en traité-contrat är troligt med tanke på att samma Petrén i annat sammanhang framhåller:⁹⁾

1) NJA 1925:193 s 655 ff (särskilt s 662), HD:s dom 1925-12-31 i målet mellan Dalby stenkrossaktiebolag och järnvägsstyrelsen.

2) NJA 1942:24 s 65; jfr Hörberg 1981(a) passim.

3) En presumtion som kan motbevisas.

4) Naumann 1880 s 253.

5) Rydin 1863 s 345 f.

6) Malmgren 1966 s 19, jfr Espersen 1970 s 96.

7) Prop 1964:90 s 62, jfr även SFS 1911:142 och SOU 1974:100 s 4.

8) RÅ 1974:61 "Av Sverige biträdd internationell överenskommelse, som ej transformerats till svensk lagstiftning, skapar ej förpliktelser för kommun."

9) Petrén-Ragnemalm s 236, jfr dock Petrén 1978 s 23 "... Sverige i huvudsak numera tillämpar en dualistisk princip då det gäller reception av internationella överenskommelser." (understruket här).

Förutsätter ett uppfyllande av konventionsåtagandena, att svenska myndigheter och enskilda iakttar bestämda regler, måste dessa regler införlivas med den nationella lagstiftningen på ett eller annat sätt.

Samma år (1974) konstaterar utredningen om författningspublicering mm:¹⁾

Det internationella samarbetet resulterar ... ofta i att de avtalsslutande staterna i en överenskommelse åtar sig förpliktelser, vilkas fullgörande berör myndigheter och enskilda. Bestämmelser av detta slag måste självfallet i någon form komma till synes i den interna rättsordningen....

Om bestämmelserna berör myndigheternas eller enskildas handlande utgår man ... hos oss sedan länge ifrån att det erfordras en särskild statsrättslig akt vid sidan av den varigenom vi blir bundna av överenskommelserna för att göra dem tillämpliga här i landet.

Att 1974 utgjorde ett gränsår framgår dessutom av att Holmberg-Stjernquist²⁾ 1973 i sin grundlagkommentar konstaterar ett undantag från huvudregeln om transformation:

Det kan också förekomma att man konstaterar att gällande svensk rätt uppfyller de krav som traktaten ställer och att alltså någon transformering inte behövs. Grundas ett beslut av riksdagen vid en ratifikationsprövning på denna uppfattning (såsom fallet var när riksdagen godkände Europarådets konvention om de mänskliga rättigheterna ...), så finns ett underlag ... att vid senare tillämpning tolkningsvis bringa skenbart avvikande bestämmelser i svensk författning till överensstämmelse med traktatens föreskrifter.... Man hävdar att konflikter är endast skenbara....

Detta undantag återfinnes ej i samma författares grundlagkommentar av år 1980.³⁾ Vogel⁴⁾ noterar också (1975), att en icke transformerad traktat (Europarådets konvention om de mänskliga rättigheterna) icke är "formellt bindande för nationella tillämpningsorgan" i Sverige.

Reuterswärd (1975)⁵⁾ ifrågasätter dock att dualismen helt slagit igenom och synes mena, att relationen mellan folkrätt och intern rätt bör avgöras diskretionärt av praktiska skäl och ej på doktrinen grund.

1) SOU 1974:100 ss 43 och 47.

2) Holmberg-Stjernquist 1974 s 159 (bokens förord dagtecknat december 1973), jfr s 152 f.

3) Holmberg-Stjernquist 1980 s 341 ff.

4) Vogel 1975 s 238.

5) Reuterswärd 1975 s 494 f. Jfr även Erikssons kommentar (1975 s 499 ff) till Reuterswärd. Reuterswärds inställning belyses även av hans påpekande, att "det är i själva verket folkrätten som bestämmer suveränitetens innehåll,..." (Reuterswärd 1977 s 115).

Under övergångsperioden, 1880-1974, kan man finna exempel på författare med olika inställning i frågan om folkrättens förhållande till den interna rätten och därmed¹⁾ även i frågan om nödvändigheten av transformation. Sålunda ger exempelvis Eek uttryck för en inställning, som närmast kan karakteriseras som monism med statsrättsprimat.²⁾ Även Sundberg³⁾ och Undén⁴⁾ har givit uttryck för uppfattningar, som innebär, att transformation ej erfordras, medan exempelvis Eng,⁵⁾ Gihl, Myrsten, Sidenbladh, Hydén och Holmberg-Stjernquist (1980) företräder motsatt uppfattning.⁶⁾

Genomgången ovan av författningsreglering, rättstillämpning och doktrin ger vid handen, att transformation synes ha varit erforderlig 1940 för att bestämmelserna i avtalets artikel 3 skulle ha fått rättslig verkan inom Sverige.⁷⁾

Någon giltig rättsregel har sålunda ej förelegat.⁸⁾ I sammanhanget bör också påpekas, att frågorna om vem stadgandena i artikel 3 avser och om hur artikeln i övrigt skall tillämpas inrymmer ytterligare komplikationer.

1) Liknande uppfattning hos Börresen 1978 s 120.

2) Espersen 1970 s 101 f. Jfr Eek 1968 s 265, Eek 1950 s 313 ff, Eek 1955 s 29 ff (särskilt s 33), Eek 1962(a)ss 16 f och 62 ff samt Eek 1962(b) s 751 f. Jfr även Jägerskiöld 1955 s 101, som menar, att Eek (1950) anslutit sig till en dualistisk åskådning. Eeks artikel (1950) ger visserligen argument härför, men den är ej helt entydig.

3) Sundberg 1942 s 49 ff och 1950 s 14 f. Han anser dock (1942 s 55 ff), att intern författning alltid tager överhanden över traktatbestämmelser i fall av konflikt dem emellan.

4) Undén 1913 s 3 f. Undéns (1930 s 18 ff) återgivande av folkrättsinstitutets motsatta uppfattning kan möjligen tolkas som att han ändrat åsikt.

5) Eng 1938 s 94 ff.

6) Eek 1968 s 265. Se även Jägerskiöld 1955 s 72, Gihl 1956 s 130. Myrsten 1965 s 286 ff, Sidenbladh 1965 s 602, Hydén 1978 s 23 och Holmberg-Stjernquist 1980 s 342 f.

7) Att avtalsparterna varit medvetna om att transformation i vissa fall kunde bli en nödvändig framgång av stadgandet i avtalets artikel 15 d) (SÖ 1946:22). Detta stadgande torde dock ej vara tillämpligt beträffande Sverige och Sovjetunionen, men det indikerar, att parterna ej stod främmande för en dualistisk uppfattning.

8) Det har alltså inte varit så, att en sanktionslös regel förelegat, jfr Olivekrona 1966 s 276 ff. Jfr även Hobbes 1947 s 168 (1651 s 113): "In cases where the Sovereign has prescribed no rule, there the Subject hath the Liberty to do, or forbear, according to his own discretion."

Som svar på den andra av de ovan ställda frågorna kan konstateras, att traktatens artikel 3 ej transformerades.¹⁾

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras, att de argument, som ovan anförts, är tillräckliga för att t_1 på goda grunder kan förmodas icke existera, dvs den för juridisk giltighet förutsatta normen existerar ej.²⁾

Är detta påstående riktigt följer, att H_0 kan förkastas och H_1 således accepteras, dvs delar av avtalet (i detta fall inledningen till artikel 3) kan ej anses ha någon för en av de i artikeln åsyftade parterna (något svenskt företag) rättsligt bindande verkan, varför det i detta avseende får betraktas som juridiskt innehållslöst.

4,5 SYNPUNKTER PÅ ARTIKEL 3 I HUVUDAVTALET OCH PRÖVNING AV HYPOTEN $H_{1,1}$

I ovanstående avsnitt har huvudavtalets artikel 3, första stycket, analyserats med hjälp av ett förfaringssätt, som närmast påminner om den systematiska lagtolkningsmetoden.³⁾ Analysen ledde till resultatet, att artikeln får betecknas som juridiskt innehållslös. Mot denna bakgrund är det naturligt att ställa frågan huruvida artikeln istället av fördragsparterna avsetts tjäna något annat ändamål. Ett dylikt ändamål skulle exempelvis kunna ha att göra med, att artikeln var av juridiskt formell eller symbolisk betydelse.⁴⁾ Ett nära till hands liggande förfaringssätt vore att söka besvara frågan under utnyttjande av den teleologiska tolkningsmetoden.⁵⁾ Denna är emellertid tämligen oprecis och synes i det aktuella fallet inte giva någon direkt vägledning.

1) Jfr SFS. Även om avtalet transformerats till lag skulle ett svenskt företag kunna tänkas vara skyddat av 1809 RF § 16 (jfr Malmgren 1966 s 22 ff; stadgandet i § 16 återgår till 4:e artikeln i konungabalken i Kristoffers landslag, Malmgren 1941 s 226 not 1.) Transformation till grundlag skulle i så fall varit nödvändig för att avtalet i det undersökta avseendet skulle ha blivit rättsligt bindande. Jfr SOU 1974:100 s 47, Myrsten 1965 s 288 och Eng 1938 s 109.

2) Jfr Kelsen 1934 s 5 (citerat ovan avsnitt 4.3).

3) Se avsnitt 1.4.2.2 s 67.

4) Att en traktatbestämmelse är juridiskt innehållslös behöver ej innebära, att den är juridiskt meningslös; den kan mycket väl ha en formell eller symbolisk mening.

5) Se avsnitt 1.4.2.2 s 67f.

Istället för att utgå från "olika i samhället accepterade värdeomdömen"¹⁾ kan man taga sin utgångspunkt i traktattexten. Det relevanta avsnittet lyder:

Allmänna leverans- och betalningsvillkor skola å båda sidor vara normala.

Texten innehåller ett påstående avseende framtida förhållanden och uppfyller därmed definitionens krav på en prediktiv komponent; utsagan är därigenom en prediktiv utsaga. Utsagan avser normer för ett visst beteende. Den kan därför anses vara en preskription.²⁾ Normerna omfattas av ett subjekt - Sverige och Sovjetunionen, som genom förhandlingen fattat ett gemensamt beslut om att fastställa dessa normer - och de har objekt, som består av individer (svenska företag respektive sovjetiska utrikeshandelsorganisationer).

Utifrån den här udda aspekten, som utgår ifrån det inledningsvis formulerade syftet för föreliggande studie, skulle man kunna hävda, att den granskade artikeln fyller ett för de båda staterna gemensamt ändamål genom att fastslå handelspolitiska, icke juridiskt bindande³⁾ normer.⁴⁾ Första stycket i artikel 3 skulle i detta perspektiv kunna karakteriseras som en prediktiv utsaga med en persuasiv, rogativ funktion.⁵⁾

Det har i avsnitt 4.4 påvisats, att det finnes åtminstone en del av avtalet, som ej kan givas ett juridiskt meningsfullt innehåll. Diskussionen i föreliggande avsnitt har visat, att denna del innehåller en prediktiv utsaga. Av diskussionen har också framgått, att ifrågavarande del av avtalet är en utsaga, som är speciellt utformad med tanke på den situation avtalet är avsett att reglera. Hypotesen $H_{1.1}$ accepteras därför.

1) Peczenik 1980 s 150.

2) Det närmast till hands liggande alternativet vore att anse utsagan som en performativ framtidsutsaga. Detta skulle ha förutsatt en annan kontextavgränsning (pga tempusparametern). Emellertid har det påvisats ovan, att utsagan (i juridisk mening) ej innebär åtaganden från prediktören. Detta alternativ måste således förkastas.

3) Åtminstone inte för de svenska företagen.

4) Som stöd för denna uppfattning kan anföras, att objektet för normerna (företag resp utrikeshandelsorganisationer) - utan att vara avtalsslutande parter - ju medverkade i den beslutsprocess (förhandlingen), som ledde till normernas fastställande, och att de synes ha varit införstådda med föreliggande normers avsedda ändamål. Normen, som på intet sätt är klar till sin innebörd, skall ses mot bakgrund av de jämfört med förkrigsförhållandena snabbt förändrade priserna.

5) Jfr avsnitt 3.1.4.1.

Avtal av den i detta kapitel studerade typen innebär, att framtida förhållanden regleras. Man intecknar framtiden genom att angiva vad som skall gälla, genom att göra åtaganden och avståenden och genom att i vissa fall peka på alternativa möjligheter. Politiska avtal är vanligen också uttryck för parternas gemensamma mål och viljeinriktning. Mot denna bakgrund är det naturligt att förvänta sig en riklig förekomst av prediktiva utsagor i avtalstexten. Eftersom åtaganden och avståenden är centrala företeelser i dessa sammanhang kan man förmoda, att särskilt performativa framtidsutsagor är legio. Även övriga typer av prediktiva utsagor kan emellertid förväntas återfinnas i avtalstexten.

En genomgång av avtalstexten bekräftar omedelbart förmodandet om den rikliga förekomsten av prediktiva utsagor. Verbet "skola" är det helt dominerande.²⁾ I de artiklar, där detta verb ej ingår, återfinnes ej sällan andra verbkonstruktioner i futurum. Det fåtal avsnitt, som ej uppenbart avser futurum, är antingen atemporala och innehåller då vanligen definitioner, eller så beskriver de något historiskt förhållande i samband med avtalets tillkomst.

Även den förmodade, rikliga förekomsten av performativa framtidsutsagor kan beläggas. Redan inledningsvis (artikel 2) konstateras att:

Båda regeringarna förbinda sig att, var och en inom gränserna för sin kompetens, vidtaga alla de åtgärder, som äro nödvändiga för....

Hur de uttryck där verbet "skola" ingår skall betraktas är ej alltid uppenbart. Diskussionen i avsnittet 4.5 ovan visade på ett fall, där verbet "skola" - åtminstone för den svenska parten - ej innebar ett åtagande, och där utsagan uppenbarligen är att anse som en preskription. Fler instanser av denna typ torde återfinnas i avtalet. Vanligare synes emellertid vara, att "skola" ingår i utsagor, som uppfyller definitionens krav på en performativ framtidsutsaga.

Expressiva framtidsutsagor är mera sällsynta. I några artiklar (1 och 13) uttrycker parterna gemensamt i nuet sina önskningar och syften inför framtiden. Även i expressiva framtidsutsagor kan verbet "skola" komma till användning:³⁾

1) SÖ 1946:22.

2) Även övriga krav på en prediktiv utsaga är normalt uppfyllda.

3) SÖ 1946:22, art 14.

Summorna av vardera partens samtliga betalningar ...
skola vara lika stora.

Utsagan kan inte sägas beskriva ett framtida förhållande, och den kan därför inte vara en prediktion. Snarare uttrycker den en önskning, och den är då att anse som en expressiv framtidsutsaga.

I avtalet förekommer blott ett fåtal prediktioner. I några fall förekommer en prediktion under säkerhet, vilken har innebörden, att överenskommelsen kommer att upphöra att gälla. Denna prediktion är i samtliga fall kopplade till andra typer av prediktiva utsagor och utgör villkor för dessa. I ett fall därutöver (artikel 14) förekommer en klart urskiljbar prediktion:

Vid ... förutsatta transaktioner ... kan det förutses,
att tvist, som uppstår i samband med en dylik transak-
tion ... skall avgöras genom skiljedom.

Ovanstående, mycket översiktliga granskning av förekomsten av prediktiva utsagor i det studerade avtalet synes giva starkt stöd för uppfattningen, att avtalet kan ses som ett komplex av prediktiva utsagor genom vilket parterna avsett att reglera framtiden inom ett visst område. Om komplexet av prediktiva utsagor betraktas i termer av de funktioner, som ovan (kap 3) diskuterats i samband med enskilda prediktioner,¹⁾ skulle man kunna hävda, att

- det giver såväl avtalsparterna som utomstående kunskap om framtiden (ibland även om alternativa framtider). I samband härmed giver det också kunskap om parternas deklarerade avsikter och önskemål inför framtiden.
- det utgör i viss mån ett instrument för påverkan på utomstående aktörer (främst svenska företag), dvs det verkar persuasivt.

Resonemanget i föreliggande avsnitt har sökt göra troligt bl a att de typer av prediktiva utsagor, som dominerar i avtalet, är performativa framtidsutsagor och preskriptioner. Trots att någon kvantitativ undersökning ej gjorts, skulle de i detta avsnitt gjorda påståendena kunna kompletteras med följande intryck avseende frekvensen av och sättet för att utnyttja prediktiva utsa-

1) Följande synpunkter innebär ej ett påstående om att vad som i kapitel 3 sagts om enskilda prediktionsfunktioner skulle gälla för komplex av prediktiva utsagor. Resonemanget skall snarast ses som ett försök att göra troligt att prediktioner och komplex av prediktiva utsagor kan tänkas ha likartade funktioner. Det kan i sammanhanget konstateras, att någon nämnvärd diskussion av komplex av prediktiva utsagor inte förekommer i prediktionslitteraturen.

gor under olika skeden i förhandlingsprocessen, vilka framkommit vid genomgången av materialet från den här studerade förhandlingen:

Prediktioner förekommer relativt rikligt i alla faser av förhandlingsprocessen men mycket sparsamt i själva avtalet. De användes såväl internt, på svensk sida, som externt, gentemot motparten, och de nyttjas både i kunskaps-skapande och i persuasivt syfte.

När preskriptioner utnyttjas internt, vilket sker relativt sällan, är det främst i samband med strategiformulering. Gentemot parter utanför förhandlingen (företrädesvis svenska företag) användes prediktioner såväl under förhandlingen som i avtalet.

Expressiva framtidsutsagor kommer ännu mera sällan till användning. När så sker är det i allmänhet i samband med formulering av mål (internt) och för att uttrycka avsikter med presenterade förslag, med avtalet eller med vissa avtalsbestämmelser (gemensamt för parterna).

Performativa framtidsutsagor förekommer rikligt i avtalet. Under överläggningarna utnyttjas de av båda parter främst i samband med att hot och löften framföres eller i samband med medgivanden.

Indignor, quandoque bonus
dormitat Homerus, verum operi¹⁾
longo fas est obrepere somnum.

Horatius

PARERGA I:

Källvärdet av Böök (1976) och Assarsson (1963)

Kommentarer till värdet av olika källor (framförallt Hägglöf 1958) har normalt placerats i notapparaten. I två fall - Böök 1976 och Assarsson 1963 - har detta icke naturligt låtit sig göras. Följande fristående kommentarer har i dessa båda fall ansetts motiverade.

Böök som källa

Bööks skildring av handelsförhandlingarna mellan Sverige och Sovjetunionen är till en mindre del en primärkälla och till andra, nästan helt övervägande delar en sekundärkälla.

De avsnitt i Böök, som har karaktären av primärkälla, är svåra att bedöma, dels därför de är av så ringa omfång, dels därför de i allmänhet behandlar förhållanden, som blott i begränsad utsträckning är täckta av andra källor. I de fall Böök använts som primärkälla och där möjlighet till jämförelse med andra källor förelegat samt utnyttjats har inte några motsättningar kunnat konstateras. Däremot kan man göra observationen, att Böök synes nedtona sin egen betydelse.

Beträffande Böök som sekundärkälla förtjänar följande att framhållas. Generellt ligger Bööks framställning primärkällornas text språkligt nära. Avvikelser i nyanser synes ofta bero på behovet av stilistisk variation. Följande citat kan tjäna som exempel. Böök (1975 s 12) säger:

... den svenska beskickningen i Helsingfors ...
anmodades att vid lämpligt tillfälle underrätta
den finska ledningen....

Primärkällan (UD doss XIV 1940-04-06) innehåller en något annorlunda framställning:

..., tillåter jag mig ifrågasätta, huruvida Du vid
lämpligt tillfälle skulle vilja ommäna ovanstående
för exempelvis Ryti.

1) De arte poetica 359. ("Själv blir jag illa till mods, när han slumrar, den gode Homeros. Men i ett verk av sådan längd är det mänskligt att somna." Översättningen av Bendz-Guterman 1968, s 181).

Undantagsvis kan Bööks framställning medföra oklarheter. Redogörelsen för Exportföreningens Rysslandsutskotts sammanträde 1940-04-03 baserar Böök på "Promemoria om sammanträdet på doss XIV" (Böök 1975 s 12 not 2). Härmed synes Böök avse den "P.M. angående export till Sovjetunionen", som upprättats av Hägglöf - enligt "remissversen" den 3 april 1940 men enligt dateringen den 2 april 1940 (dagen innan sammanträdet ägde rum, sic!). Bööks ordval och referatet i övrigt tyder starkt på detta. I noten 1 på samma sida (12) refererar Böök till "Upplysningar av Nylander vid Exportföreningens Rysslandsutskotts sammanträde 3.4.40. Promemoria härom på doss. XIV." Hämed avses, nog så vilseledande, ej Hägglöfs PM angående export till Sovjetunionen, vilken ej innehåller Nylanders upplysning, utan ett dokument på samma dossier betitlat "Referat från sammanträde med rysslandsutskottet å exportföreningen onsdagen den 3 april 1940 kl. 10.30 f.m.". Förutom att det är vilseledande att två dokument båda kallas promemoria på doss XIV, är de två dokumenten av intresse även såtillvida att de ger motstridiga upplysningar om vad Hägglöf sade om Finland i samband med eventuell framtida svensk-sovjetisk handel. Hägglöf har själv i marginalanteckning till det senare dokumentet noterat diskrepansen mellan de två referaten av sitt inlägg.

Det kan noteras, att Böök i flera fall åberopar dokument på dossier HP 64 Er, vilka är kopior, när han istället direkt kunnat åberopa originalen på annan dossier. Detta medför ibland brister. Att det av Böök (1975 s 13) nämnda telegrammet från Gunnar W (Andersson) till Albin Johansson existerar framgår av "Chiffer Moskva-UD 17.4.(18.4)40, doss. XIV.", vilket Böök nämner i not 6. Vad han däremot inte nämner är, att telegramtexten ej finns på denna dossier, utan på H 113 a XIII/a (KF) doss 1. Troligen har Böök ej läst telegrammet.

Vad beträffar dokument, som ej återfinnes på HP 64 Er - varken i original eller kopia, är Böök mindre vederhäftig. Ett flagrant exempel är följande referat av Bohemans samtal med Molotov den 19 augusti 1940. Böök säger (1976 s 57):

... berördes huvudsakligen läget i och förhållandena till Finland, varvid Molotovs uttalanden kunde anses som i stort sett måttfulla och lugnande.

Böök åberopar som källa "Chiffer 169 B 19.8(20.8).40, på doss. HP 1 Af." I det åberopade dokumentet, som inte är ett chiffer, utan en skrivelse, konkluderar emellertid Boheman:

M.(olotov) hela tiden älskvärd men uttalandena om Finland giva anledning till viss oro.

Det kan emellertid konstateras, att Böök, när han refererar centrala moment i viktigare dokument på HP 64 Er, är mycket fullständig och noggrann.

Assarsson som källa

Jämfört med akterna i UD:s arkiv och Bööks framställning (se avsnitt 2.3.4) ger Assarsson i sina memoarer (1963 s 25 f) en helt annorlunda bild av förhandlingarna senvåren 1940: "Han /Mikojan/ gjorde skämtsamma invändningar om vår propos: 200 000 hjulpar mot 100 000 ton olja och föreföll knappast vilja ta den på allvar. Han önskade endast 50 000 hjulpar. Delegationen blev högst besviken och talade om hemresa." (1963 s 25). "... 'vill ni avbryta förhandlingarna, så kan vi få hjulpar på annat håll'. ... Vid ett följande sammanträde lät Mikojan förstå att det kunde bli tal om leverans av 50 000 hjulpar - alltid något tyckte jag." (1963 s 26). Böök påpekar (1976 s 28), att Assarssons "rapsodiska skildring" av förhandlingarna rymmer vissa direkta felaktigheter: huruvida "denna hans /Assarssons/ framställning beror på rena minnesfel eller hänger samman med andra omständigheter är svårt att nu bedöma."

Att de förhandlingsbud Assarsson återger inte stämmer med de som förekom vid förhandlingarna är uppenbart vid jämförelser med materialet i UD:s arkiv och med Boheman (1964 s 142 f). De torde dock ej bero på "rena minnesfel", vilket Böök antyder. Assarsson säger (1963 s 7 f) att hans bok grundar sig på "... privata dagboksanteckningar, fulla av förkortningar, tecken och antydningar, vilka utgör ett chiffer till vilket bara jag har nyckeln. ... Utan att ... ändra dess karaktär av dagboksanteckningar har jag för att ge större fyllighet åt framställningen låtit inflyta några citat från rapporter som jag under den tiden sände hem."

Att Assarssons "felaktiga" framställning skulle bero på rena minnesfel torde således vara uteslutet, speciellt med tanke på att han i sammanhanget återger ett direkt citat, vilket, enligt vad han säger, är taget ur någon rapport, som han själv sänt hem vid tiden för den händelse han skildrar. Tre möjliga tolkningar av Assarssons uppgifter presenterar sig:

I. Assarsson har missuppfattat vad denna del av förhandlingen avsett. Detta förefaller helt otroligt med tanke på att det rör sig om en central fråga i en förhandling där han själv tidvis var svensk chefförhandlare.

II. Mikojan kan verkligen ha sagt något liknande det Assarsson påstår. Assarsson påpekar ju särskilt att Mikojan "gjorde skämtsamma invändningar". Att döma av Assarssons framställning i övrigt och av hans uttalanden i förordet är syftet med hans bok snarare "schematiska miljöskildringar och ... spridda bilder, av de människor jag dagligen hade kontakt med...." (1963 s 8) än en detaljerad faktaåtergivning.¹⁾ Assarsson kan i efterhand ha gjort sig skyldig till inadvartenser genom en kombination av bitar, som var för sig är riktigt återgivna.

III. Minnesluckor och -fel vid överförandet av dagbokens "förkortningar, tecken och antydningar" till löpande text kan inte uteslutas 23 år efter det händelserna utspelats. Att Assarssons framställning i övrigt ger intrycket av att hans intresse för handelsförhandlingarna var relativt ringa²⁾ kan också anföras som stöd för denna hypotes.

En kombination av punkterna II och III ovan synes utgöra en plausibel förklaring till Assarssons framställning. Resultaten av den här gjorda granskningen indikerar, att de i Assarssons bok återgivna faktauppgifterna även i övrigt bör användas med viss försiktighet.

-
- 1) Till detta kan fogas Bohemans karakteristik av Assarsson: "Han är en ganska ovanlig människa. God observatör, skarp psykolog, i besittning av en ironisk humor som inte alla förmår uppskatta." (Boheman 1964 s 31).
 - 2) Detta intryck stödjdes av att Assarsson i hbr till Häggelöf (UD doss XIX Assarsson-Häggelöf 1940-06-09(12), s 2) talar om "förhandlingsbekymren" och ber om att få bli avlöst - helst av Häggelöf själv.

PARERGA II:

Överväganden rörande periodisering¹⁾

Periodisering kan sägas innebära en klassificering - med hjälp av en viss uppsättning av kriterier²⁾ - av ett studerat förlopp i en tidsdimension.

Periodiseringens nödvändighet, problem och relativitet påpekas av Carr:³⁾

Indelningen av historien i perioder är ingenting givet,
utan en hypotes, ett nödvändigt redskap för tanken,
användbart i den mån det är upplysande och till hjälp
för giltigheten vid tolkning.

Inom den historiska vetenskapen har intresset för problem rörande periodisering från tid till annan varit stort. Under 1920-talet gick periodiseringsdiskussionens vågor höga.⁴⁾ Vid den nordiska forskarkonferensen för historisk metodlära 1975⁵⁾ anknöt man till och byggde vidare på denna tidigare diskussion.⁶⁾ Birgitta Odén konstaterade därvid bl a, att tidsbegreppet, som ju är centralt i all periodisering, försumrats av den skandinaviska forskningstraditionens teoretiker. Dessa har allmänt accepterat ett fysikaliskt tidsbegrepp (kalendertid) och ej beaktat exempelvis biologisk tid, psykologisk tid eller social tid.⁷⁾ I detta sammanhang skall påpekas, att periodiseringen i föreliggande studie är endogent bestämd, men att den är knuten till kalendertid i så motto, att periodgränserna⁸⁾ är uttryckta i termer av samtidighet med vissa fysikaliska fenomen.

Jokipii synes mena, att periodiseringen, genom att uppdelar ett händelseförlopp i maximalt homogena bitar, har ett pedagogiskt, deskriptivt syfte.⁹⁾ Att periodisering göres i ett deskriptivt syfte, samtidigt som den göres på hög nivå - inte sällan på vad som kan karakteriseras som systemnivå -

1) Jfr avsnitt 2.3.1, s 81.

2) Guillén 1968 s 486.

3) Carr 1965 s 66; jfr Guillén 1968 s 484: "In practice, periods sometimes have been hypothetical models of description of the dominant values of time-section in artistic history."

4) Pihkala 1976 s 140 ff; Guillén 1968 s 479.

5) Redovisas i "Historisk förändring. Studier i historisk metode XI" Oslo 1976.

6) Jfr Odén 1976b s 166. Intressant att notera är, att man vid 1975 års konferens ej definierade begreppet periodisering.

7) Odén 1976b s 162f. Utanför historikernas krets har förhållandet varit annorlunda. Se exv Åberg 1971 s 21 f.

8) Jfr Odén 1976b s 169 och Åberg 1971 s 21 f.

9) Odén 1976b s 166.

är traditionellt och synes ha blivit dominerande inom historievetenskapen. Det lämpliga i detta förfaringssätt skulle kunna motiveras utifrån allmän-teoretiska utgångspunkter.¹⁾

Inom historievetenskapen tillämpar man oftast idiografisk periodisering, även om nomotetisk periodisering - grundad på antagen historisk lagbundenhet - förekommer. I det senare fallet är lagbundenheten vanligen härledd ur något makrohistoriskt synsätt, exempelvis den marxistiska historieuppfattningen.²⁾ Blott i ringa utsträckning synes man bland den minoritet av historiker, som tagit ställning för nomotetisk periodisering, utgå från mikro-teorier eller middle-range-teorier,³⁾ vilket för en samhällsvetare förefaller nära till hands liggande. I detta sammanhang torde det vara av betydelse var - i den ständiga växelverkan mellan teori och empiri - man tager sin utgångspunkt. Att den traditionelle historikern utgår från empirien avspeglas då naturligt i hans inställning till periodisering:⁴⁾

Nu kan det emellertid allvarligt ifrågasättas, om kristendomens seger i Norden är någonting annat än en formell motivering för en gränsdragning som i realiteten har helt andra orsaker, nämligen de källmässiga.

De forskare, som har en nomotetisk och därmed ofta även en explanativ ambition, bör särskilt beakta, att de överväganden som ligger bakom periodiseringen på en nivå - i motsats till vad Jokipii anser⁵⁾ - endast undantagsvis är kommensurabla med periodiseringar på andra nivåer:⁶⁾

We may utilize one level here and another there, but we cannot afford to shift our orientation in the midst of a study. And when we do in fact make an original selection or replace one with another at appropriate times, we must do so with full awareness of the descriptive, explanatory, and predictive implications of such choice.... Each proposition (from different levels), assuming it is true, is theoretically useful by itself, but each is verified by a different intellectual operation. Moreover - and this is the crucial thing for theoretical development - one could not add these two kinds of statements together to achieve a cumulative growth of empirical generalizations.

1) Jfr Singer 1967 s 89 och 80 ff.

2) Odén 1976b s 167.

3) Jfr Odén 1976b s 167, dock att vissa samhällsvetenskaperna mera närstående inriktningar, exv ekonomisk historia, har en mera nomotetisk inriktning och ej sällan synes utgå från ekonomiska teorier vid periodisering.

4) Rosén 1976 s 128.

5) Jokipii 1976 s 103.

6) Singer 1967 s 90 f.

RÉSUMÉ

L'étude présente a pour but de mettre en évidence certains aspects des procédés de transactions de la Suède au cours des négociations de 1940-41 au sujet d'un traité de commerce entre la Suède et l'Union soviétique. Le but spécifique consiste à étudier l'utilisation des énoncés prédictifs, en particulier les prédictions, ayant rapport à une négociation. Une attention particulière a été portée aux prédictions des acteurs en ce qui concerne l'insécurité et le risque.

Le terme de négociation est interprété dans cette étude comme un processus formalisé et explicite pour une prise de décision commune par des acteurs ayant des intérêts partiellement contradictoires et partiellement en coïncidence.

L'étude découle d'une série de notions qui sont définies dans la littérature de prédiction et respectivement dans la littérature de négociations. Celles-ci sont développées et utilisées pour donner naissance à des questions et à des idées théoriques qui sont ensuite éprouvées sur la matière empirique. Les discussions menées dans cette étude sont entièrement illustrées par des illustrations empiriques.

Une des ambitions de cette étude a été de mettre en correspondance une conformation théorique adjacente (intégration), une autre a été de servir de point de départ et chercher un développement basé sur les conformations théoriques existant dans le cadre intrinsèque de l'étude (cumul).

Pour atteindre le but mentionné ont été étudiées entre autre, les concepts des acteurs, les relations entre les concepts ainsi que les connexités apparentes et de langage où ces concepts et relations de concepts apparaissent. La sphère des concepts des acteurs est supposée se refléter et pouvoir être observée à travers une étude de langage. C'est pourquoi un moment important du processus de recherche est de rapporter le langage des acteurs au langage de la théorie. Un des buts de l'étude est aussi de démontrer l'apparition possible de certains mécanismes psychologiques lors d'énoncés concernant l'avenir.

L'objectif de l'étude est formulé comme un thème. De part le fait que le thème se rapporte à la théorie et qu'il est formulé dans le langage de la théorie, celle-ci devient l'instrument de sélection lors de l'analyse de la matière empirique. La théorie dit ce que le chercheur doit chercher. En

introduisant dans l'enquête un jeu de truchement entre la théorie et le domaine empirique, le chercheur a aussi cependant la possibilité de trouver les phénomènes qui ne sont pas encore traités d'une manière théorique. Ceux-ci peuvent à leur tour servir de point de départ à d'autres constructions théoriques.

Comme préparation à l'analyse suivante on a examiné dans le chapitre 1, la littérature sur l'étude de l'avenir sur trois aspects:

- Quelles notions de prédiction utilise-t-on?
- Quelles fonctions peuvent avoir les prédictions?
- Quel type de matériel a-t-on utilisé pour en tirer des prédictions?

L'examen est basé sur la considération qu'on peut imaginer qu'il existe des ressemblances entre une manière "naïve" et une manière sophistiquée dans le raisonnement d'un prédicateur.

Les définitions du concept de base de l'étude partent de la distinction entre la supposition (contenu d'une opinion) et l'énoncé (l'expression parlée du contenu de l'opinion). Les énoncés prédictifs, dont les prédictions sont le type le plus important, contiennent toujours un élément prédictif, c'est à dire une supposition ayant trait à des actions futures, événements, occurrences ou procédures, ce qui est exprimé dans le cadre d'un message (un document, une déclaration ou tout autre). On distingue quatre types d'énoncés prédictifs:

- I Les prédictions, lesquelles sont des énoncés prédictifs qui contiennent une identification, une description ou une explication.
- II Les prescriptions, lesquelles sont des énoncés prédictifs qui concernent des normes sur la façon d'agir, dans le sens large du terme.
- III Les énoncés expressifs sur l'avenir, lesquels sont des énoncés prédictifs qui, sans être des prescriptions, expriment directement ou indirectement les sentiments, attitudes, estimations ou désirs de l'acteur.
- IV Les énoncés performants sur l'avenir, lesquels sont des énoncés prédictifs par lesquels le prédicateur communique à quelqu'un d'autre la décision, la prise de position, l'engagement ou le désistement vis à vis de l'avenir.

Le chapitre 1 se termine par une discussion sur comment les énoncés prédictifs peuvent être rendus opérationnels, comment on peut interpréter la matière empirique et comment les énoncés prédictifs, qui s'identifient dans la matière empirique, peuvent être reformulés de manière à être plus faciles à manier dans la suite de l'analyse.

Dans le chapitre 2 est présenté le cadre de l'image empirique. La matière, en laquelle consiste le matériel de base empirique de l'étude, est tout d'abord des documents issus des archives du Ministère des Affaires étrangères. Ont également été utilisés des journaux, mémoires ainsi que du matériel issu d'autres archives.

L'accord étudié, qui est un accord parmi bien d'autres accords commerciaux entre la Suède et l'Union soviétique, a été engagé au printemps 1940 et a résulté à la signature d'un traité le 7 septembre 1940. Ce qui a été suivi d'une série de négociations sur la réalisation du traité et -après l'attaque de la Russie par l'Allemagne- sur la liquidation du traité ("gel"). Le traité de liquidation a été signé le 4 novembre 1941.

Ce traité, ou plus exactement le complexe de traités inter relatés, qui a été signé à Moscou le 7 septembre 1940, impliquait que les relations commerciales entre les deux états seraient réglementées pour une durée de cinq ans. Le traité sur les échanges commerciaux supposait, entre autre, une importante exportation de paires de roues pour les wagons de chemins de fer et une exportation soviétique de produits pétroliers. Il supposait aussi la livraison à l'Union soviétique de paires de roues et de produits pétroliers provenant des USA. Une importante partie du complexe de traités consistait en une convention de crédit selon laquelle la Suède accordait à l'Union soviétique un crédit de 100 millions de couronnes; montant considérable pour l'époque.

Les fonctions des énoncés prédictifs et le matériel sur lequel se basent des déclarations de ce genre (bases de prédictions) sont discutées dans le chapitre 3.

On entend par fonction de prédictions, l'objectif que le prédicateur semble préalablement avoir lors d'énoncés.

L'examen des littératures sur l'étude de l'avenir et celle sur les prédictions mène à conclure que les plus importantes fonctions des prédictions semblent être:

- I de donner une connaissance accrue sur les issues futures des agissements, événements et déroulement des procédures ainsi que sur l'existence des faits (science de l'état des choses).
- II de donner une connaissance accrue sur les probabilités d'issues semblables et respectivement d'existences semblables (science de la probabilité), ainsi que
- III de paraître persuasif.

Un examen des tractations suédoises lors des négociations de 1940-41 avec l'Union soviétique montre que les prédictions ont une importante fonction pour l'acquisition de connaissances sur les relations entre les choses liées au diagnostic de l'acteur sur la situation, à la formulation de ses dires, ainsi qu'à sa recherche d'informations (également sa recherche d'alternatives possibles).

Dans la présente étude, on entend par probabilité, probabilité subjective (puissance d'opinions). Il est démontré que les énoncés concernant les probabilités sont compris comme éléments de prédictions plus importantes, qu'ils sont utilisés directement comme base d'estimation et de décision, et également utilisés lors de l'identification et la transformation d'insécurité, risque et sécurité.

On entend par persuasion, le fait d'essayer d'influencer à l'aide de moyens parlés (arguments). La tentative d'influence semblable peut prendre différentes formes. Il est démontré, entre autre, que les prédictions sont utilisées dans un but persuasif en pouvant exprimer l'optimisme/le pessimisme, en leur donnant un caractère de promesse, en soulignant de propres sacrifices, en légitimant de propres prises de position, en démontrant des conséquences futures et en préparant de propres prises de position.

Le support direct d'une prédiction s'appelle base de prédiction. On montre dans l'étude que celle-ci contient trois éléments - un élément méthodique, un élément d'évaluation et un élément de fait, lesquels composent ensemble les fondements nécessaires et suffisants à une prédiction. Un examen du traité étudié donne à conclure que les énoncés prédictifs peuvent faire

partie d'autres énoncés prédictifs. On peut parfois trouver les maillons qui, de cette manière, relient entre eux les énoncés.

Il est rendu plausible dans le chapitre, qu'une suite de mécanismes qu'on a, par la recherche psychologique, démontré figurer lors des estimations et prises de décisions, sont également d'importance au moment de la formulation et de l'utilisation d'énoncés prédictifs.

Dans le dernier chapitre (4), l'intérêt du processus de négociation se reporte au résultat de la négociation - l'accord définitif. Les négociations de 1940-41 ont résulté, comme mentionné, à un recueil de conventions où la convention principale concernant les échanges commerciaux, a été examinée. Le point de départ pour cette étude est qu'il est possible de donner à toute la convention une signification réelle en la considérant d'un point de vue juridique. L'hypothèse inverse est que cela n'est pas possible.

Pour tester les hypothèses il a été choisi pour analyse le passage suivant de l'article 3 du traité:

Les conditions de livraison et de paiement devront être normales des deux côtés.

L'accord ne concerne pas les parties contractantes, la Suède et l'Union soviétique, mais les entreprises, respectivement les organisations de commerce extérieur, dans les états respectifs. L'étude montre que l'accord devrait mener à un engagement ferme pour les organisations de commerce extérieur soviétiques, mais manque de valeur juridique en ce qui concerne les entreprises suédoises. Ce résultat démontre que l'hypothèse inverse est acceptée.

Dans la discussion suivante il est rendu plausible que l'accord étudié, bien que dénué de sens juridique, peut être considéré comme politiquement significatif. Il est démontré que vu d'une perspective prédictive, l'accord analysé, qui peut paraître être seulement un exemple parmi beaucoup d'autres dans l'ensemble des conventions, peut être caractérisé comme une prescription avec une fonction persuasive.

Pour finir, toute la convention principale est examinée d'un point de vue prédictif. On constate que tous les types d'énoncés prédictifs - prédictions, prescriptions, énoncés expressifs sur l'avenir et énoncés performants sur l'avenir - se retrouvent dans les accords de la convention. Les

énoncés performants sur l'avenir prennent sous ce rapport une place dominante, la convention peut donc, en grande partie, être considérée comme la conception commune que les parties se font sur l'avenir. L'issue de plusieurs des circonstances qui concernent les énoncés prédictifs compris dans la convention, sont influençables par les parties, de concert ou chacune pour soi. Une grande part des accords concerne l'engagement des parties à ce sujet.

En résumé, on peut constater qu'on peut donner à la convention, que les accords qui s'y trouvent soient ou non dénués de sens juridique, un contenu intelligible, si on l'analyse d'un point de vue prédictif.

Traduit du suédois par
Viviane Meurman

KÄLLOR OCH LITTERATUR

I OTRYCKTA KÄLLOR

Utrikesdepartementets arkiv¹⁾ (UD), Stockholm

HP 1 Af

HP 1 Er

HP 39 A

HP 64 Er (cit UD doss ..., utan angivande av HP 64 Er)

H 94 Er

H 113 A, Kooperativa Förbundet

Herman Eriksson. Stenografiska anteckningar. Utskrifter i Utrikesdepartementets arkiv. Vol 1-2 (cit Eriksson; tolkade av Stäckig)

Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm

Per- Albin Hansson 1917-1946 volym nr 1 A

II Dagböcker och Minnesanteckningar (cit Hansson)

Personlig kommunikation

Tekn lic Eskil Block

Professor Hans-Georg Gadamer

Ambassadör Bo Johnson Theutenberg

II TRYCKTA KÄLLOR OCH BEARBETNINGAR

Svenskt, offentligt tryck (serier)

Departementsserien (Ds):

Ds Ju 1972:26

Ds Ju 1975:20

Ds UD 1975:3

Nytt juridiskt arkiv (NJA), avd I

NJA 1925:193

NJA 1942:24

Riksdagstrycket 1922, 1924, 1934, 1946, 1964

1) I flertalet fall är handlingarna förvarade i Riksarkivet (1920 års dossiersystem).

Regeringsrättens årsbok (RÅ)

RÅ 1974:61

Statens offentliga utredningar (SOU)

SOU 1972:59

SOU 1974:100

SOU 1975:29

Sveriges överenskommelser med främmande makter (SÖ)

SÖ 1946:22-24

Svensk författningssamling (SFS)

SFS 1911:142

Övrigt¹⁾

ALEXANDER, H.G.: The Language and Logic of Philosophy. Alberquerque 1972

ALLISON, G.T.: Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis.

Boston 1971

ALMOND, G.A. and POWELL, Jr, G.B.: Comparative Politics. A Developmental Approach. Boston 1966

AMARA, R.C., and SALANCIK, G.R.: Forecasting: From Conjectural Art Toward Science. Technological Forecasting and Social Change 1972:3

ANDERSSON, G.: Från bondetåget till samlingsregeringen. Politiska minnen. Stockholm 1955

ANDERSSON, S.: Positivism kontra hermeneutik. Surte 1979

ANDERSSON, S. - INGELSTAM, L.: Planeringens grundproblem. Stockholm 1979

ANDRÉN, N.: Riksdagen och utrikespolitiken 1948. Statsvetenskaplig tidskrift 1949

ANDRÉN, N. m fl: Utländsk statskunskap. Stockholm 1965

ANDRÉN, N.: Scenariers logiska och metodiska innehåll. Ingår i Strategi og metodeproblemer ved tilrettelæggelsen og udførelsen af fremtids- og perspektivstudier (1978)

ANDRÉN, N. - BERGQUIST, M. - HELLMAN, S.: Säkerhetspolitiska framtidsalternativ. Trosa 1974

ANDRÉN, N. - SCHWARZ, B.: Framtidsvisioner i långsiktig planering. Trosa 1974

ANGSMARK, G.: Statistisk inferens. Lund 1970

1) Några av ovanstående verk är, för att underlätta informationssökning, även upptagna under denna rubrik.

- ARNOR, I. - BJERKE, B.: Företagsekonomisk metodlära. Lund 1977
- ARLEBÄCK, S.O.: Långsiktsplanering. Lund 1973
- ARNDT, H.J.: Political Problems of Planning. I.P.S.A. Salzbourg round table
16/20 September 1968
- ASCHER, W.: Forecasting. An Appraisal for Policy-Makers and Planners.
Baltimore and London 1978
- ASPELIN, G. - BEJERHOLM, L. - FORELL, U.: Filosofins historia. Lund 1971
- ASPELIN, K.: Textens dimensioner. Problem & perspektiv i litteraturstudiet.
Stockholm 1975
- ASPLUND, J.: Sociala egenskapsrymder. Uppsala 1969
- ASPLUND, J.: Om undran inför samhället. Uppsala 1970
- ASPLUND, J.: Inledning till strukturalismen. Uppsala 1973
- ASSARSSON, V.: I skuggan av Stalin. Stockholm 1963
- ATT VÄLJA FRAMTID. Ett underlag för diskussion och överbäganden om framtids-
studier i Sverige. (SOU 1972:59). Stockholm 1972
- AUSTIN, J.L.: How to do things with words. Bristol 1980
- BALASSA, B.: The Theory of Economic Integration. London 1969
- BARRACLOUGH, G.: The End of an Era. The New York Review, June 27, 1974
- BAUMOL, W.J.: Economic Theory and Operations Analysis. Englewood Cliffs
1972
- BELL, D.: Twelve Modes of Prediction - a Preliminary Sorting of Approaches
in the Social Sciences. Ingår i Bennis-Benne-Chin (1970)
- BENDZ, G. - GUTERMAN, N.: Latinska sentenser och citat från två årtusenden.
Stockholm 1968
- BENNIS, W.G., BENNE, K.D. and CHIN, R.: The Planning of Change. London 1970
- BERGER, P.L. and LUCKMANN, T.: The Social Construction of Reality. London,
Fakenham and Reading 1973
- BERGSTRÖM, S.-E.: Valet av prognosmetod. En beslutsteoretisk studie.
Helsingfors 1968
- BESTUZHEV-LADA, I.V.: Social Prognostics Research in the Soviet Union.
Ingår i Mankind 2000 (1969)
- BIERMAN, H., BONINI, C.P. and HAUSMAN, W.H.: Quantitative Analysis for
Business Decisions. Homewood 1972
- BJÖL, E.: Internationell politik. Stockholm 1968
- BJÖRCK, S.: Romanens formvärld. Stockholm 1968
- BJÖRKLUND, S.: Politisk teori. Stockholm 1968
- BLIX, H.: Treaty-Making Power, Uppsala 1959
- BLOCK, E.: Forskare ser framåt. Norrtälje 1976

- BLOCK, E. - NILSSON, S.: Framtiden - hot eller löfte? Stockholm 1971
- BOHEMAN, E.: På vakt. Kabinettssekreterare under andra världskriget.
Stockholm 1964
- BORYS, J.: Sovjetunionen. Ingår i Andrén m fl. Stockholm 1965
- BRECHT, A.: Political Theory. Princeton 1967
- BRENNER, S.-O. - HJELMQUIST, E.: Språkets psykologi. Språk och tänkande i
socialt samspel. Lund 1977
- BRINGEUS, N.-A.: Källkritiska problem inom etnologisk forskning. Lund 1975
- BRODIN, K.: Studiet av utrikespolitiska doktriner. Stockholm 1977
- BRYDER, T.: Power and Responsibility. Lund 1975
- BRYDER, T.: Some Methodological Problems of Actor-reliability. Luleå u å
- BÖRRESEN, M.: OPS-utvalget - några skandinaviska myndighetsproblem. Ingår i
Skrifter till minnet av Halvar G.F. Sundberg. Stockholm (1978)
- BÖCK, K.: Handelsavtalet 1940 mellan Sverige och Sovjetunionen. Stockholm
1976
- CALDER, N.: Goals, Foresight, and Politics. Ingår i Mankind 2000 (1969)
- CARLGREN, W.M.: Svensk utrikespolitik 1939-1945. Stockholm 1973
- CARLGREN, W.M.: Mellan Hitler och Stalin. Förslag och försök till försvars-
och utrikespolitisk samverkan mellan Sverige och Finland under krigs-
åren. Uddevalla 1981
- CARLGREN, W.M.: Sweden. The Ministry for Foreign Affairs. Ingår i Steiner (1982)
- CARLGREN, W.M.: I inledning till Kumlin 1977
- CARLSSON, F.F.: Sveriges Historia under kungarne af Pfalziska huset, V.
Stockholm 1879
- CARR, E.H.: Vad är historia. Stockholm 1965
- CASTBERG, F.: Folkerett. Oslo 1948
- CAVALLIN, C.: Latinskt skol-lexikon. Stockholm 1913
- CHURCHILL, W.S.: The Second World War Volume III. The Grand Alliance.
London 1950
- CLAUSEN, H.P.: Hvad er historie? Köpenhamm 1963
- COHEN, R.: Rules of the Game in International Politics. International
Studies Quarterly 1980
- COLLINGWOOD, R.G.: The Idea of History. N Y 1956
- CORNISH, E.S.: The Professional Futurist. Ingår i Mankind 2000 (1969)
- DAHL, O.: Grunntrekk i historieforskningens metodelaere. Giøvik 1967
- DAHL, R.A.: Modern politisk analys. Stockholm 1968
- DAHL, R.A.: Modern Political Analysis. Englewood Cliffs 1976
- DEMETZ, P. m fl (ed): The Disciplines of Criticism. Essays in Literary
Theory, Interpretation, and History. New Haven/London 1968

- DET SÄRBARA SAMHÄLLET. Sekretariatet för framtidsstudier. Stockholm 1978
- DEUTSCH, K.W.: Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality. Cambridge, Mass 1967
- DOCUMENTS ON GERMAN FOREIGN POLICY 1918-1945. Series D (1937-1945) Vol IX, The War Years, March 18-June 22, 1940. Washington 1956
- DOUGLAS, A.: Industrial Peacemaking. New York and London 1962
- DROR, Y.: Ventures in Policy Sciences. Concepts and Applications. New York 1971
- DROR, Y.: Future Studies in Management Development. Futures December 1973
- DROR, Y.: Some Features of a Meta-Model for Policy Studies. Manuskript utan år, utan proveniens
- Ds UD 1975:3. Personalpolitik i utrikesförvaltningen. Betänkande avgivet av Utrikesförvaltningens personalpolitiska utredning. Ds UD 1975:3
- DUBIN, R.: Theory Building. Toronto 1969
- EEK, H.: Folkkrätten. Staternas och de mellanstatliga organisationernas rättsordning. Stockholm 1968
- EEK, H.: Makten över utrikes ärendena. Statsvetenskaplig tidskrift 1954
- EEK, H.: Fullgörande av traktatsförpliktelser. Ingår i Svensk Juristtidning (1959)
- EEK, H.: Nationell folkrätt och internationell rätt. Ingår i Statsvetenskaplig tidskrift (1950)
- EEK, H.: Om främlingskap. Stockholm 1955
- EEK, H.: Internationell privaträtt. Stockholm 1962
- EEK, H.: Aktuellt inom internationell familjerätt. Ingår i Svensk Juristtidning (1962)
- EKELÖF, P.O.: Rättegång IV. Stockholm 1973
- ELSTER, J.: Nytt perspektiv på økonomisk historie. Problemer og metoder i en samfunnsvitenskap. Trondhjem 1973
- ENCEL, S., MARSTRAND, P.K. and PAGE, W. (ed): The Art of Anticipation. Values and Methods in Forecasting. Birmingham 1975
- ENG, B.: Tillämpningen av internationella överenskommelser i intern svensk rätt. Ingår i Nordisk tidskrift for international ret (1938)
- ENGELSK-SVENSK ORDBOK, Kärre, K. m fl. Nacka 1974
- ERICSSON, B.-M.: (Utan rubrik, kommentar till Reuterswärd 1975). Ingår i Svensk Juristtidning (1975)
- ERIKSSON, H.: Stenografiska anteckningar. Utskrifter i Utrikesdepartementets arkiv. Vol 1-2 (Tolkade av Stäckig)
- ESPERSEN, O.: Indgåelse og opfyldelse af traktater. Köpenhamn 1970
- EVERS, J.: Argumentationsanalys för jurister. Utan proveniens 1970

- FAFNER, J.: Retorik. Klassisk & moderne. København 1977
- FALKOWSKI, L.S. (ed): Psychological Models in International Politics.
Boulder 1979
- FAUCHILLE, P. - BONFILS, H.: Traité de droit international public I.
Paris 1922/23
- FELTHAM, R.G.: Diplomatic Handbook. Bristol 1970
- FINLANDS BLÅ-VITA BOK II om Sovjetunionens inställning till Finland efter freden i Moskva. Stockholm 1941
- FJELLSTRÖM, R.: Hur torftig är historicismen? Ingår i Sociologisk forskning 1974 nr 1-2
- FRAMTIDSSTUDIER INOM LANDSTING. Försök rörande framtidsstudier inom landsting. Lägesrapport. Kronobergs läns landsting. Landstingsförbundet. Utan proveniens 1974
- FREDRIKSSON, G.: Det politiska språket. Uddevalla 1966
- FRIBERG, M.: Teorikonstruktion för sociologer. 1. Begreppslära. Lund 1970
- FRIEDLÄNDER, S.: Forecasting in International Relations. Ingår i de Jouvenel (1965)
- FRÅNDBERG, Å.: Om hermeneutik - några reflexioner. Tvärsnitt 1982:3
- FRÖBERG, P.: Stil. Översikt av språkutveckling, stilarter, diktarter och versformer. Stockholm 1967
- THE FUTURE AS AN ACADEMIC DISCIPLINE. Ciba Foundation Symposium 36 (new series). Amsterdam 1975
- GALTUNG, J.: Theory and Methods of Social Research. Oslo 1970
- GALTUNG, J.: The Social Sciences: An Essay on Polarization and Integration. Ingår i Knorr, K. - Rosenau, J.N. (eds) Contending Approaches to International Politics. Princeton 1970
- GALTUNG, J.: Science as Invariance-Seeking and Invariance-Breaking Activity. Sociologisk Forskning 1974 nr 1-2
- GEORGE, A.L.: The Causal Nexus between Cognitive Beliefs and Decision-Making Behavior: The "Operational Code" Belief System. Ingår i Falkowski (1979)
- GIHL, T.: Huvuddragen av den allmänna folkrätten. Stockholm 1956
- GOLDMANN, K. - HART, T.G. - SJÖSTEDT, G.: Världspolitik på 1990-talet: teorier och tankelekar. Rapport från ett experiment med scenarier. Stockholm 1976
- GOLDMANN, K.: International Norms and War between States. Stockholm 1971
- GOLDMANN, K.: Det internationella systemet. En teori och dess begränsningar. Stockholm 1978

- GOLDTHORPE, J.H.: Theories of Industrial Society: reflections on the recrudescence of historicism and the future of futurology. I Archives Européennes De Sociologie band 12 nr 2 (s 263-88) (European Journal of Sociology) 1971
- GROSCH, G.: Der Staat als Kontrahent. I Jahrbuch des öffentlichen Rechts (der Gegenwart) Band V. Tübingen 1911
- GUILLEN, C.: Second Thoughts on Currents and Periods. Ingår i Demetz (1968)
- GUSTAFSSON, L.: Virtus politica. Politisk etik och nationellt svärmeri i den tidigare stormaktstidens litteratur. Uppsala 1956
- GUSTAFSSON, G.: Replikskifte Gustafsson-Hagström, StvT 1979:4
- GYLLENHAMMAR, P.G.: Mot sekelskiftet på måfå. Stockholm 1970
- HAGMAN, F. - SVENSSON, R. - SÖDERSTRÖM, L. - WALLIN, E.: Kampen om framtiden. Stockholm 1970
- HANSSON, P.-A.: Per-Albin Hansson 1917-1946 volym nr 1A II Dagböcker och Minnesanteckningar. I Arbetarrörelsens arkiv
- HANSSON, B. m fl: Metod eller anarki. Moderna teorier om vetenskapens väsen och metoder. Lund 1980
- HEDENBORG, M.-L. - SVENSON, O.: Mänskliga bedömningar och beslutsfattande i ett komplext samhälle. Om våra begränsningar och möjligheter att fatta bra beslut. Ingår i Det sårbara samhället (1978)
- HEILBRONER, R.L.: The Future as History. New York 1961
- HEILBRONER, R.L.: An Inquiry into the Human Prospect. New York 1974
- HEISS, K.P., KNORR, K. and MORGENSTERN, O.: Long Term Projections of Power: Political, Economic, and Military Forecasting. Cambridge, Mass 1973
- HELLEVIK, O.: Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap. Oslo 1977
- HELMER, O.: Framtidsstudier genom Delphi-tekniken. Stockholm 1970
- HELMER, O. and RESCHER, N.: On the Epistemology of the Inexact Sciences. The RAND Corporation R-353. Santa Monica 1960
- HEMPEL, C.: Vetenskapsteori. Lund 1974
- HICKS, J.: Den ekonomiska historiens teori. Lund 1970
- HISTORISK FÖRÄNDRING. Studier i historisk metode XI. Oslo 1976
- HOBBS OF MALMESBURY, T.: Leviathan, or The Matter, Forme, & Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill. (Reprinted from the edition of 1651) Oxford 1949 (London 1651)
- HOLMBERG, E. - STJERNQUIST, N.: Vår nya författning. Stockholm 1974
- HOLMBERG, E. - STJERNQUIST, N.: Grundlagarna. Stockholm 1980
- HOLSTI, K.J.: International Politics. London 1974
- HOLSTI, O.R. and ROSENAU, J.N.: Vietnam Revisited: Beliefs of Foreign Service and Military Officers about the Sources of Failure, Consequences, and "Lessons" of the War. Paper for the IPSA conference. Edinburgh 1976

- THE HUDSON REPORT. The United Kingdom in 1980. (Stillman, Edmund m fl).
London 1974
- HULL, C.: Minnen. Stockholm 1949
- HUOVINEN, L.: Das Bild vom Menschen im politischen Denken Niccolò Machiavellis. Helsinki 1951
- HYDÉN, H.: Rättens samhälleliga funktioner. Lund 1978
- HÅSTAD, E.: Sveriges historia under 1900-talet. Stockholm 1962
- HÄGGLUND, B. m fl: Vad är tolkning? En studie i H.-G. Gadamers hermeneutik.
Svensk Teologisk Kvartalskrift 1970
- HÄGGLÖF, G.: Svensk krigshandelspolitik under andra världskriget. Stockholm
1958
- HÄGGLÖF, G.: Möte med Europa. Stockholm 1972
- HÄGGLÖF, G.: Samtida vittne 1940-1945. Stockholm 1972
- HÄGGLÖF, G.: Handbrev Hägglöf-Carlgren 1975-07-11. Förkommet. Återgivet i
utdrag i Bök 1976
- HÄGGLÖF, G.: Sovjet-Ryssland i går, i dag, i morgon. Stockholm 1979
- HÖRBERG, T.: Problem i samband med prediktionsevaluation. PM 1975-09-08
för Framtidsstudieprojektet Sveriges internationella villkor
- HÖRBERG, T.: Internationella framtidsbilder. Fyra forskares syn på det
globala samhället. Stockholm 1976
- HÖRBERG, T. (red): Aktörer i internationell politik - idag och imorgon.
Stockholm 1977
- HÖRBERG, T.: Inter armas silent leges: målet om de s k kvarstadsbåtarna
1942. PM 1981-02-27 (cit 1981 a)
- HÖRBERG, T.: Studying Foreign Policy Prediction: Methodological Notes
Cooperation and Conflict XVI (cit 1981 b)
- IKLE, F.C.: How Nations Negotiate. New York 1964
- INGELSTAM, L.: Planeringens grundproblem. Ds Ju 1972:26. Specialarbete S 3
till SOU 1972:59, Stockholm 1974
- JERNECK, M. - LUNDELL, B.: Vem forskade om vad, när, var, hur och varför?
Pilotstudie till en analys av uppsatserna i Statsvetenskaplig tid-
skrift. Lund 1976
- JERVIS, R.: The Logic of Images in International Relations. Princeton 1970
- JOHANNESSON, R.: Att tänka logiskt. Stockholm 1962
- JOHANSSON, L. (red): Statsvetenskapliga analysinriktningar i teori och
praktik. Lund 1974
- JOHANSSON, I. - KALLEBERG, R. - LIEDMAN, S.-E.: Positivism, marxism, kritisk
teori. Riktningar inom modern vetenskapsfilosofi. Stockholm 1974

- JOHANSSON, I.: Forskningens stafettlopp: två steg framåt, ett steg bakåt.
Ingår i Forskning och Framsteg (1981:5)
- JOHNSON, S.: A Dictionary of the English Language: in which the words are deduced from their originales. London 1785 (2 bd)
- JOHNSON, B.: Sovjetunionen och folkrätten. Svensk Juristtidning 1973
- JOHNSON THEUTENBERG, B.: Changes in the Norms Guiding the International Legal System - History and Contemporary Trends. Nordisk Tidskrift for International Ret 1981
- JOHNSON THEUTENBERG, B.: Ändringar i det internationella rättssystemets normer - historiska och aktuella trender. Svensk Juristtidning 1982
- JOKIPII, M.: Kriterier för historisk periodisering. Ingår i Historisk förändring, (1976)
- JONES, W.T.: Masters of Political Thought, vol II Machiavelli to Bentham (ed E McChesney Sait) Edinburgh 1947
- JONSSON, S. - PETZÄLL, I.: Så kan det gå. Politik och ekonomi i Sverige 1980-2000. Lund 1979
- deJOUVENEL, B. (ed): Futuribles. Studies in Conjecture I. Geneva 1965
- deJOUVENEL, B.: The Art of Conjecture. USA 1967
- JURIDIKENS TERMER. Eek, H.-Bergström, S.-Arnheim, F. Stockholm 1969
- JÄGERSKIÖLD, S.: Folkrätt och inomstatlig rätt. Uppsala 1955
- JÄGERSKIÖLD, S.: Om traktaters ingående. Ingår i Svensk Juristtidning (1960)
- JÖNSSON, C.: The Soviet Union and the Test Ban: A Study in Soviet Negotiating Behavior. Lund 1975
- JÖNSSON, C. - LUNDQUIST, L.: Anm till Lars-G. Stenelo: Mediation in International Negotiations. Lund: Studentlitteratur 1972 i Statsvetenskaplig tidskrift 1972:4
- KAHN, H.: Japan supermakten år 2000. Stockholm 1971
- KAHN, H.: Förändringens drivkrafter under 70- och 80-talen. Ingår i X 80 (1971 b)
- KAHN, H. - BRUCE-BRIGGS, B.: Vad som komma skall... Stockholm 1973
- KAHN, H. - WIENER, A.J.: År 2000. Världens utveckling under de närmaste tre decennier. Stockholm 1969
- KAHNEMAN, D. and TVERSKY, A.: The Psychology of Preferences. Scientific American 1982:1
- KAPLAN, M.A.: System and Process in International Politics. New York 1957
- KAUFMANN, A.: Att forma beslut. Verona 1967
- KAUFMANN, E.: Framtiden. Stockholm 1972
- KELSEN, H.: Principles of International Law. New York 1966
- KELSEN, H.: Allgemeine Staatslehre. Berlin 1925

- KELSEN, H.: Reine Rechtslehre. Wien 1934
- KELSEN, H.: Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts. Reinheim 1960
- KELSEN, H.: Den rena rättsläran. Dess metod och grundbegrepp. Ingår i Statsvetenskaplig tidskrift (1933:3)
- KOLLEGIET MÄNNISKA OCH MILJÖ (utgivare) utan förf. Vetenskapernas människo- bild i helg och söcken. Lund u å
- KNIGHT, F.H.: Risk, Uncertainty and Profit. Boston 1921
- KNIGHT, F.H.: "Risk". Artikel i Encyclopedia of the Social Sciences. New York 1949
- KNORR, K. and ROSENAN, J.N.: Contending Approaches to International Politics. Princeton 1970
- KOZHEVNIKOV, F.J.: Nekotorye voprosy teorii i praktiki mezh dunarodnogo dogovora. Sovetskoe gosudarstvo i pravo No 2 (1954)
- KREKELER, H.L.: Die Diplomatie. München 1965
- KUHN, T.S.: The Structure of Scientific Revolutions. Chicago 1970
- KUMLIN, R.: Småstatsdiplomati i stormaktskrig. Promemorior från krigsåren. Historisk tidskrift 1977
- KUNSKAPS- OCH BEGREPPSPROBLEM I FRAMTIDSSTUDIER 1975. Schwarz, S. (red). Stockholm 1975
- KÖRNER, S.: Sannolikhetslärans grunder. Lund 1970
- LAMBERT, W.W. - LAMBERT, W.E.: Socialpsykologi. Studiet av individer i deras sociala och kulturella miljö. Stockholm 1967
- LASSWELL, H.D.: Politics. Who Gets What, When, How. New York 1950
- LAURITSEN, L.: Historiefilosofi og framtidsforskning: Nogle overvejelser over historiefilosofiske betragtninger til afgrænsning af forklaringer indenfor fremtidsforskning. Ingår i Strategi og metodeproblemer... (1978)
- LENNORP, B. - WIKLUND, T.: Grepp på bilismen - om prognoser och framtidsplanering inom transportsektorn. Trosa 1980
- LERNER, M.: Introduction till Machiavelli, Niccolo. The Prince and the Discourses. New York 1950
- LIDEN, A.: Security and Recognition. A Study of Change in Israel's Official Doctrines 1967-1974. Lund 1979/80
- LINDBLAD, I.: Om den politiska vetenskapens grunder. Surte 1972
- LINDBERG, S.: Energiframtiden. Stockholm 1975
- LINDGREN, L. - MAGNUSSON, D. - STJERNQUIST, P.: Sociala styrningsformer. Uppsala 1971

- LINELL, P.: Vår mångtydiga kommunikation. Tvärsnitt 1982:3
- LINNER, B.: Befolkning, Resurser, Miljö - ett referat med kommentarer. Ingår i *Än sän då...* (1974)
- LOCKHART, C.: Bargaining in International Conflicts. New York 1979
- LUCE, R.D. and RAIFFA, H.: Games and Decisions. New York, London, Sydney 1967
- LUNDBERG, I.: Psykologisk forskning i Sverige. Tvärsnitt 1980:1
- LUNDQUIST, L.: Means and Goals of Political Decentralization. Malmö 1972
- LYTTKENS: Bibeltolkningen och dess problem. Svensk Teologisk kvartalskrift. 1970
- LÖNNROTH, E.: Den svenska utrikespolitikens historia V 1919-1939. Stockholm 1959
- MAALØE, E.: Forskning for fremtiden. København 1972
- MACHIAVELLI, N.: The Prince and the Discourses. New York 1950
- MACKENZIE, W.J.M.: Politics and Social Science. Harmondsworth 1969
- MALMGREN, R.: Sveriges författning II. Malmö 1941
- MALMGREN, R. - SUNDBERG, H.G.F. - PETRÉN, G.: Sveriges grundlagar. Stockholm 1966
- MANKIND 2000, Jungk, R. - Galtung, J. (eds). Vojens 1969
- MARC-WOGAU, K.: Logik för nybörjare. Örebro 1967
- MARCH, J.G. (ed): Handbook of Organizations. Chicago 1965
- MARGOLIS, E.: Soviet Views on the Relationship Between National and International Law. International and Comparative Law Quarterly. Volume 4 Pt 1. London 1955
- MARTINO, J.P.: Technological Forecasting for Decision-Making. New York 1972
- MAZLISH, B. (ed): The Railroad and the Space Program. An Exploration in Historical Analogy. Cambridge 1965
- MCCLELLAND, C.A.: Theory and the International System. New York 1967
- MCGREGOR, D.: The Major Determinants of the Prediction of Social Events. The Journal of Abnormal and Social Psychology Vol XXXIII 1938
- MERTON, R.K.: On Theoretical Sociology. Toronto 1967
- La METHODE DES SCÉNARIOS - une réflexion sur la démarche et la théorie de la prospective. (Julien, P.A. - Lamonde, P. - Latouche, D.) Paris 1975
- Miller, D.C.: Comprehensive long-range forecasting systems for management. Ingår i Mankind 2000 (1969)
- MIRKINE-GUETZVITCH, B.: La Doctrine Sovietique Du Droit International. Ingår i Revue Gênévale de droit International Public Deuxième Série - Tome VII, Tome XXXII (1925)

- MORGAN, C.T. and KING, R.A.: Introduction to Psychology. New York 1966
- MORGENTHAU, H.J.: Politics among Nations. New York 1967
- MYRSTEN, L.: Traktat och lag i praktiken. Ingår i Svensk Juristtidning (1965)
- MØLLER, A.: Folkeretten i fredstid og krigstid I. Köpenhamn 1933
- MØLLER KRISTENSEN, S.: Litteraturforskningens mål och medel. Stockholm 1967
- NAESS, A.: Empirisk semantik. Stockholm 1970
- NAUMANN, C.: Sveriges statsförfattnings-rätt II. Stockholm 1880
- NICOLSON, H.: Diplomacy. London 1950
- NILÉHN, L.: Om negationens möjlighet. En aspekt på mänskligt handlande, värderingar och samhällsförändring. Lund 1976-07-05
- NILSSON, G.: Oordning/Ordning - studier i kärlekens villkor. Göteborg 1976
- NILSSON, G.B.: Om det fortfarande behovet av källkritik. Jämte några reflexioner över midsommaren 1941. Historisk tidskrift 1973
- NORBORG, L.-A.: Clio - sångmö eller programmerare? SDS 1981-07-25
- NORDIN, S.: Interpretation and Method. Studies in the Explication of Literature. Malmö 1978
- NORDIN, S.: Paul Feyerabend och den vetenskapsteoretiska anarkismen. Ingår i Hansson (1980)
- NOREEN, E. - WARBERG, G.: Främmande ord i svenskan. Helsingfors 1944
- NORMANN, R.: Skapande företagsledning. Lund 1975
- NORTH, R.C.: Research Pluralism and the International Elephant. Ingår i Knorr-Rosenau (1970)
- NUMELIN, R.: Diplomati. Helsingfors 1954
- ODÉN, B.: Historia och framtidsstudier. Ingår i Ån sän då (1974)
- ODÉN, B.: Periodiseringsproblem. Inledning. Ingår i Historisk förändring (1976 a)
- ODÉN, B.: Periodiseringsproblem. Koordinering. Ingår i Historisk förändring (1976 b)
- OHLIN, B.: Bertil Ohlins memoarer 1940-1951. Socialistisk skördetid kom bort. Stockholm 1975
- OLIVECRONA, K.: Rättsordningen. Lund 1966
- OLSSON, H.A.: Utrikesnämnden 1937-1953. En studie i rätt och praxis. Lund 1957
- OMSORGEN I SAMHÄLLET - programskrift för en framtidsstudie om vård och vårdbehov. Stockholm 1978
- OSGOOD, C.E.: Conservative Words and Radical Sentences in the Semantics of International Politics. Ingår i Mankind 2000 (1969)

- PECZENIK, A.: Juridikens metodproblem. Stockholm 1980
- PEDERSEN, S.A.: Fremtidsforskning og videnskabelig repressivitet. Ingår i Strategi og Metodeproblemer (1978)
- PETERSSON, H.F.: Power and International Order. Lund 1964
- PETREN, G. - RAGNEMALM, H.: Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar. Uddevalla 1980
- PETREN, G.: Vägen till en svensk rättighetskatalog. Ingår i Skrifter till minnet av Halvar G.F. Sundberg. Stockholm 1978
- PHILLIPS, B.S.: Social Research Strategy and Tactics. Toronto 1970
- PIHKALA, E.: Synpunkter från tidigare periodiseringsdiskussioner. Ingår i Historisk förändring (1976)
- PLANERINGENS GRÄNSER. Om framtidsplanering, framtidsstudier och social förändring i avancerade kapitalistiska samhällen. Torsten Björkman m fl. Lund 1976
- POLANYI, M.: The tacit dimension. London 1967
- POPPER, K.R.: The Open Society and its Enemies. Vol I Plato. Trowbridge & Esker 1972
- PROGNOSE OCH POLITISK FRAMTIDSPÄNENING - en projektpresentation. Sekretariatet för framtidsstudier. Stockholm 1979
- PROGRAMME FOR FUTURE STUDIES IN SWEDEN. Secretariat for Future Studies, Sweden. Stockholm 1976
- RAPOPORT, A.: Strategy and Conscience. New York 1969
- RESURSERNA, SAMHÄLLET OCH FRAMTIDEN. Tomas Bertelman m fl. Helsingborg 1977
- REUTERSWÄRD, R.: Internationella överenskommelser och svensk rätt. Ingår i Svensk Juristtidning (1975)
- REUTERSWÄRD, R.: Lagstiftningsmaktens folkrättsliga gränser. Ingår i Svensk Juristtidning (1977)
- REYCHLER, L.: Patterns of Diplomatic Thinking. New York 1979
- REYNOLDS, C.: Theory and Explanation in International Politics. Bath 1975
- REGNELL, H.: Semantik. Stockholm 1965
- RIGBY, P.H.: Models in Business Analysis. Columbus 1969
- ROLBIECKI, W.: Prognostication and Prognoseology. Ingår i Mankind 2000 (1969)
- ROSEN, J.: Svensk historia I. Tiden före 1718. (Carlsson/Rosén) Stockholm 1962
- ROSEN, J.: Några tankar om periodiseringsproblem och periodiseringskriterier i historien. Ingår i Historisk förändring (1976)
- ROSEN, S.J. and JONES, W.S.: The Logic of International Relations. Cambridge, Massachusetts 1974
- ROSENAU, J.N. (ed): Linkage Politics. Essays on the Convergence of National and International Systems. New York 1969

- ROSENGREN, K.E.: Sociologisk metodik. Stockholm 1972
- ROSS, A.: Laerebog i folkeret. Ringkjøbing 1961
- ROTHSTEIN, R.L.: Planning, Prediction and Policymaking in Foreign Affairs. Boston 1972
- RUIN, O.: Svensk statskunskap 1960-1975. Forskningsrapport 1978:1. Stockholms Universitet, Statsvetenskapliga institutionen
- RYAN, A. (ed): The Philosophy of Social Explanation. Bristol 1976
- RYDIN, H.L.: Föreningen emellan Sverige och Norge. Uppsala 1863
- RYSTAD, G. - TÄGIL, S.: Första och andra världskriget. Lund 1972
- SAMUELSSON, K.: Sammanfattning av ett seminarium. Ingår i Än sän då ... (1974)
- SANDBERG, A.: Forskning för framtid. Ingår i Sociologisk forskning 1974:1-2
- SANDBERG, A.: Planering och framtidsstudier - företagens ansvar för det gemensamma bästa eller demokratisk kontroll i flertalets intresse? Ingår i Än sän då ... (1974) (b)
- SANDBERG, A.: En fråga om metod. Alternativt perspektiv på långsiktsplanering och framtidsstudier. Falköping 1975
- SCHELLING, T.C.: The Strategy of Conflict. London, Oxford, New York 1968
- SCHJELDERUP, H.K. - WINSNES, A.H.: Europas filosofi. Halmstad 1965
- SCHLESINGER, R.: Soviet Legal Theory. Its Social Background and Development. Frome & London 1946
- SCHMANDT, H.J.: De politiska idéernas historia. Malmö 1965
- SCHMITT, C.: Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf. München und Leipzig 1928
- SCHMITT, B.: Fifty Years of Exploring History. Cleveland 1966
- SCHÜTZ, A.: Concept and Theory Formation in the Social Sciences. The Journal of Philosophy 1954
- SCHÜTZ, A.: Problems of Interpretive Sociology. Ingår i Ryan 1976
- SCHWARZ, S.: Apokalyps och karisma: tankar kring boken Tillväxtens gränser och fenomenet Romklubben. Ingår i Än sän då ... (1974)
- SCHWARZ, S.: Förord till Kunskaps- och begreppsproblem i framtidsstudier. Stockholm 1975
- deSEYNES, P.: Nya förutsättningar för det internationella samarbetet - utvecklingspolitik, oljekris och framtidschock. Ingår i Ds Ju 1975:20
- SHAKESPEARE, W.: The Complete Works of William Shakespeare. London/Rumänien 1974
- SIDENBLADH, K.: Traktat och lag i praktiken. Ingår i Svensk Juristtidning (1965)

- SINGER, J.D.: The Level-of-Analysis Problem in International Relations.
Ingår i The International System. Theoretical Essays. Ed by Knorr,
Klaus and Verba, Sidney. Princeton 1967
- SINGER, J.D.: The Global System and its Sub-Systems: A Developmental View.
Ingår i Rosenau (1969)
- SILVERMAN, D.: The Theory of Organisations. London 1974
- SJÖBERG, L.: Beslutsfattande. Psykologiska studier av valsituationer.
Stockholm 1978
- SJÖBLOM, G.: Party Strategies in a Multiparty System. Lund 1968
- SJÖBLOM, G.: Theoretical Testing of Approaches in Political Science. Pre-
sentation of a Project. Stencil Lund u å (1971)
- SJÖBLOM, G.: The Cumulation Problem in Political Science. An Essay on
Research Strategies. Stencil (1976)
- SJÖBLOM, G.: The Cumulation Problem in Political Science. An Essay on
Research Strategies. I European Journal of Political Research vol 5
1977: 1-32
- SJÖBLOM, G.: Some Problems of the Operational Code Approach. København 1980
- SJÖSTEDT, C.E. - THÖRNQVIST, S.: Analytisk geometri. Stockholm 1965
- SKAGESTAD, P.: Making Sense of History. The Philosophies of Popper and
Collingwood. Oslo 1975
- SNYDER, R.C., BRUCK, H.W. and SAPIN, B. (eds): Foreign Policy Decision-
Making. Glencoe 1962
- SOU 1972:59 Att välja framtid. Ett underlag för diskussion och överväganden
om framtidsstudier i Sverige. Stockholm 1972
- SOU 1974:100 Internationella överenskommelser och svensk rätt. Betänkande
av utredningen av författningspublicering m m. Stockholm 1974
- SOU 1975:29 Medborgerliga fri- och rättigheter i vissa länder. Översikter
utgivna av 1973 års fri- och rättighetsutredning. Stockholm 1975
- SOVIET DIPLOMACY AND NEGOTIATING BEHAVIOR 1979. Emerging New Context for
U.S. Diplomacy. Study prepared by the Senior Specialists Division,
Congressional Research Service, Library of Congress, for Committee
on Foreign Affairs. Washington 1979
- SOVIET DOCUMENTS ON FOREIGN POLICY. Volume III 1933-41 (selected and edited
by Jane Degras). London 1953
- SPROUT, H. and SPROUT, M.: The Ecological Perspective on Human Affairs.
Rahway 1965
- STEINER, Z. (ed): The Times Survey of Foreign Ministries of the World.
Guildford 1982

- STENELO, L.-G.: Mediation in International Negotiations. Lund 1972
- STENELO, L.-G.: Foreign Policy Predictions. Lund 1980
- STENELO, L.-G.: Prediction and Foreign Policy Heritage. I Cooperation and Conflict XVI (1981)
- STENLUND, H.: The Art of Conjecture. Ingår i Ån s n då ... (1974)
- STENLUND, H.: En studie av prognosbegreppet. Ingår i Kunskaps- och begreppsproblem i framtidsstudier (1975)
- STEVRIK, P.: Samh llsstyrning - utveckling och tillämpning av en föreställningsram för analys av de statliga myndigheternas styrning av samhället. Stockholm 1974
- STOUFFER, S.A.: Measurement and Prediction. Princeton 1950
- STRACHEY, L.: Eminent Victorians. New York 1918
- STRATEGI OG METODEPROBLEMER VED TILRETTEL EAGGELSEN OG UDFØRELSEN AF FREMTIDS- OG PERSPEKTIVSTUDIER. Rapport från Udvalget vedr fremtidsforsknings seminar i Århus, 28-30 marts 1977. København 1978
- STRÖMBERG, H.: Folkrätt. Malmö 1970
- STRÖMBERG, T.: Inledning till den allmänna rättsläran. Lund 1974
- SUNDBERG, H.G.: Lag och traktat. Stockholm 1942
- SVENSK UPPSLAGSBOK. Andra omarbetade och utvidgade upplagan. Malmö 1948-1955
- SVENSK UTRIKESPOLITIK UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET. Internationell politik 24. Skrifter utgivna av Utrikespolitiska institutet. Stockholm 1946
- SVERIGE I EN NY EKONOMISK VÄRLDSORDNING - en projektpresentation. Stockholm 1977
- SVERIGE I VÄRLDEN. Rapport från Symposium i Gamla Riksdagshuset den 8 april 1975. Ds Ju 1975:20. Stockholm 1975
- SVERIGE I VÄRLDEN - tankar om framtiden. Huldt, B.-Hörberg, T.-Iger, S.-Johansson, R.-Niléhn, L.-Tägil, S. Helsingborg 1978
- SVERIGES INTERNATIONELLA VILLKOR. Program för framtidsstudie om Sveriges roll i det internationella systemet. Stockholm 1975
- SYLVAN, D.A. and THORSON, S.J.: Choosing Appropriate Techniques for Socio-Political Forecasting. Policy Sciences 12 (1980)
- SØRENSEN, T.: Decision-Making in the White House. New York 1963
- TAYLOR, D.W.: Decision Making and Problem Solving. Ing r i March 1965
- THEIL, H.: Economic Forecasts and Policy. Amsterdam 1961
- THUKYDIDES: Kriget mellan Sparta och Aten. Uddevalla 1978
- TILLMAN, W.S. and CARVER, C.S.: Actor's and Observers' Attributions for Success and Failure: A Comparative Test of Predictions from Kelley's Cube, Self-Serving Bias, and Positivity Bias Formulations. Journal of Experimental Social Psychology 1980:1

- TOREKULL, B. (sign Mr Trend): Veckans affärer 1981:25
- TORSTENDAHL, R.: Historia som vetenskap. Malmö 1966
- TOULMIN, S.: Vetenskapsteori. Stockholm 1964
- TRISKA, J.F.: The Soviet Law of Treaties. Proceedings of the American Society of International Law. Washington 1959
- TRISKA, J.F. and FINLEY, D.D.: Soviet Foreign Policy. New York 1968
- TÄGIL, S. m fl: Studying boundary conflicts. Lund 1977
- UNDÉN, Ö.: Studier i internationell äktenskapsrätt I. Lund 1913
- UNDÉN, Ö.: Staters internationella ansvarighet för domstolsavgöranden. Ingår i Uppsala universitets årsskrift 1930. Uppsala 1930
- WAHLBÄCK, K. - BOBERG, G.: Sveriges sak är vår. Svensk utrikespolitik 1939-45 i dokument. Stockholm 1967
- WAHLBÄCK, K.: Regeringen och kriget. Ur statsrådets dagböcker 1939-41. Stockholm 1972 (a)
- WAHLBÄCK, K.: Finlandsfrågan i svensk politik 1937-1940. Stockholm 1964
- WAHLBÄCK, K.: Leif Björkman: Sverige inför Operation Barbarossa. Svensk neutralitetspolitik 1940-41. Granskning i Statsvetenskaplig tidskrift 1972 (b)
- WAHLBÄCK, K.: Sverige, Norden och stormakterna. Kungl Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift nr 4/1978 (b) (Inträdeshänförelse)
- WAHLBÄCK, K.: Att arbeta på UD - några intryck från en nykomling. I Detta är UD - en informationsskrift från utrikesdepartementet. Stockholm 1978 (a)
- WALKER, S.G. and MURPHY, T.G.: The Utility of the Operational Code in Political Forecasting. Arizona State University 1980
- WALLIN, E.: Kolonisationen av framtiden. Ingår i Hagman-Svensson-Söderström-Wallin (1970)
- WALTON, P.-Å.: ABC om argumentation. Inledning i semantik och interpretation för universitetsstudenter i blockämnet svenska. Surte 1970
- WATKINS, F.M.: The Age of Ideology. Political Thought 1750 to the Present. Englewood Cliffs 1964
- WEAVER, W.T.: An Exploration into the Relationship between Conceptual Level and Forecasting Future Events. Ann Arbor 1970
- VEDUNG, E.: Det rationella politiska samtalet. Hur politiska budskap tolkas, ordnas och prövas. Stockholm 1977
- WELLANDER, E.: Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård. Stockholm 1963
- WERNER, A.: Språk och handling. Lund 1979

- WESTMAN, K.G.: Politiska anteckningar september 1939 - mars 1943. Utgivna genom W.M. Carlgren. Stockholm 1981
- WIBERG, H.: Hur kan man bedöma utsagor om framtiden? Ingår i Kunskaps- och begreppsproblem i framtidsstudier (1975)
- WIGFORSS, E.: Minnen III 1932-1949. Stockholm 1954
- WILLS, G. m fl: Technological Forecasting. London 1972
- VINCENT, J.E.: Scientific Prediction versus Crystal Ball Gazing. Can the Unknown be Known? Ingår i International Studies Quarterly 1980:3
- WHINCH, P.: The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy. Norwich 1971
- WITT-HANSEN, J.: Nogle betragtninger over fremtidsstudier, deres genstand og metoder og den mulige anvendelse af overskridelsesynspunktet. Ingår i Strategi og metode problemer. København 1978
- WITTROCK, B.: Science, forecasting and policy-making. Two Essays on Options and Limits in Choosing a Future. Stockholm 1978
- WITTROCK, B.: Möjligheter och gränser. Framtidsstudier i politik och planering. Falköping 1980
- VOGEL, H.H.: Medborgerliga fri- och rättigheter i komparativ belysning. Ingår i SOU 1975:29
- vonWRIGHT, G.H.: Norm and Action. London 1963
- WÄNGBORG, M.: Vad som komma skall ... eller? Ingår i än sän då ... (1974)
- WÄNGBORG, M.: Trygg(are) kan ingen vara. Om vrånbilder och villfarelser i den militära föreställningsvärlden. Ingår i Planeringens gränser (1976) X 80. Tankar om framtiden. Daniel Bell m fl. Stockholm 1971
- YOUNG, O.R.: Systems of Political Science. Englewood Cliffs 1968
- ZETTERBERG, H.L.: Om teori och belägg i sociologien. Stockholm 1971
- ÅBERG, C.J.: Plan och prognos. En studie i de svenska långtidsutredningarnas metodik. Stockholm 1971
- ÄN SÄN DÅ Diskussioner om framtidsstudier. Birgitta Odén m fl. Stockholm 1974

1	Ruin, Olof	Kooperativa förbundet 1899-1929. En organisationsstudie. Stockholm: Rabén & Sjögren 1960.
2	Vallinder, Torbjörn	I kamp för demokratin. Röststrättsrörelsen i Sverige 1886-1900. Stockholm: Natur & Kultur 1962.
3	Petersson, Hans F	Power and International Order. An Analytical Study of Four Schools of Thought and Their Approaches to the War, the Peace and the Postwar System 1914-1919. Lund: Gleerups 1964.
4	Westerhult, Bo	Kronofogde, häradsrkrivare, länsman. Den svenska fögderiförvaltningen 1810-1917. Lund: Gleerups 1965.
5	Wieslander, Hans	I nedrustningens tecken. Intressen och aktiviteter kring försvarsfrågan 1918-1925. Lund: Gleerups 1966.
6	Söderberg, Olof	Motororganisationerna i Sverige. Bakgrund, grupperingar, aktiviteter. Stockholm: Rabén & Sjögren 1966.
7	Sjöblom, Gunnar	Party Strategies in a Multiparty System. Lund. Studentlitteratur 1968.
8	Hydén, Göran	TANU Yajenga Nchi. Political Development in Rural Tanzania. Lund: Uniskol 1968.
9	Lindeberg, Sven-Ola	Nödhjälp och samhällsneutralitet. Svensk arbetslöshetspolitik 1920-1923. Lund: Uniskol 1968.
10	Westerhult, Bo	Underdåniga påtryckningar. Fögderitjänstemännens intressebevakning från 1800-talets början till år 1918. Lund: Gleerups 1969.
11	Bergquist, Mats	Sverige och EEC. En statsvetenskaplig studie av fyra åsiktsriktningars syn på svensk marknadspolitik 1961-62. Stockholm: Norstedt 1970.
12	Lundquist, Lennart	Means and Goals of Political Decentralization. Lund: Studentlitteratur 1972.
13	Bjurulf, Bo	An Analysis of Some Aspects of the Voting Process. Lund: Studentlitteratur 1972.
14	Stenelo, Lars-Göran	Mediation in International Negotiations. Lund: Studentlitteratur 1972.

- 15 Lindqvist, Stellan Linkages between Domestic and Foreign Policy. The Record of Ghana 1957-1966. Lund 1974.
- 16 Bjurulf, Bo A Dynamic Analysis of Scandinavian Roll-Call Behavior. A Test of a Prediction Model on Ten Minority Situations in Three Countries. Lund: Studentlitteratur 1974.
- 17 Hermerén, Henrik Regeringsbildningen i flerpartisystem. Lund: Studentlitteratur 1975.
- 18 Johannesson, Conny Studier över Svenska metallindustriarbetareförbundets förhandlingsorganisation vid förbundsförhandlingar - med samordning. Lund: Studentlitteratur 1975.
- 19 Peterson, Carl-Gunnar Ungdom och politik. En studie av Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund. Stockholm: Frihets förlag 1975.
- 20 Bryder, Tom Power and Responsibility. Contending Approaches to Industrial Relations and Decision making in Britain 1963-1971. Lund: Gleerups 1975.
- 21 Jönsson, Christer The Soviet Union and the Test Ban: A Study in Soviet Negotiating Behavior. Lund: Studentlitteratur 1975.
- 22 Kronvall, Kai Politisk masskommunikation i ett flerpartisystem, Sverige - en fallstudie. Lund: Studentlitteratur 1975.
- 23 Liljequist, Gunnar Distribution av kommunal service. Lund: Liber 1977.
- 24 Lartey, George W The Fourth Dimension. Lund 1977.
- 25 Weston, David Realism, Language and Social Theories: Studies in the Relation of the Epistemology of Science and Politics. Lund 1978.
- 26 Hagström, Bo 1971 års länsförvaltningsreform: En utvärdering. Lund: Studentlitteratur 1978.
- 27 Skogmar, Gunnar Atompolitik. Sambandet mellan militärt och civilt utnyttjande av atomenergin i amerikansk utrikespolitik 1945-1973. Malmö: Stenvalls förlag 1979.
- 28 Sannerstedt, Anders Fri konkurrens eller politisk styrning? 1963 års trafikpolitiska beslut - debatten om innehåll, tillämpning och effekter. Lund: Studentlitteratur 1979.
- 29 Lidén, Anders Security and Recognition. A Study of Change in Israel's Official Doctrine 1967-1974. Lund: Studentlitteratur 1979.

- 30 Magnusson, Håkan Kommunerna och den regionala planeringen. En analys av länsplaneringen och den fysiska riksplaneringen. Lund: Studentlitteratur 1980.
- 31 Stenelo, Lars-Göran Foreign Policy Predictions. Lund: Studentlitteratur 1980.
- 32 Lundell, Bengt MBL utan avtal. Kommunerna och MBL. Helsingborg 1981.
- 33 Norrving, Bengt Kommunerna och bostadsförsörjningen - en analys av bostadsbyggnadsplaneringen. Lund: Liber 1981.
- 34 Linderöth, Sven Från konkurrens till monopol. En studie av lokal politisk och ekonomisk journalistik. Malmö: Dialog 1981.
- 35 Forje, John The One and Indivisible Cameroon: Political Integration and Socio-economic Development in a Fragmented Society. Lund 1981.
- 36 Adebo, Tarekegn Ideological Trends in the Political Thinking of the Developing Regions: The Case of Sub Saharan Africa. Lund: Studentlitteratur 1982.
- 37 Elgström, Ole Aktiv utrikespolitik. En jämförelse mellan svensk och dansk parlamentarisk utrikesdebatt 1962-1978. Lund: Studentlitteratur 1982.
- 38 Lindkvist, Kent Program och parti: principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917-1972. Lund: Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia 1982.
- 39 Bergström, Tomas - Lundell, Bengt Från MBL till MBA. Kommunerna och MBL. Lund: Statsvetenskapliga institutionen 1982.
- 40 Hörberg, Thomas Prediktion, osäkerhet och risk i internationella förhandlingar. En studie av svenskt förhandlingsbeteende vid förhandlingarna med Sovjetunionen 1940-41 om ett handelsavtal. Lund: Studentlitteratur 1983.

P. S: Benägne Läsare!

Jag är ej utan fel,
Du tör och ha din del;
Ty undra ej förmycket,
At fel och ännu wid Trycket.

Sveriges situation under andra världskriget var både osäker och riskabel. För att bevara landets oberoende och säkra försörjningen fördes en rad förhandlingar med stormakterna.

Bokens författare beskriver och analyserar en av dessa förhandlingar, den mellan Sverige och Sovjetunionen 1940–41 om ett handels- och kreditavtal.

I centrum för intresset står hur politiker och diplomater under en internationell förhandling bedömer framtiden och hur de taktiskt använder dessa bedömningar.

Analysen, som bl a är baserad på psykologiska studier av mänskligt beslutsfattande, syftar till att klarlägga mekanismer, som kan förekomma i alla typer av förhandlingar.

